﴿قۇرئان كەرىمدىكى تۆت ئاساسى تېرمىن﴾

[ئىلاھ، رەب، ئىبادەت، دىن]

[uyghur-ئۇيغۇرچە-الأويغورية]

سەييىد ئەبۇلئەلا مەۋدۇدى

تەرجىمە قىلغۇچى: كامىلجان

تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى: ن.تەمكىنى

(تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى)

نەشىر ھوقۇقى مۇسۇلمانلارغا مەنسۇپ

2011 - 1432

IslamHouse.com

﴿ المصطلحات الأربعة الأساسية في القرآن ﴾

[الإله، الرب، العبادة، الدين]

«باللغة الأويغورية»

أبو الأعلى المودودي

ترجمة: كامل جان

مراجعة: ن. تمكيني

(دار تكلمكان الأويغوري)

حقوق الطبع والنشر لكل مسلم

2011 - 1432

IslamHouse.com

مۇندەرىجە

تەرجىماندىن 5
مۇقەددىمە 7
تۆت ئاساسىي ئىبارىنى (ئاتالغۇ) نىڭ ئەھمىيىتى 9
خاتا چۈشەنچىگە مۇپتىلا بولۇشنىڭ ئەسلى سەۋەبى....... 10
ئىلاھ 15
لۇغەتتىكى ئۇقۇملىرى ھەققىدە تەھلىل 15
جاھىلىيەت ئەھلىنىڭ «ئىلاھ»قا بولغان تەسەۋۋۇرى..... 17
ئىلاھلىق بابىدىكى ھۆكۈمرانلىق........................ 25
قۇرئاننىڭ دەلىللىرى 26
رەب.. 39
لۇغەتتىكى ئۇقۇملىرى ھەققىدە تەھلىل 39
«رەب» دېگەن سۆزنىڭ قۇرئاندىكى ئىشلىتىلىشى 42
ئازغۇن قەۋملەرنىڭ رۇبۇبىيەتكە دائىر خىيال،
تەسەۋۋۇرلىرى... 46
نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى 47
ئاد قەۋمى... 49
سەمۇد قەۋمى.. 50
ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى ۋە نەمرۇد 52
لۇت ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى 60
شۇئەيب ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى 62
پىرئەۋن ۋە پىرئەۋن ئاھالىسى 64
يەھۇدىيلار ۋە ناسارالار.................................. 78
ئەرەب مۇشرىكلىرى..................................... 82
قۇرئان كەرىمنىڭ رۇبۇبىيەتكە دائىر چاقىرىقلىرى 90
ئىبادەت 100

لۇغەتتىكى ئۇقۇملىرى ھەققىدە تەھلىل 100
ئىبادەت دېگەن سۆزنىڭ قۇرئاندا ئىشلىتىلىشى 103
ئىبادەت ـ قۇللۇق ۋە ئىتائەت مەنىسىدە 103
ئىبادەت ـ ئىتائەت مەنىسىدە 106
ئىبادەت ـ چوقۇنۇش مەنىسىدە................................ 109
ئىبادەت ـ بەندىچىلىك ۋە قوللۇق، ئىتائەت ۋە
چوقۇنۇش مەنىسىدە 112
دىن 122
لۇغەتتىكى ئۇقۇملىرى ھەققىدە تەھلىل 122
«دىن» دېگەن سۆزنىڭ قۇرئاندا ئىشلىتىلىشى 125
«دىن» دېگەن سۆزنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى
مەنىدە ئىشلىتىلىشى.. 127
«دىن» دېگەن سۆزنىڭ ئۈچىنچى مەنىدە ئىشلىتىلىشى .. 129
«دىن» دېگەن سۆزنىڭ تۆتىنچى مەنىدە ئىشلىتىلىشى ... 132
«دىن» دېگەن سۆزنىڭ ئومۇمىي ئىستىلاھ بولۇپ،
(يەنى تېرمىن بولۇپ) ئىشلىتىلىشى 133

تەرجىماندىن

دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ نېمە ئۈچۈن چۈشكۈنلىشىشكە باشلىغانلىقى ھەققىدە قانچە ئاچچىق، چوڭقۇر تەپەككۇر يۈرگۈزگەنسېرى، كۆز ئالدىمىزغا بىرىنچى بولۇپ ئۇچرايدىغان سەۋەبلەر دەل مۇسۇلمانلارنىڭ قۇرئان كەرىمنىڭ مەركىزى روھىدىن يىراقلىشىپ كەتكەنلىكى، ئۇنىڭ ئىنقىلابىي چاقىرىقلىرى ناتونۇش ھالغا كېلىپ قالغانلىقى، بولۇپمۇ «ئىلاھ»، «رەب»، «ئىبادەت» ۋە «دىن» قاتارلىق قۇرئان كەرىمدىكى تۆت ئاساسلىق ئاتالغۇنى ھەقىقىي روھى بىلەن چۈشەنمىگەنلىكى تۈپەيلىدىن خىلمۇخىل بىدئەتلەرگە چۆكۈپ، ئۆز كېيىسلىنىڭ شىپاسى بىلەن تەرەققىياتىنىڭ شوتىسىنى دۇنيادىكى ساناقسىز غەلدىغەش ئەپكارۇ نەزەرىيە ئورەكلىرىدىن ئىزدەپ ئاۋارە يۈرۈۋاتقانلىقى بولۇپ چىقىدۇ.

دۇنيادا تۆگىنىڭ چۆلۋۈرىدىن قولى ئاجرىمايدىغان ئەرەب خەلقىنى پۈتۈن دۇنياغا رەھبەر قىلىپ چىقالىغان قۇرئان كەرىمنىڭ نادىر ئىنقىلابىي چاقىرىقىنى ئۇلۇغ ئىسلام مۇتەپەككۇرى سەييىد ئەبۇلئەلا مەۋدۇدى رەھىمەھۇللاھ قولىڭىزدىكى بۇ كىتابنى يېزىش ئارقىلىق ئىنتايىن روشەن ئايدىڭلاشتۇرۇپ بەرگەن ھەمدە قۇرئاننى چۈشىنىشنىڭ ئەڭ ئاسان يولىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. ئاللاھ تائالانىڭ سەييىد ئەبۇلئەلا مەۋدۇدى رەھىمەھۇللاھقا قۇرئان ئىلمىدە نەقەدەر چوڭقۇر بەسىرەت ئاتا قىلغانلىقىنى بۇ كىتابتىن ئوچۇق كۆرىۋالغىلى بولىدۇ.

بۇ كىتاب ئوردۇ تىلىدا يېزىلىپ، تۇنجى نەشرىدىن چىقىپلا قىسقىغىنا مۇددەت ئىچىدە ئەللىكتىن ئارتۇق تىلغا تەرجىمە قىلىنىپ ئالەمشۇمۇل تەسىر ياراتقان بولۇپ، گەرچە ھەجمى

كىچىك بولسىمۇ، سەييىد ئەبۇلئەلا مەۋدۇدى رەھىمەھۇللاھنىڭ نادىر تەتقىقات ئەسەرلىرى قاتارىدا سالماق ئورۇننى ئىگىلىگەن. مەنچە كىتابنىڭ ئادەمنى قايىل قىلماي قويمايدىغان ئاجايىپ ئىبسىل، ئۆزگىچە دەلىللىك تەتقىقات ئۇسلۇبى ھەققىدە ئۇزۇن توختىلىپ يۈرمىسەكمۇ، بۇ كىتابنىڭ ئەرەبچە تەرجىمىسىنى كۆرگەن ئالەمشۇمۇل ئىسلام ئالىمى شەھىد سەييىد قۇتۇپ رەھىمەھۇللاھنىڭ چوڭقۇر قايىللىق بىلەن: مەن بۇ كىتابنى ئوقۇپلا «قۇرئاننىڭ سايىسىدا» ناملىق تەپسىرىمگە قايتا قاراپ چىقىش قارارىغا كەلدىم، - دەپ باھا بەرگەنلىكى كىتابخانلارغا نىسبەتەن بۇ ئەسەرنىڭ زور ئەھمىيىتىنى ۋە ئالەمشۇمۇل تەسىرىنى ئىپنىق كۆرسىتىپ بەرسە كېرەك. لېكىن، ناۋادا كىتابنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى ئاپتورنىڭ سالاھىيىتىگە يارىشا لاياقەتلىك چىقماي قالغان بولسا، بۇنىڭدىكى يېتەرسىزلىكلەرنىڭ ھەممىسى ئاپتورغا ئەمەس، بەلكى ماڭا تەئەللۇق بولغان بولىدۇ. ھەر ھالدا مەن بۇ تەرجىمە ئەسىرىمنى لاياقەتلىك چىقالىشى ئۈچۈن ئەمەس، پەقەت ئاللاھنىڭ دىنىغا خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت ئىخلاسىم سەۋەبلىك مېنىڭ ۋە ئاتا - ئانامنىڭ ئاللاھنىڭ ئەپۇ، رەھمىتىگە نائىل بولۇشىغا ۋەسىلە بولۇشىنى شۇنداقلا كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئۆز دۇئالىرىدا بۇ ئالەمشۇمۇل ئەسەرنى كەڭ تۈركىستان خەلقىنىڭ دىققەت نەزىرىگە سۇنۇشقا ھەسسە قوشقان پۈتۈن قېرىنداشلارنى ئەسلەپ تۇرۇشنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن.

كامىلجان
2007 - 08 - 15 - كۈنى ئىستانبۇل

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مۇقەددىمە

قۇرئان كەرىمنىڭ ئىستىلاھىي لۇغەتلىرى(يەنى تېرمىنولوگىيىلىك ئاتالغۇلىرى) ئىچىدە ‹ئىلاھ›، ‹رەب›، ‹ئىبادەت›، ‹دىن› دېگەن بۇ تۆت سۆز ئەڭ ئاساسلىق ئەھمىيەتكە ئىگە. قۇرئان كەرىمنىڭ پۈتۈن دەۋىتى دەل مانا بۇ تۆت ئاتالغۇنىلا مەركەز قىلىدۇ. يەنى، «ئاللاھ تائالا تەنها رەب ۋە ئىلاھتۇر. ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ بىر ئىلاھ ۋە رەب يوقتۇر. نە ئىلاھلىقتا، نە رەبلىكتە ھېچقانداق ئىككىنچى بىر شېرىكى يوقتۇر. شۇڭا پەقەت ئەنە شۇ ئاللاھنىلا ئۆزلىرىنىڭ رەببى ۋە ئىلاھى دەپ ئېتىراپ قىلىڭلار، ئۇنىڭدىن باشقا ھەرقانداق بىرىنىڭ ئىلاھلىقىنى ۋە رەبلىكىنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىڭلار، پەقەت ئۇنىڭغىلا ئىبادەت قىلىپ، باشقىسىغا ئىبادەت قىلماڭلار، دىنىڭلارنى ئۇنىڭغىلا خالىس قىلىپ، باشقا پۈتۈن دىنلارنى رەت قىلىڭلار» دېگەن تەلىماتنى چۆرىدەيدۇ. مىسال ئۈچۈن:

«بىز سەندىن ئىلگىرى ئەۋەتكەن پەيغەمبەرلەرنىڭ ھەممىسىگىمۇ دەل مانا شۇنداق ۋەھيي قىلىپ: ‹مەندىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، ماڭىلا ئىبادەت قىلىڭلار› دېگەن ئىدۇق.»[1]

«ئۇلار پەقەت بىرلا ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشتىن باشقىغا بۇيرۇلغان ئەمەس. ئۇنىڭدىن باشقا ئىبادەتكە لايىق ھېچ ئىلاھ يوقتۇر. ئاللاھ ئۇلارنىڭ شېرىك كەلتۈرگەنلىرىدىن پاكتۇر.»[2]

---

[1] سۈرە ئەنبىيا 25 ـ ئايەت.

[2] سۈرە تەۋبە 31 ـ ئايەت.

«شەكسىزكى، سىلەرنىڭ (يەنى پۈتۈن پەيغەمبەرلەرنىڭ) ئۈممىتى بىرلا ئۈممەتتۇر ۋە مەن سىلەرنىڭ پەرۋەردىگارىڭلارمەن، ماڭىلا ئىبادەت قىلىڭلار»[1]

«ئېيتقىنكى، ‹ئاللاھ ھەممە نەرسىنىڭ رەببى تۇرسا، ئۇنىڭدىن باشقا رەبنى ئىزدەمدىمەن؟›»[2]

«كىمكى، رەببىگە مۇلاقات بولۇشنى ئۈمىد قىلىدىكەن ياخشى ئىش قىلسۇن. رەببىگە قىلىدىغان ئىبادەتكە باشقا ھېچكىمنى شېرىك قىلمىسۇن» (سۈرە كەھف 110 ـ ئايەت)

«بىز ھەر بىر ئۈممەتكە: ‹ئاللاھقا بەندىچىلىك قىلىڭلار، تاغۇتقا بەندىچىلىك قىلىشتىن پەرھىز قىلىڭلار› دېگەن يوليورۇق بىلەن پەيغەمبەر ئەۋەتتۇق.»[3]

«ئەمدىلىكتە بۇلار ئاللاھنىڭ دىنىدىن باشقا دىننى خالامدۇ؟ ۋەھالەنكى، ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى پۈتۈن نەرسىلەر ئىختىيارىي ۋە ئىختىيارسىز رەۋىشتە ئاللاھقىلا بويسۇنغۇچىلاردۇر ھەمدە ئۇلار ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىپ بارىدۇ.»[4]

«ئەي پەيغەمبەر! ئېيتقىنكى، ‹مەن دىننى خالىس قىلغان ھالدا ئاللاھقىلا ئىبادەت قىلىشقا بۇيرۇلدۇم›.»[5]

«ئاللاھ مېنىڭمۇ رەببىمدۇر ۋە سىلەرنىڭمۇ رەببىڭلاردۇر، شۇڭلاشقا ئۇنىڭغىلا بەندىچىلىك قىلىڭلار، مانا بۇ توغرا يولدۇر»[6] قاتارلىق مۇشۇ بىرقانچە ئايەتلەرنى كەلتۈرۈشكە

---

[1] سۈرە ئەنبىيا 92 ـ ئايەت.
[2] سۈرە ئەنئام 164 ـ ئايەت.
[3] سۈرە نەھل 36 ـ ئايەت.
[4] سۈرە ئال ئىمران 83 ـ ئايەت.
[5] سۈرە زۇمەر 11 ـ ئايەت.
[6] ئال ئىمران 51 ـ ئايەت.

بولىدۇ. ھالبۇكى، قۇرئاننى ئوقۇغان ھەرقانداق كىشى تۈنجى نەزەردىلا ئۇنىڭدىكى پۈتۈن تەلىماتلارنىڭ دەل مۇشۇ تۆت ئاتالغۇنى چۆرىدەيدىغانلىقىنى ھېس قىلماي تۇرالمايدۇ. قۇرئاننىڭ مەركىزى ئىدىيولوگىيىسى (Idea Central) «رەب ۋە ئىلاھ پەقەتلا ئاللاھتۇر»، «ئىلاھلىق ۋە رەبلىك ئاللاھتىن باشقا ھېچ كىشىگە خاس ئەمەس»، «شۇڭا ئۇنىڭغىلا ئىبادەت قىلىش لازىم»، «دىن پۈتۈنلەي ئۇنىڭغىلا خالىس بولۇشى لازىم» دېگەن تۆت نۇقتىدىن ئىبارەتتۇر.

تۆت ئاساسىي تېرمىن (يەنى ئاتالغۇ) نىڭ ئەھمىيىتى

شۇنىسى ئېنىقكى، قۇرئان كەرىمنىڭ تەلىماتلىرىنى ياخشى چۈشىنىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن بۇ تۆت ئىستىلاھنى (يەنى ئاتالغۇنى) توغرا ۋە مۇكەممەل چۈشەنمەي قەتئىي بولمايدۇ. چۈنكى ناۋادا كىشى «ئىلاھ» بىلەن «رەب»نىڭ نېمە مەنىسى بارلىقىنى، ئىبادەتنىڭ تەبىرىنى، زادى نېمىنىڭ «دىن» دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى، چۈشەنمىسە، ئۇنىڭغا نىسبەتەن پۈتۈن قۇرئان كەرىم مەنىسىز ھالغا كېلىپ قالغان بولىدۇ. ئۇ نە تەۋھىدنى بىلەلمەيدۇ، نە شېرىكنى چۈشەنمەيدۇ، نە ئىبادەتنى ئاللاھقا خالىس قىلالمايدۇ، نە دىننى پەقەتلا ئاللاھقا مەخسۇسلاشتۇرالمايدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك، ناۋادا بۇ تۆت ئاتالغۇنىڭ ئۇقۇمى ئۇنىڭ ئىدىيىسىدە ئوچۇق ھەم مۇكەممەل بولمىسا، ئۇنىڭغا نىسبەتەن قۇرئاننىڭ پۈتۈن تەلىماتى ئوچۇق بولمىغان بولىدۇ. قۇرئانغا ئىمان كەلتۈرۈپ تۇرۇپمۇ ئۇنىڭ ئەقىدىسى ۋە ئەمەلىي مۇكەممەللەشمىگەن ھالدا قالىدۇ. ئۇ «لائىلاھە ئىللەللاھ» (ئاللاھتىن باشقا ئىلاھ يوق) دەۋېتىپمۇ يەنە باشقىلارنى ئىلاھ قىلىۋېلىپ كېتىۋېرىدۇ. ئاللاھتىن باشقا ھېچ بىرىنىڭ رەب ئەمەسلىكىنى جاكارلاپ يۈرۈۋاتقان بولسىمۇ، يەنە

نۇرغۇنلىغان «ئاللاھتىن باشقا ئەرىبابلار» ئۇنىڭغا رەب بولىۋالغان بولىدۇ. ئۇ ئاجايىپ ياخشى نىيەت بىلەن «مەن ئاللاھتىن باشقىغا ئىبادەت قىلمايمەن» دەپ يۈرۈپمۇ، يەنىلا نۇرغۇنلىغان مەبۇدلارنىڭ ئىبادىتى بىلەن مەشغۇل بولۇپ كېتىۋېرىدۇ. ئۇ بار كۈچى بىلەن «مەن ئاللاھنىڭ دىنىدا» دەپ جار سېلىپ يۈرىدۇ، ھەتتا ئۇنى «باشقا بىرەر دىندا» دەپ سالىسىڭىز، شۇ ھامان سىز بىلەن جېدەل قىلىشنى باشلىۋېتىدۇ، ئەمما شۇنداقتىمۇ باشقا نۇرغۇنلىغان دىنلارنىڭ بويۇنتۇرۇقى ئۇنىڭ گەردىنىگە ئېسىلغان بولىدۇ. ئاللاھتىن باشقا ئىككىنچى بىرسى ئۈچۈن «ئىلاھ»، «رەب» دېگەن ئاتالغۇلار ئۇنىڭ ئېغىزىدىن ھەرگىز چىقىپ قالمايدۇ. لېكىن بۇ سۆزلەر ئۈچۈن بەلگىلەنگەن مەنىلەر نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇنىڭ باشقا نۇرغۇنلىغان «ئىلاھ» ۋە «رەب»لىرى بولغان بولىدۇ. ئۇ بىچارە ئۆزىنىڭ راستىنلا ئاللاھتىن باشقىلارنىمۇ ئىلاھ ۋە رەب قىلىۋالغانلىقىدىن خەۋەرسىز يۈرۈۋېرىدۇ. ئەگەر سىز ئۇنىڭغا «سەن ئاللاھتىن باشقىغا ئىبادەت قىلىۋاتىسەن، دىندا شېرىكچىلىككە بېرىلىۋاتىسەن» دەيدىغان بولسىڭىز، شۇ ھامان چىشىڭىزنى تۆكۈپ، بۇرنىڭىزنى يەنچىۋېتىشكە يۈگرەيدۇ. ئەمما دىن ۋە ئىبادەتنىڭ ھەقىقىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئۇ راستىنلا باشقا دىنغا كىرىپ قالغان بولىدۇ. ئۇ قىلىۋاتقان ئەمەللىرىنىڭ ئەمەلىيەتتە باشقا بىرىنىڭ ئىبادىتىگە ئايلىنىپ قالغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ نۆۋەتتىكى شۇ ھالى ئاللاھتىن باشقىنىڭ دىنىغا كىرىپ قالغان بىلەن پەرقلەنمەيدىغانلىقىنى بىلمەي كېتىۋېرىدۇ.

خاتا چۈشەنچىگە مۇپتىلا بولۇشنىڭ ئەسلى سەۋەبى

ئەرەب خەلقىگە قۇرئان نازىل بولۇۋاتقان چاغلاردا ھەممە ئادەم «ئىلاھ» دېگەننىڭ نېمە مەنىسى بارلىقىنى، كىمنى «رەب»

دەيدىغانلىقىنى ناھايىتى پىششىق بىلەتتى. چۈنكى بۇ ھەر ئىككى ئاتالغۇ ئۇلارنىڭ كۈندىلىك سۆزلىرىدە بۇرۇندىنلا ئىشلىتىلەتتى. ئۇلار بۇ سۆزلەرنىڭ زادى قايسى مەنىگە قارىتىلغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا ئۇلارغا «ئاللاھ تائالا تەنھا ئىلاھ ۋە رەبتۇر، ئىلاھلىق ۋە رەبلىكتە باشقا ھېچ كىشىنىڭ ھەسسىدارلىقى يوقتۇر» دېيىلگەندە، پۈتۈن گەپنىڭ تەكتىگە يېتىپ بولغان ئىدى. ئۇلار نېمىنىڭ ئاللاھقىلا خاسلاشتۇرۇلۇپ، نېمىنىڭ باشقىلارغا نىسبەتەن رەت قىلىنىۋاتقانلىقىنى ھېچ شۈبھىسىز ۋە تىڭرقاشسىز ھالدا بىلىپ يەتكەن ئىدى. شۇڭا مۇخالىپەتچىلىك قىلىدىغانلارمۇ ئاللاھتىن باشقىنىڭ ئىلاھلىقى بىلەن رەبلىكىنى رەت قىلىشتىن زادى قەيەرگە زەربە تېگىۋاتقانلىقىنى بىلىپ قارشى چىققان بولسا، ئىمان ئېيتقانلارمۇ بۇ ئەقىدىنى قوبۇل قىلىش بىلەن نېمىنى تاشلاپ، نېمىنى تاللاش لازىملىقىنى بىلىپ ئىمان ئېيتقان ئىدى. خۇددى شۇنىڭدەك «ئىبادەت» ۋە «دىن» دېگەن سۆزلەرمۇ ئۇلارنىڭ تىلىدا بۇرۇندىنلا ئومۇملىشىپ كېلىۋاتقان ئاتالغۇ بولغاچقا، ئۇلار ئىبادەتنىڭ زادى نېمىلىكىنى، ئۇبۇدىيەت (يەنى ئىبادەتگويلۇق) نىڭ زادى قانداق ھالەتنى بىلدۈرىدىغانلىقىنى ھەمدە دىنىنىڭمۇ تولۇق ئۇقۇم، مەنىلىرىنى پىششىق بىلەتتى. شۇڭا ئۇلارغا: «باشقا بارلىق ئىبادەتلەرنى تاشلاپ، پەقەت بىرلا ئاللاھقا ئىبادەت قىلىڭلار، پۈتۈن بارلىق دىنلاردىن چىقىپ، ئاللاھنىڭ دىنىغىلا كىرىڭلار» دېيىلگەندە، ئۇلار قۇرئاننىڭ تەلىماتىنى چۈشىنىشتە ھەرگىز خاتا تونۇشقا كېلىپ قالمىغان ئىدى. ئۇلار بۇنى ئاڭلاش بىلەنلا بۇ تەلىماتنىڭ ئۇلارنىڭ تۇرمۇش تۈزۈلمىسىدە زادى قانداق ئۆزگىرىشلەرنىڭ بولۇشىنى تەلەپ قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەن ئىدى. ئەمما كېيىنكى چاغدا ئەسىرلەرنىڭ ئۆتىشىگە ئەگىشىپ، بۇ سۆزلۈكلەرنىڭ قۇرئان نازىل بولۇۋاتقان

چاغـدىكى ھەمـمە چۈشـىنىدىغان ئەسـلى مەنـسى ئۆزگـىرىـپ كېتىـشكە باشـلىدى. ھەتتـاكى، ھەر بىـر سـۆز ئۆزىنىـڭ پۈتـۈن مەنـىـۋى كەڭلىكـىـدىن ئايرىلـىـپ، ئىنتـايىن تـار دائىــرىلەرگە كىرىـپ قالـدى، بەلكـى نـا ئېنىـق ئۇقـۇملار ئۈچـۈن خاسلىـشىپ قالـدى. بۇنىـڭ بىـر سـەۋەبى سـاپ ئەرەب تىلـى ئىـشتىياقىنىڭ كەملىكـى بولغـان بولـسا، يەنە بىـر سـەۋەبى ئىـسلام ئىجتىمـائىي جەمئىيىتــدە كېـيىن بارلىققـا كەلـگەن كىـشىلەرنىڭ ئېڭـىــدا «ئىــلاھ»، «رەب»، «دىــن» ۋە «ئىبـادەت» قاتـارلىق سـۆزلەرنىڭ ئۇقـۇمى ئىلگـىرى قۇرئـان نازىـل بولۇۋاتقـان چاغـدىكى غەيرىـي ئىــسلام ئىجتىمــائىي جەمئىيەتنىـــڭ ئېڭىـــدىكىگە ئوخـــشاش ئىزچىللاشمىغانلىقى بولغان ئىـدى. شـۇڭا ئـاخىرقى دەۋرلەردىكـى تەپـسىرلەردە قۇرئاننىـڭ بـۇ سـۆزلىرى ئەسـلى لـۇغەت مەنـسى بـــويىچە ئەمەس، بەلكـــى كېيىنكـــى مۇســـۇلمانلارنىڭ چۈشەنچىسىدىكى مەنىسى بويىچە شەرھلىنىشكە باشلىدى.

مەســلەن: «ئىــلاھ» دېـگەن سـۆز ئاساسـەن مەبۇدلارغـا مەنـــداش قىلىـــپ قويۇلـــدى. «رەب» دېـــگەن ســـۆزنى بولـــسا، پەرەۋردىگـار، بېقىـپ، پەرۋىـش قىلغـۇچى دېگەنـلەرگە يانـداش قىلىپ قويـدى. «ئىبـادەت»نىـڭ مەنـسى، چوقۇنـۇش، تېـۋىنىش قىلىۋېلىنغـان بولـسا، «دىــن»، «ئەقــدە ـ (Religion) ئېتىقـاد» دېگەنلەر بىلەن ئوخشاش بولـۇپ قالـدى. تـاغۇت دېـگەن سـۆزمۇ «شـەيتان» دەپ تەرجـىمە قىلىنـشقا باشـلىدى. شـۇنىڭ بىـلەن نەتىجىدە قۇرئاننىڭ ئەسلى مۇددىئاسىنى چۈشـىنىش كىـشىلەرگە نىسبەتەن قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى.

قۇرئـان «ئـاللاھتىن باشـقىنى ئىـلاھ قىلىۋالمـاڭلار» دەيـدۇ. ئەمما كىشلەر «بىز بۇت، مەبۇدلارنى چۆرۈپ تاشلاپ بولغانـدىن كېـيىن ئەمــدى قۇرئاننىــڭ مۇددىئاســنى ئىــشقا ئاشــۇرغان بولـدۇق» دەپ ئويلىـشىدۇ. ھـالبۇكى، ئـۇلار «ئىـلاھ» دېـگەن

سۆزىنىڭ مەنە دائىرىسىگە كىرىدىغان باشقا ھەممە نەرسىنى تېخىچە مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان بولىدۇ ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئاللاھتىن باشقىنى ئىلاھ قىلىۋېلىپ بارغانلىقىنى بىلمەيدۇ.

قۇرئان «ئاللاھتىن باشقىنى رەب قىلىۋالماڭلار» دەيدۇ. ئەمما كىشىلەر «بىز ئاللاھتىن باشقىنى پەرۋەردىگار دەپ ئېتىراپ قىلمىغاندىن كېيىن، ئەمدى بىزنىڭ تەۋھىدىمىز مۇكەممەل بولغان بولدى» دەپ ئويلىشىدۇ. ۋەھالەنكى، نۇرغۇن كىشىلەر «رەب» دېگەن سۆزنىڭ زادى نېمىگە قارىتىلغانلىقىدىن ئىبارەت مەنە نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئاللاھنى تاشلاپ باشقىلارنىڭ رۇبۇبىيىتىنى ئېتىراپ قىلغان بولىدۇ.

قۇرئان «تاغۇتقا ئىبادەت قىلىشنى تاشلاڭلار، پەقەت ئاللاھقىلا ئىبادەت قىلىڭلار» دەيدۇ. ئەمما كىشىلەر «بىز بۇتقا چوقۇنمايمىز، شەيتانغا لەنەت ئوقۇيمىز، پەقەت ئاللاھقىلا سەجدە قىلىمىز، شۇڭلاشقا بىز قۇرئاننىڭ سۆزىنى ئىشقا ئاشۇرغان بولدۇق» دېيىشىدۇ. ھالبۇكى، ئۇلار تاشتىن ياسالغان مەبۇدلاردىن باشقا بارلىق تاغۇتلارنىڭ پېشىگە تېخىچە مەھكەم ئېسىلغان بولىدۇ. چوقۇنۇشتىن باشقا بارلىق ئىبادەت تۈرلىرىنى ئاللاھتىن باشقىلارغا مەخسۇسلاشتۇرىۋالغان بولىدۇ.

دىنىنىڭ ئەھۋالىمۇ دەل مۇشۇنىڭغا ئوخشايدۇ. «دىنىنى پەقەت ئاللاھقىلا خالىس قىلىش لازىم» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى كىشىلەر «ھىندى، خرىستىئان ياكى يەھۇدىي بولۇپ قالماي، ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىسىلا بولىدۇ» دەپ چۈشىنىدۇ. شۇڭا ئىسلام دىنىغا كىرگەن ھەر بىر كىشى «مەن دىنىنى پەقەت ئاللاھقىلا خالىس قىلدىم» دەپ ئويلايدۇ. ھالبۇكى، دىنىنىڭ ئومۇمىي مەنىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، نۇرغۇن كىشىلەر ئۆز دىنىنى تېخىچە ئاللاھقا خالىس قىلالمىغان بولىدۇ.

قىسقىسى، بۇ تۆت ئاساسلىق ئاتالغۇنىڭ مەنە، ئۇقۇملىرى پەردىلىنىپ قالغانلىقى تۈپەيلىدىن قۇرئاندىكى تەلىماتلارنىڭ تۆتتىن ئۈچ قىسمىدىن كۆپرەكى، بەلكى ھەقىقىي روھى كۆزلەردىن مەستۇر ھالغا كېلىپ قالغان. ئىسلامنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىنمۇ كىشىلەرنىڭ ئەقىدە، ئەمەللىرىدە كۆرۈنۈۋاتقان پۈتۈن يېتەرسىزلىكلەرنىڭ ئەڭ چوڭ سەۋەبلىرىنىڭ بىرسى دەل مۇشۇنىڭدىنلا ئىبارەتتۇر. شۇڭا قۇرئان كەرىمنىڭ مەركىزى تەلىماتلىرىنى ۋە ھەقىقىي مۇددىئاسىنى ئوچۇق ھەم روشەن ھالدا چۈشەندۈرۈپ بېرىشىمىز ئۈچۈن ئالدى بىلەن مۇشۇ تۆت ئاتالغۇنى تولۇق شەرھلەپ بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. گەرچە مەن ئىلگىرىكى قانچىلىغان ئەسەرلىرىمدە بۇلارنىڭ مەنىسىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىشكە خېلىلا تىرىشقان بولساممۇ، ئەمما ئۇ پۈتۈن خاتا ئۇقۇملارنى تازىلاپ كېتىشكە يېتەرلىك ئەمەس ئىدى ھەمدە كىشىلەرنىمۇ تولۇق قانائەتلەندۈرەلەيدۇ دېگىلى بولمايتتى. شۇڭا مەن بۇ كىتابتا مەزكۇر تۆت ئاتالغۇنى مۇكەممەل شەرھلەپ بېرىشكە ۋە شۇ ھەقتە قۇرئان، سۈننەت ۋە لۇغەتلەردىن دەلىل كەلتۈرمەي ھېچ بىر سۆزنى قىلماسلىققا تىرىشتىم.

سەييىد ئەبۇلئەلا مەۋدۇدى

ئىلاھ

لۇغەتتىكى ئۇقۇملىرى ھەققىدە تەھلىل

ئەرەپ تىلىدىكى ا، ل، ھ دىن ئىبارەت بۇ ئۈچ ھەرپتىن تۈزۈلگەن سۆزنىڭ لۇغەتتە ئىپادىلەنگەن مەنىلىرى تۆۋەندىكىچە:

1 ـ اَلِهَ اذا تحيّر ـ مەنىسى، ھەيرانۇ ـ ھەس قالدى.

2 ـ اَلِهْتُ اِلى فُلاَنٍ اَىْ سَكَنْتُ اِلَيْهِ ـ مەنىسى، ئۇنىڭ پاناھىغا ئۆتۈپ ياكى ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ ئامانلىققا ۋە خاتىرجەملىككە سازاۋەر بولدۇم.

3 ـ اَلِهَ الرَّجُلُ يَأْلَهُ اِذَا فَزِعَ مِنْ اَمْرٍ نَزَلَ بِهِ فَآلَهَهُ غَيْرُه اَىْ اَجَارَهُ

مەنىسى، كىشى بىرەر مۇسىبەت ياكى ئازابنىڭ نازىل بولىدىغانلىقىدىن قورققاندا، ئۇنىڭغا پاناھلىق بەردى.

4 ـ اَلِهَ الرَّجُلُ اِلَى الرَّجُلِ اِتَّجَهَ اِلَيْهِ لِشِدِّةِ شَوْقِهِ اِلَيْهِ ـ مەنىسى، كىشى ئۇنىڭغا چوڭقۇر ئىشتىياق بىلەن دىققىتىنى مەركەزلەشتۈردى.

5 ـ اَلِهَ الفَصِيْلُ اِذَا وَلِهَ بِاُمِّهِ ـ مەنىسى، ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالغان بوتىلاق، ئانىسىنى تېپىپلا ئۇنىڭغا يېپىشىۋالدى.

6 ـ لاَه يَلِيْهُ لِيْهًا وَلاَهًا اِذَا احْتَجَبَ ـ مەنىسى، مەخپىي، مەستۇر بولدى ھەمدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، يۈكسەك بولدى.

7 ـ اِلهً اِلهَةً وَاُلُوهَةً وَاُلُوهِيَّةً عَبَدَ ـ يەنى ئىبادەت قىلدى.

يۇقىرىقى بۇ پۈتۈن تۈپ سۆزلەر، شۇنداقلا مەنە، ئۇقۇملار ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزىدىغان بولساق، نېمە ئۈچۈن اَلَهَ يَالَهُ اِلهَهُ نىڭ مەنىسى ئىبادەت (چوقۇنۇش) ۋە اِلهـ نىڭ مەنىسى «مەبۇد»، «ئىبادەت قىلىنغۇچى» بولۇپ چىقىدىغانلىقىنى ئىنتايىن ياخشى چۈشىنىپ يېتەلەيمىز.

بىرىنچىدىن، ئىنسانىنىڭ موھتاجلىقى ئۇنىڭ ئىدىيىسىدە ئىبادەت ئۈچۈن تۈنجى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ رول ئوينايدۇ.

ئىنسان ئۆز خىيالىدا «ھاجىتىمنى راۋا قىلىدۇ، خەۋپ، مۇسىبەتلەردىن پاناھلىق بېرىدۇ، ئېزىترابلىق ئەھۋالدا خاتىرجەملىك بەخش ئېتىدۇ» دەپ ئويلىماي تۇرۇپ ھېچ بىرسىگە ئىبادەت قىلمايدۇ.

ئىككىنچىدىن، ئىنسان بىرسىنى «ھاجەتنى راۋا قىلغۇچى» دەپ قارىسا، بۇ تەسەۋۋۇر ئۇنىڭ ئۇستۇنلۇكىنمۇ ئېتىراپ قىلىش بىلەن بىرگە كۈچ - قۇۋۋەت جەھەتتىمۇ ئۇنىڭ يۈكسەكلىكىگە قايىل بولۇشنى تەلەپ قىلماي قالمايدۇ.

ئۈچىنچىدىن، ئىنسانىنىڭ ئېھتىياجى مۇئەييەن سەۋەب ۋە ئامىللار ئاساسىدا قاندۇرۇلغاندا ياكى ئېھتىياجىنىڭ قاندۇرۇلۇش جەريانى ئىنسانىنىڭ كۆز ئالدىدا ۋە ياكى بىلىم دائىرىسى ئىچىدە بولغاندا، ئىنسان قەلبىدە ھەرگىزمۇ چوقۇنۇش تۇيغۇسىنىڭ پەيدا بولمايدىغانلىقى ھەممىگە ئايان ھەقىقەت. مەسىلەن: ماڭا پۇل كېرەك بولسا، ئالدى بىلەن بىرەر كىشىنىڭ ئالدىغا بېرىپ خىزمەت تەلەپ قىلىمەن، ناۋادا ئۇ كىشى تەلىپىمنى قوبۇل قىلسا، مېنى ئىشلىتىپ، ماڭا مائاش بېرىدۇ. بۇ پۈتۈن جەريانلار مېنىڭ ئىلمىم بىلەن ھېسلىرىم دائىرىسىدە مەيدانغا كېلىدىغان بولغاچقا ھەمدە ئۇ كىشىنىڭ ئېھتىياجىمنى زادى قانداق يول بىلەن قاندۇرىۋاتقانلىقىنى مەن بىلىدىغان بولغاچقا، مېنىڭ ئىدىيەمدە ئۇ كىشىنى ئىبادەتكە ھەقلىق دەپ قارايدىغان خىيال قەتئىي پەيدا بولۇپ قالمايدۇ. چوقۇنۇش تۇيغۇسى دېگەن، چوقۇمكى ئۇنىڭ چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىش، ھاجەتنى راۋا قىلىش، كۈچ - قۇدرەت، يۈكسەك سالاھىيەت جەھەتتىكى پۈتۈن خارەكتېرى ئاجايىپ مەخپىي بولغان ئەھۋالدىلا ئاندىن شەكىللىنىدۇ. شۇڭلاشقا بۇ سۆزنىڭ مەبۇد ئۈچۈن ئىشلىتىلىشى يۈكسەكلىك بىلەن بىرگە مەخپىلىكنىمۇ

بىلدۈرىدىغان، ئادەمنى ھەيرانۇ ھەس قالدۇرىدىغان دېگەن ئۇقۇملارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ.

تۆتىنچىدىن، ئىنسان قانداقلا بىرسىنى «ھاجەتنى راۋا قىلىدۇ، خېيىم ـ خەتەردىن قۇغدايدۇ، پەرىشان چاغدا خاتىرجەملىك بەخش ئېتىدۇ» دەپ ئويلىغاندا تەبىئىي ھالدا پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن ئۇنىڭغا ئىنتىلىدۇ. دېمەك، بۇنىڭدىن مەلۇمكى، مەبۇد دېگەن ئۇقۇم ئۈچۈن «ئىلاھ» دېگەن سۆزنىڭ ئىشلىتىلىشىگە ئۇ زاتنىڭ ھاجەتنى راۋا قىلىش، پاناھلىق بېرىش، خاتىرجەملىك بەخش ئېتىش، ئۈستۈنلۈك ۋە ھۆكۈمرانلىق قاتارلىق كۈچ ـ قۇدرەت، ھوقۇقلارغا ساھىب بولغانلىقى، شۇنداقلا ئۇنىڭ نەزەرلەردىن مەخپىي ئىنتايىن سىرلىق بولۇشى، ئىنساننىڭ ئۇنىڭغا ئىشتىياق بىلەن ئىنتىلىشى ئاساس بولغان.

جاھىلىيەت ئەھلىنىڭ «ئىلاھ»قا بولغان تەسەۋۋۇرى

يۇقىرىقى لۇغەت تەتقىقاتىدىن كېيىن قۇرئان رەددىيە بەرمەكچى بولۇۋاتقان ئەرەب خەلقىدىكى ۋە باشقا قەدىمكى قەۋملەردىكى «ئىلاھ»قا بولغان تەسەۋۋۇرلارنىڭ زادى نېمىلەردىن ئىبارەت ئىكەنلىكىگە قاراپ چىقىش لازىم.

1 ـ نۇقتا، «ئۇلار ئاللاھنى قويۇپ ئۆزلىرىگە كۈچ ـ قۇۋۋەت ۋاستىسى قىلىش ئۈچۈن (ياكى شۇلارنىڭ پاناھىدا قوغدىنىش ئۈچۈن) باشقا ئىلاھلارنى ياسىۋېلىشتى.»[1]

«ئۇلار ياردەمگە ئېرىشىشنى ئۈمىد قىلىپ، ئاللاھتىن باشقىنى ئىلاھ قىلىۋالدى (يەنى ئاشۇ ئىلاھ ئۇلارغا ياردەم قىلىدۇ دەپ ئويلىدى)» (سۈرە ياسىن 74 ـ ئايەت.)

---

[1] سۈرە مەريەم 81 ـ ئايەت.

مانا بۇ ھەر ئىككى ئايەتتىن مەلۇمكى، جاھىلىيەت ئەھلى ئىلاھ قىلىۋالغان مەبۇدلىرى ھەققىدە «ئۇلار بىزگە ئارقا تىرەك بولىدۇ. مۇشەققەت، قىيىنچىلىقلاردا مۇھاپىزەت قىلىشقا ئېرىشىمىز، ھىمايىسى ئاستىدا خاتىرجەملىككە سازاۋەر بولىمىز» دەپ ئويلىشاتتى.

2 ـ نۇقتا، «پەرۋەردىگارىڭنىڭ (ئۇلارنى ھالاك قىلىش) پەرمانى كەلگەندە، ئۇلارنىڭ ئاللاھنى قويۇپ چاقىرىپ يۈرىدىغان مەبۇدلىرى ھېچ نەرسىگە ئەسقاتمىدى، ئۇلار ئۇچۇن زىيان ۋە ھالاكەتتىن باشقىنىڭ كۆپىيىشىگە سەۋەب بولمىدى.»[1]

«ئۇلارنىڭ ئاللاھنى قويۇپ چاقىرىۋاتقانلىرى ھېچ نەرسىنىڭ ياراتقۇچىسى ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى يارىتىلغاندۇر. تىرىك ئەمەس، ئۆلۈكتۇر. ئۇلار قاچان، قايتا تىرىلدۈرۈلىدىغانلىقىنىمۇ بىلمەيدۇ. سىلەرنىڭ ئىلاھىڭلار پەقەت بىرلا ئىلاھتۇر»[2]

«ئاللاھقا قوشۇپ باشقا بىر ئىلاھنى چاقىرمىغىن[3]، ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر.»[4]

«ئاللاھنى قويۇپ، باشقا شېرىكلەرنى چاقىرىدىغان كىشىلەر پەقەت يوقىلاڭ پەرەزگىلا تايىنىدۇ، ئۇلار پەقەت جۆيلۈيدۇ.»

---

[1] سۈرە ھۇد 101 ـ ئايەت.

[2] سۈرە نەھل 20 ـ 22 ـ ئايەت.

[3] بۇ يەردە شۇنى ئەستىن چىقارماسلىق لازىمكى، قۇرئان كەرىمدە ﴿ئىلاھ﴾ دېگەن سۆز ئىككى مەنىدە ئىشلىتىلىدۇ. بىرسى، ھەق ياكى باتىل بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئىبادەت قىلىنىۋاتقان ئىلاھ. يەنە بىرسى، ئىبادەت قىلىشقا تېگىشلىك ھەقىقىي ئىلاھ. بۇ ئايەتتە ﴿ئىلاھ﴾ دېگەن سۆز ئىككى يەردە، دەل مۇشۇ ئىككى ئايرىم مەنىدە ئىشلىتىلگەن.

[4] سۈرە قەسەس 88 ـ ئايەت.

بۇ ئايەتلەر بىلەن يەنە بىر قانچىلىغان نۇقتىلار ئايدىڭلىشىدۇ. بىرىنچىدىن، جاھىلىيەت ئەھلى «ئىلاھ» دەپ ئاتىۋالغانلىرىنى ھاجەتلىرىنىڭ راۋانلىقى ۋە مۈشكۈللىرىنىڭ ئاسانلىقى ئۈچۈن چاقىرىشاتتى. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، شۇلارغا دۇئا قىلىشاتتى. ئىككىنچىدىن، ئۇلارنىڭ بۇ ئىلاھلىرى جىن، پەرىشتە مەبۇدلاردىنلا تەشكىل تاپقان بولماستىن، بەلكى ئۆلگەن ئىنسانلاردىنمۇ تەشكىل تاپقان ئىدى. بۇ نۇقتىنى يۇقىرىقى ئايەتتىكى «تىرىك ئەمەس، ئۆلۈكتۇر. ئۇلار قاچان قايتا تىرىلدۈرۈلىدىغانلىقىنىمۇ بىلمەيدۇ.» دېگەن سۆزلەر ئېنىق ئىپادىلەپ تۇرۇپتۇ. ئۈچىنچىدىن، ئۇلار ئاشۇ ئىلاھلار ھەققىدە «دۇئالىرىمىزنى ئاڭلاپ ياردەمگە كېلىشكە قادىر» دەپ خىيال قىلىشاتتى.

بۇ يەردە ئالدى بىلەن «ئىلاھ»قا قىلىنىۋاتقان دۇئانىڭ ئۇقۇمىنى ۋە «ئىلاھ»تىن كۈتۈلۈۋاتقان ياردەمنىڭ خاراكتېرىنى چۈشىنىۋېلىش ئىنتايىن مۇھىم.

مەسىلەن: مەن ئۇسساپ كەتكەن بولسام، خىزمەتچىنى سۇ ئەكىلىپ بېرىشكە چاقىرىمەن، ياكى كېسەل بولۇپ قالسام، دورا ئۈچۈن دوختۇرنى چاقىرىمەن. بۇ دۇئا قىلغانلىقىمۇ بولمايدۇ، نە خىزمەتچى بىلەن دوختۇرنى ئىلاھ قىلىۋالغانلىقىمۇ بولمايدۇ. چۈنكى بۇ ئىشنىڭ ھەممىسى سەۋەبتىن تاشقىرى ئالەمگە ئەمەس، بەلكى سەۋەبلەر ئالىمىگە چېتىلغان بولىدۇ، ئەمما مەن ئۇسساپ قالغان ياكى كېسەل بولۇپ قالغان ئەھۋالدا خىزمەتچى بىلەن دوختۇرنىڭ ئورنىغا بىرەر ئەۋلىيانى، ياكى باشقا بىرەر مەبۇدنى چاقىرسام، ئۇ چاغدا باشقىنى ئىلاھ قىلىۋالغان ۋە باشقىغا دۇئا قىلغان بولىمەن. چۈنكى ئەۋلىيا ھەزرىتىم مەندىن مىڭلىغان مېتىر يىراقلىقتىكى بىرەر قەبرى سۈكۈناتلىقىدا ياتقان بولىدۇ. ئۇنى

چاقىرىشنىڭ مەنىسى، ئۇنى «ئاڭلىيالايدۇ، كۆرەلەيدۇ، سەۋەبلەر ئالىمىگە ھۆكۈمرانلىق قىلالايدۇ، شۇڭا ماڭا سۇ يەتكۈزۈپ بەرگىلى ياكى كېسىلىمنى شىپا تاپقۇزغىلى يېتىپ كېلەلەيدۇ» دەپ ئويلىغانلىقىم بولىدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك باشقا بىرەر مەبۇدنى چاقىرغانلىقىمۇ سۇ ۋە سالامەتلىك ئۈستىدە ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقى بار. تەبىئەتتىن تاشقىرى ھالدا ھاجىتىمنى راۋا قىلىش ئۈچۈن پۈتۈن سەۋەبلەرنى ھەرىكەتكە سالالايدۇ» دەپ قارىغانلىقىم بولىدۇ. دېمەك، دۇئا قىلىشتا ئاساس قىلىنغان ئىلاھىي تەسەۋۋۇر مۇتلەق ھالدا ئۇنى (Supernatural Authority) تەبىئەتتىن تاشقىرى ھۆكۈمرانلىققا ۋە تەبىئەتتىن تاشقىرى كۈچ ـ قۇدرەتكە خوجايىن دەپ تەسەۋۋۇر قىلغانلىق بولىدۇ.

3 ـ نۇقتا، «بىز ھەقىقەتەن سىلەرنىڭ ئەتراپىڭلاردىكى شەھەر خارابىلىقلىرىدا ئۇلارنى ھالاك قىلغان ئىدۇق. ئۇلارنى (كۇفرىدىن) يانسۇن دەپ ئالامەتلىرىمىزنى تەكرار ـ تەكرار ئالماشتۇرۇپ كۆرسەتكەن ئىدۇق. ئۇلار يېقىنلىقىنىڭ ۋاستىسى دەپ ئاللاھتىن باشقىنى ئىلاھ قىلىۋالدى. ئەمما ئۇلارغا ئازاب نازىل بولغاندا نېمە ئۈچۈن ئاشۇ مەبۇدلىرى ياردەم قىلمىدى؟ ياردەم قىلىشقۇ ئۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى ئۇلارنى تاشلاپ غايىپ بولۇشتى. مانا بۇ ئۇلارنىڭ ئويدۇرمىلىرىنىڭ ۋە يالغان ـ ياۋىداقلىرىنىڭ ھەقىقىتىدۇر»[1]

«مەن نېمىشقا مېنى ياراتقان ۋە ئۇنىڭ دەرگاھىغا سىلەر ھەممىڭلار قايتىدىغان ئاللاھقا ئىبادەت قىلمىغۇدەكمەن؟ ناۋادا ئاللاھتىن غەيرىنى ئىلاھ قىلىۋالىدىغان بولسام، ئەگەر مېھرىبان ئاللاھ ماڭا بىرەر زىيان- زەخمەت يەتكۈزمەكچى بولسا، ئۇلارنىڭ

---

[1] سۈرە ئەھقاف 27 ـ 28 ـ ئايەت.

شاپائەتى مەندىن ھېچنەرسىنى دەپئى قىلالمايدۇ ھەمدە مېنى قۇتقۇزالمايدۇ.»[1]

«ئاللاھنى قويۇپ باشقىلارنى ھىمايىچى قىلىۋالغانلار: «بىزنىڭ ئۇلارغا ئىبادەت قىلىشىمىز پەقەت بىزنى ئاللاھقا يېقىنلاشتۇرۇشى ئۈچۈندۇر» دېيىشىدۇ. ئاللاھ ھەقىقەتەن (قىيامەت كۈنى) ئۇلارنىڭ ئىختىلاپ قىلىشقان بۇ مەسىلىلىرى ئۈستىدە ھۆكۈم چىقىرىدۇ.»[2]

«ئۇلار ئاللاھنى قويۇپ، ئۆزلىرىگە پايدا ـ زىيان يەتكۈزەلمەيدىغان نەرسىلەرگە ئىبادەت قىلىدۇ ۋە ‹بۇلار ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا بىزگە شاپائەت قىلغۇچىلاردۇر› دېيىشىدۇ.» (سۈرە يۇنۇس 18 ـ ئايەت)

بۇ ئايەتلەردىن يەنە بىر قانچە نۇقتا ئايدىڭلىشىدۇ. كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، جاھىلىيەت ئەھلى ئۆز ئىلاھلىرىغا قانداقتۇر «پۈتۈن خۇدالىق مۇشۇلارنىڭ ئارىسىغا بۆلۈنۈپ كەتكەن، ئۇلاردىن ئۈستۈن تۇرىدىغان بىرەر ئالىي خۇدا يوق» دەپ قارىمايتتى، بەلكى ھەممىدىن يۈكسەك بىر خۇدالار خۇداسىنىڭ ئوچۇق تەسەۋۋۇرىغا ئىگە ئىدى ۋە ئۇ زات ئۈچۈن ئۆز تىلىدا «ئىلاھ» دېگەن ئاتالغۇنى قوللىناتتى. ئۇلارنىڭ باشقا ئىلاھلارغا بولغان ئەقىدىسى «ئاشۇ بۈيۈك ئاللاھنىڭ خۇدالىقىدا بۇلارنىڭمۇ ئاز ـ تولا تەسىر كۈچى بار، بۇلارنىڭ سۆزلىرى چوقۇم ئىشقا ئاشىدۇ، بۇلارنىڭ ۋاستىسى بىلەن بىزنىڭ ئىشلىرىمىز قاملىشىپ ماڭىدۇ. بىز بۇلارنىڭ شاپائىتىدىن بەھرىمەن بولىمىز. زىيان ـ زەخمەتتىن ساقلىنىپ قالىمىز» دېگەن تەسەۋۋۇردىن ئىبارەت ئىدى. ئۇلار مانا

---

[1] سۈرە ياسىن 22 ـ 23 ـ ئايەت.
[2] سۈرە زۇمەر 3 ـ ئايەت.

شۇنداق خىياللار ئاساسىدا ئاللاھقا قوشۇپ ئاشۇ مەبۇدلىرىنىمۇ «ئىلاھ» دەپ قارار قىلىشىلىشقان ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىستىلاھى ئاتالغۇلىرىغا بىنائەن بىرەرسىنى ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا ھامى، شاپائەتچى، دەپ بىلىپ، ياردەم سوراش ۋە ئۇنىڭ ئاستانىسىدا ئېھتىرام بىلدۈرۈپ ئۇلۇغلاش، نەزرە - چىراغ قىلىش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بېرىشنىڭ ئۆزىلا ئۇنى «ئىلاھ» قىلىۋالغانلىق بولاتتى.

بۇ يەردە يەنە شۇنىمۇ چۈشىنىۋېلىش كېرەككى، شاپائەت ئىككى خىل بولىدۇ. بىرىنچىسى، قانداقتۇر ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا دېگىنى چوقۇم ئىشقا ئاشماي قالمايدىغان بىرەر پەۋقۇلئاددە كۈچنى ياكى بىرەر كۈچلۈك تەسىرنى ئۆزىگە ئاساس قىلغان بولىدۇ. ئىككىنچىسى، پەقەتلا بىر ئىلتىماس ۋە تەلەپتىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭ ئارقىدا تەلىپىنى چوقۇم ئىشقا ئاشۇرىدىغان بىرەر كۈچى بولمىغان بولىدۇ. بىرىنچى خىل مەنىدە بىرەرسىنى شاپائەتچى دەپ بىلىش ئۇنى ئىلاھ قىلىۋالغانلىق ۋە ئاللاھقا شېرىك قىلىۋالغانلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. قۇرئان كەرىم دەل مانا شۇنداق شاپائەتنى رەت قىلىدۇ. ئەمما ئىككىنچى مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، پەيغەمبەرلەر، مالائىكىلەر، ئىمان ئەھلى بولغان سالىھ كىشىلەر باشقا بەندىلەرگە شاپائەت قىلالايدۇ. ئۇلارنىڭ شاپائىتىنى (يەنى ئىلتىماسىنى) قوبۇل قىلىش ياكى قىلماسلىق پۈتۈنلەي ئاللاھنىڭ ئىلكىدە بولىدۇ. قۇرئان كەرىم مانا بۇ خىل شاپائەتنى تەستىقلايدۇ.

4 ـ نۇقتا، «ئاللاھ: ‹ئىلاھنى ئىككى قىلىۋالماڭلار، ئۇ پەقەت بىرلا ئىلاھتۇر، مەندىنلا قورقۇڭلار› دېدى.»[1]

[1] سۈرە نەھل 51 ـ ئايەت.

«ئىبراھىم: ‹مەن سىلەرنىڭ ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرگەن نەرسىلىرىڭلاردىن قورقمايمەن، پەقەت رەببىمنىڭلا خالىغىنى بولىدۇ› دېدى.» (سۈرە ئەنئام 80 ـ ئايەت)

«ھۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى ئۇنىڭغا: ‹بىز سېنى ئىلاھلىرىمىزدىن بىرەرسىنىڭ ئازابىغا يولۇققان دەپ قارايمىز› دېيىشتى.» (سۈرە ھۇد 54 ـ ئايەت)

بۇ ئايەتلەردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، جاھىلىيەت ئەھلى «ناۋادا بىز ئۇلارنى نارازى قىلىپلا سالساق ياكى ئۇلارنىڭ دىققەت، ئېتىبارىدىن مەھرۇم قالساق، ئۈستىمىزگە كېسەللىك، قەھەتچىلىك، دېگەندەك جان ۋە ماللىرىمىزغا زىيان يەتكۈزىدىغان ھەرخىل ئاپەتلەر نازىل بولۇشقا باشلايدۇ» دەپ ئۆز ئىلاھلىرىدىن قورقۇشاتتى.

5 ـ نۇقتا، «ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئۆلىمالىرىنى ۋە راھىپلىرىنى ئاللاھتىن باشقا پەرۋەردىگار قىلىۋالدى، مەريەمنىڭ ئوغلى مەسىھنىمۇ رەب قىلىۋالدى. ۋەھالەنكى، ئۇلار پەقەت بىرلا ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشقا بۇيرۇلغان ئىدى.»[1]

«سەن نەفسى خاھىشىنى ئىلاھ قىلىۋالغان كىشى ھەققىدە ئويلاپ باقتىڭمۇ؟ ئەجەبا سەن ئۇنىڭ مەسئۇلىيىتىنى زىممىڭگە ئالالامسەن؟!»[2]

«شۇنىڭدەك، مۇشرىكلارنىڭ شېرىكلىرى ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكىگە ئۆز ئەۋلادلىرىنى ئۆلتۈرۈشنى چىرايلىق كۆرسەتتى.» (سۈرە ئەنئام 137 ـ ئايەت)

«ئۇلارنىڭ ئاللاھ رۇخسەت قىلمىغان نەرسىلەرنى دىن قىلىپ بېكىتكەن شېرىكلىرى (يەنى شېرىك ئىلاھلىرى) بارمۇ؟!»

---

[1] سۈرە تەۋبە 31 ـ ئايەت.
[2] سۈرە فۇرقان 43 ـ ئايەت.

بۇ ئايەتلەردە «ئاللاھ»نىڭ ئىلگىرىكىگە قەتئىي ئوخشىمايدىغان باشقىچە يەنە بىر ئۇقۇمنى ئۇچرىتىمىز. بۇنىڭدا «ئاللاھ» قىلىۋېلىنغانلارنىڭ تەبىئەتتىن تاشقىرى كۈچ - قۇدرىتى تىلغا ئېلىنماستىن، ئۇلارنىڭ ئىنسانلىقى، ياكى ئىنسانلىقىنىڭ ئۆز نەپسى ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغان. ھەرگىزمۇ پايدا - زىياننىڭ ئىگىسى دەپ قاراپ، دۇئا قىلىنىدىغان، ئۇنىڭ پاناھىنى سىغىنىدىغان مەنىدە ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ھۆكمى قانۇن دەپ ئېتىراپ قىلىنىدىغان، ئۇنىڭ بۇيرۇق - چەكلىمىلىرىگە قەتئىي رىئايە قىلىنىدىغان، ئۇنىڭ ھارام قىلغىنى ھارام، ھالال قىلغىنى ھالال، دەپ قوبۇل قىلىنىدىغان، ئۇنى «باشقا بىرەر ئالىي ھۆكۈمراننىڭ تەستىقىنى ئالمىسىمۇ ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھۆكۈم چىقىرىش ۋە چەكلەش ھوقۇقىغا ئىگە، ياكى باشقا بىرەر ئالىي ھۆكۈمرانغا تايىنىشنىڭ ھاجىتى يوق» دەپ قارىلىدىغان مەنىدىن «ئاللاھ» قىلىۋالغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. بىرىنچى ئايەتتە ئۆلىما، راھىپلارنى ئىلاھ قىلىۋېلىش توغرۇلۇق سۆز قىلىنغان بولۇپ، بۇ نۇقتىنى تۆۋەندىكى ھەدىس ئىنتايىن ئوچۇق شەرھلەپ بېرىدۇ.

ئەدى ئىبنى ھاتەم رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بۇ ئايەت ھەققىدە سوئال سورىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «سىلەر ئۆلىمالىرىڭلار ھالال قىلغان نەرسىنى ھالال دەپ ئىشىنىسىلەر، ھارام قىلغان نەرسىنى ھارام دەپ ئېتىراپ قىلىسىلەر، ئاللاھنىڭ ئۇ ھەقتە زادى قانداق ھۆكمى بارلىقىنى پەرۋايىڭلارغا ئالمايسىلەر» دەپ جاۋاب قايتۇرغان.

ئەمدى ئىككىنچى ئايەتكە كەلسەك، ئۇنىڭ مەنىسى شۇ قەدەر روشەنكى، قانداقلا بىر كىشى ئۆزىنىڭ نەپسى خاھىشىغا ئىتائەت قىلسا، نەپسىنىڭ بۇيرۇقىنى ئەلا بىلسە، ئۇ ئەمەلىيەتتە ئۆز نەپسىنى «ئىلاھ» قىلىۋالغان بولىدۇ.

ئۇنىڭدىن كېيىنكى ھەر ئىككى ئايەتتە «ئىلاھ» دېگەن سۆزنىڭ ئورنىغا «شېرىك» دېگەن سۆز ئىشلىتىلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ مەنىسى خۇددى بىز ئايەت تەرجىمىسىدە ئايدىڭلاشتۇرۇپ ئۆتكەنىدەك بىراۋنى ئىلاھلىققا شېرىك قىلىۋېلىنغانلىقنى بىلدۈرىدۇ. ھەمدە بۇ ھەر ئىككى ئايەت شۇنى ئېنىق بەلگىلەپ بېرىدۇكى، ئاللاھنىڭ ھۆكمىنىڭ تەستىقى بولماي تۇرۇپ، بەلگىلەپ چىقىلغان ھەرقانداق ئەنئەنىنى، قانۇن - تۈزۈمنى، ياكى بىرەر مەخسۇس يولنى قانۇنلۇق دەپ ئېتىراپ قىلغانلىق مەزكۇر قانۇنچىنى ئىلاھىيەتتە ئاللاھقا شېرىك قىلىۋالغانلىق بولىدۇ.

ئىلاھلىق بابىدىكى ھۆكۈمرانلىق

«ئىلاھ»نىڭ يۇقىرىدا بايان قىلىنغان پۈتۈن ئۇقۇملىرى ئارىسىدا بىر مەنتىقىلىق باغلىنىش مەۋجۇد. قانداقلا كىشى بىرسىنى تەبىئەتتىن تاشقىرى مەنىدە ئۆزىگە نىسبەتەن ھامىي، مەدەتكار، قىيىنچىلىقنى دەفئىي قىلغۇچى، ھاجەتنى راۋا قىلغۇچى، دۇئالارنى تىڭشىغۇچى، پايدا - زىيان يەتكۈزگۈچى دەپ چۈشىنىدىكەن، ئۇنىڭ بۇ چۈشەنچىسى، ئاشۇ كىشىنى كائىنات سىستېمىسىنىڭ قانداقتۇر بىرەر ھوقۇقىغا ساھىپ دەپ تۇنۇيدىغانلىقنى بىلدۈرىدۇ. شۇنىڭدەك، بىرەرسىدىن «ئۇنىڭ نارازىلىقى ماڭا نۇقسان يەتكۈزىدۇ، رازىلىقى پايدامغا سەۋەبكار بولىدۇ» دەپ ئەقىدە قىلىپ، قورقۇپ، تەقۋالىق قىلسا (يەنى ئېھتىيات قىلسا)، ئۇنىڭ بۇ قىلغىنىنىڭ سەۋەبمۇ ئۆز ئىدىيىسىدە ئۇنى «بىرەر ئالىي ھوقۇققا ئىگە» دەپ تەسەۋۋۇر قىلغانلىقتىن باشقا بولمايدۇ. يەنە شۇنىڭدەك، قانداقلا كىشى ئاللاھنىڭ تەنھا ئىلاھلىقىنى ئېتىراپ قىلغان تۇرۇقلۇق، باشقىلارغا ھاجىتىنىڭ راۋا بولۇشى ئۈچۈن سېغىنىدىكەن،

ئۇنىڭ بۇ قىلمىشىغا «ئاللاھنىڭ مۇتلەق ھاكىمىيىتىدە شۇ كىشىنىڭمۇ تېگىشلىك ھەسسىسى بار» دېگەن چۈشەنچىلا ھەرىكەتلەندۈرگۈچ رول ئوينىغان بولىدۇ. خۇددى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش قانداقلا كىشى بىرەرسىنىڭ ھۆكمىنى «قانۇن» دەپ ئېتىراپ قىلىدىكەن، بۇيرۇق - چەكلىملىرىنى «ۋاجىبۇل ئىتائە» (يەنى ئىتائەت قىلىش ۋاجىپ) دەپ قارار قىلىدىكەن، ئۇنىڭ ھاكىم مۇتلەقلىقىنى ئېتىراپ قىلغان بولىدۇ. دېمەك، ئىلاھلىقنىڭ ئەسلى روھى ھۆكۈمرانلىقتىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ ھۆكۈمرانلىق كائىنات ئۈستىدىكى تەبىئەتتىن تاشقىرى ھۆكۈمرانلىقنىمۇ، شۇنداقلا دۇنيادا خەلقنى ئۆزىگە بويسۇندۇرىدىغان، ئۇنىڭ ھۆكمىگە قەتئىي رىئايە قىلىنىدىغان دۇنيالىق ھۆكۈمرانلىقلارنىمۇ تەڭ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

قۇرئاننىڭ دەلىللىرى

مانا بۇ ھۆكۈمرانلىق تەسەۋۋۇرى ئاساسىدا قۇرئان كەرىم ئاللاھتىن غەيرىنىڭ ئىلاھلىقىنى رەت قىلىپ، ئىلاھلىقنى پەقەتلا ئاللاھقا مەركەزلەشتۈرۈش ئۈچۈن پۈتۈن دەلىل كۈچىنى ئىشقا سالىدۇ. بۇ ھەقتە: «زېمىن ۋە ئاسمانلاردىكى پۈتۈن ھوقۇق، ئىختىيارلىقلار بىرلا ئاللاھنىڭ قولىدا، مەخلۇقلار ۋە پۈتۈن نېمەتلەر ئۇنىڭ مۈلكىدۇر. بۇيرۇقمۇ ئۇنىڭ، كۈچ - قۇۋۋەتمۇ ئۇنىڭ. پۈتۈن شەيئىلەر ئىختىيارلىق ۋە ئىختىيارسىز ھالدا ئۇنىڭغىلا ئىتائەت قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ بىرىنىڭ نە ھۆكۈمرانلىقى يوق، نە ھۆكمىمۇ ئاقمايدۇ. ھېچ بىر مەخلۇق ئۇنىڭ ھېكمەت، تەدبىر، ئىنتىزاملىرىنىڭ سىرىنى بىلمەيدۇ. ھېچ كىشى ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا تەڭ شېرىك ياكى زەررىچە ھەسسىدار بولالمايدۇ. شۇڭلاشقا ھەقىقەتتە ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ بىر ئىلاھ يوق. شۇنداق ئىكەن، سىلەرنىڭ باشقىلارنى

«ئىلاھ» بىلىپ قىلىۋاتقان ئەمەللىرىڭلەرنىڭ ھەممىسى پۈتۈنلەي خاتا بولغان بولىدۇ. شۇڭا باشقىلارغا قارىتىۋالغان دۇئا قىلىش، پاناھلىقنى سېغىنىش، ئۆزۈڭلارغا ھامىي، شاپائەتچى بىلىش، ئۇنىڭ ھۆكمىنى ئېتىراپ قىلىپ، قەتئىي ئىتائەت قىلىش قاتارلىق بۇ بارلىق ئەمەل، مۇناسىۋەتلەرنى پەقەت ئاللاھقىلا خاسلاشتۇرۇشۇڭلار لازىم. چۈنكى ئەنە شۇ ئاللاھلا يالغۇز ھۆكۈمرانىڭلاردۇر» دەپ دەلىل كەلتۈرىدۇ.

ئىلاھلىق بابىدىكى ھۆكۈمرانلىق ھەققىدە قۇرئان ئوتتۇرىغا قويۇۋاتقان دەلىللەرنى قېنى قۇرئاننىڭ تىلىدىن ئاڭلاپ باقايلى!

«ئەنە شۇ ئاللاھ ئاسماندىمۇ ئىلاھتۇر، زېمىندىمۇ ئىلاھتۇر، ئەنە شۇ ئاللاھ ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچى ۋە ھەممىنى بىلگۈچىدۇر (يەنى زېمىن ۋە ئاسمانلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۈچۈن كېتەرلىك ئىلىم، ھېكمەت ئۇنىڭلا ئىلكىدىدۇر).» (سۈرە زۇخرۇف 84 ـ ئايەت)

«يارىتىدىغان ئاللاھ بىلەن ھېچ نەرسىنى يارىتالمايدىغانلار ئوخشاش بولامدۇ؟ ئەجەبا شۇنچىلىك ئىشنىمۇ چۈشەنمەمسىلەر...؟ ئۇلارنىڭ ئاللاھنى قويۇپ چاقىرىۋاتقانلىرى ھېچ نەرسىنىڭ ياراتقۇچىسى ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى يارىتىلغاندۇر... سىلەرنىڭ ئىلاھىڭلار پەقەت بىرلا ئىلاھتۇر.»[1]

«ئى ئىنسانلار! ئاللاھنىڭ سىلەرگە بەرگەن نېمىتىنى ياد ئېتىڭلار، ئاللاھتىن باشقا سىلەرگە ئاسماندىن ۋە زېمىندىن رىزىق بېرىپ تۇرىدىغان ياراتقۇچى بارمۇ؟ ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر. سىلەر زادى قەيەرلەردە قايمۇقۇپ يۈرىيسلەر؟» (سۈرە فاتىر 3 ـ ئايەت).

[1] سۈرە نەھل 17 ـ 20 ـ 22 ـ ئايەتلەر.

«ئىيتقىنكى، سىلەر ئويلاپ باقتىڭلارمۇ؟ ئەگەر ئاللاھ سىلەرنىڭ ئاڭلاش ۋە كۆرۈش قۇۋۋەتلىرىڭلارنى ئېلىۋالسا، دىلىڭلارنى پېچەتلىۋەتسە (يەنى ئەقلىڭلارنى تارتىۋالسا)، ئاللاھتىن باشقا قېنى كىم سىلەرگە ئاشۇ قۇۋۋەتلەرنى ئەكېلىپ بېرەلەيدۇ؟» (سۈرە ئەنئام 46 ـ ئايەت).

«ئەنە شۇ بىرلا ئاللاھتۇركى، ئۇنىڭدىن بۆلەك ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە جىمى ھەمدۇ سانا ئۇنىڭغا خاستۇر، ھۆكۈمرانلىق ئۇنىڭغىلا مەنسۇپتۇر، سىلەر ئۇنىڭ دەرگاھىغا قايتۇرۇلىسىلەر. ئېيتقىنكى، ‹قېنى ئويلاپ باقتىڭلارمۇ؟! ئەگەر ئاللاھ سىلەر ئۈچۈن قىيامەت كۈنىگىچە كېچىنى داۋاملىشىدىغان قىلىپ قويسا، ئاللاھتىن بۆلەك قايسى ئىلاھ سىلەرگە يورۇقلۇق ئېلىپ كېلەلەيدۇ؟ سىلەر ئاڭلىمامسىلەر؟› سورىغىنكى، قېنى ئويلاپ باقتىڭلارمۇ؟! ئەگەر ئاللاھ سىلەر ئۈچۈن قىيامەت كۈنىگىچە كۈندۈزنى داۋاملىشىدىغان قىلىپ قويسا، ئاللاھتىن بۆلەك قايسى ئىلاھ سىلەرگە ئارام ئېلىشىڭلار ئۈچۈن كېچىنى ئېلىپ كېلەلەيدۇ؟ سىلەر كۆرمەمسىلەر؟»[1]

«ئېيتقىنكى، سىلەر ئاللاھنى قويۇپ ئىلاھ قىلىۋالغانلىرىڭلارنى چاقىرىپ بېقىڭلار، ئۇلار نە ئاسمانلاردا، نە زېمىندا زەررە چاغلىق نەرسىگە خوجايىن ئەمەس. نە ئاسمانلارنىڭ، نە زېمىننىڭ ئىنتىزامىدا ئۇلارنىڭ ھېچ قانداق شېرىكچىلىكى يوق، نە ئۇلاردىن بىرەرسى ئاللاھقا (ئاسمان ـ زېمىننىڭ ئىنتىزامىدا) ياردەمچى ئەمەس. پەقەت ئاللاھ ئۆزى شاپائەتكە ئىزنى بەرگەن ئادەمدىن باشقا كىشىگە ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا شاپائەتمۇ پايدا بەرمەيدۇ.»[2]

---

[1] سۈرە قەسەس 70 ـ 71 ـ 72 ـ ئايەت.

[2] سۈرە سەبەئ 22 ـ 23 ـ ئايەت.

«ئاللاھ ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ھەق ئاساسدا ياراتتى. ئاللاھ كېچىنى كۈندۈزگە كىرگۈزىدۇ ۋە كۈندۈزنى كېچىگە كىرگۈزىدۇ، ئاللاھ كۈن بىلەن ئاينى بويسۇندۇرۇپ بەردى، ئۇلارنىڭ ھەربىرى مۇئەييەن مۇددەتكىچە سەير قىلىدۇ... ئاللاھ بىر ئادەمدىن سىلەرنىڭ پەيدا بولۇشۇڭلارنى باشلىدى، ئاندىن ئۇنىڭدىن ئۇنىڭ جۈپتىنى ياراتتى ۋە ھايۋانلاردىن سەككىز جۈپنى سىلەرگە چۈشۈرۈپ بەردى، ئاللاھ سىلەرنى ئاناڭلارنىڭ قارنىدىن بىر ھالەتتىن يەنە بىر ھالەتكە تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ئۈچ پەردىنىڭ قاراڭغۇلۇقى ئىچىدە يارىتىدۇ، ئەنە شۇ ئاللاھ سىلەرنىڭ پەرۋەردىگارىڭلاردۇر، ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى ئاللاھقا خاستۇر، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، سىلەر زادى قاياقلاردا قېيىپ يۈرىيسىلەر؟» (سۈرە زۇمەر 5 ـ 6 ـ ئايەت).

«كىم ئۇ، ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ياراتقان؟ سىلەرگە بۇلۇتتىن يامغۇر ياغدۇرۇپ بەرگەن؟ ئۇنىڭ بىلەن گۈزەل باغلارنى يېتىشتۈرۈپ بەرگەن؟ ئۇ باغلارنىڭ دەرەخلىرىنى ئۆستۈرۈش سىلەرنىڭ قولۇڭلاردىن كەلمەيتتى، ئەجەبا بۇ ئىشلاردا ئاللاھقا شېرىك بولىدىغان باشقا ئىلاھ بارمۇ؟ (ياق،) بەلكى دەل مۇشۇ كىشىلەر ھەقتىن بۇرۇلۇپ كېتىپ بارماقتا.

كىم ئۇ، زېمىننى تۇرالغۇ قىلىپ بەرگەن؟ ئۇنىڭ ئىچىدە دەريالارنى راۋان قىلىپ بەرگەن؟ ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە (تاغلارنى) مىخ قىلىپ قاققان؟ ئىككى سۇ مەنبەسى ئارىسىدا پەردە (توسۇقلارنى) بەرپا قىلغان؟ ئەجەبا بۇ ئىشلاردا ئاللاھقا شېرىك بولىدىغان باشقا ئىلاھ بارمۇ؟ يوق، بەلكى بۇ كىشىلەرنىڭ تولىسى نادانلاردۇر.

كىم ئۇ، بېشىغا كۈن چۈشكەن ئادەم دۇئا قىلسا ئىجابەت قىلىدىغان؟ ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن ئېغىرچىلىقنى كۆتۈرۈۋېتىدىغان؟ ۋە سىلەرنى زېمىننىڭ خەلىپىسى قىلغان؟

ئەجەبا بۇ ئىشلاردا ئاللاھقا شېرىك بولىدىغان باشقا ئىلاھ بارمۇ؟ سىلەر ناھايىتى ئاز ئويلىنىسىلەر.

كىم ئۇ، قۇرۇقلۇقنىڭ ۋە دېڭىزنىڭ قاراڭغۇلۇقلىرىدا سىلەرگە يول كۆرسىتىپ بېرىدىغان؟ رەھمىتىدىن ئىلگىرى شاماللارنى بېشارەت قىلىپ ئەۋەتىدىغان؟ ئەجەبا بۇ ئىشلاردا ئاللاھقا شېرىك بولىدىغان باشقا ئىلاھ بارمۇ؟ ئاللاھ بۇلار كەلتۈرگەن شېرىكتىن پاكتۇر.

كىم ئۇ، دەسلەپ خەلق ئېتىشنى باشلىغان؟ ئاندىن ئۇنى يەنە قايتىلايدىغان؟ سىلەرگە ئاسماندىن ۋە زېمىندىن رىزىق بېرىدىغان؟ ئەجەبا بۇ ئىشلاردا ئاللاھقا شېرىك بولىدىغان باشقا ئىلاھ بارمۇ؟

ئېيتقىنكى، «ئەگەر راستچىل بولىدىغان بولساڭلار، قېنى دەلىلىڭلارنى كەلتۈرۈڭلار» (يەنى، ئەگەر سىلەر بۇلارنىڭ ھەممىسى يەقەتلا ئاللاھنىڭ ئىشى ئىكەنلىكىنى، بۇ ئىشلاردا ئاللاھنىڭ ھېچ بىر شېرىكى يوقلىقىنى ئېتىراپ قىلىدىكەنسىلەر، ئۇنىداقتا زادى قايسى دەلىلگە بىنائەن ئىلاھلىقتا باشقىلارنى ئۇنىڭغا شېرىك قىلىۋالىسىلەر؟ ھېچ بىر قۇدرەت، ھوقۇقى بولمىغان، ياكى ئاسمانلار بىلەن زېمىندا ئۆز ئالدىغا ئايرىم مۇستەقىل بىرەر ئىشى بولمىغانلار قانداقمۇ ئىلاھ بولالىسۇن؟!» (سۈرە نەمل 60 ـ 64 ـ ئايەت)

ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ پادىشاھلىقى ئاللاھنىڭ ئىلكىدىدۇر، ئۇ ھېچ كىمنى بالا قىلىۋالغىنى يوق، پادىشاھلىقتا شېرىكىمۇ يوق، ئۇ ھەممە نەرسىنى ياراتتى، ئاندىن ھەممە نەرسە ئۈچۈن مۇئەييەن تەقدىرنى بەلگىلىدى. كىشىلەر ئۇنى قويۇپ، ھېچ نەرسىنى يارىتالمايدىغان، بەلكى ئۆزلىرى يارىتىلىدىغان ۋە ئۆزلىرىگىمۇ ھېچ بىر پايدا ـ زىيان يەتكۈزۈش ئىختىيارلىقىغا ئىگە بولمىغان، شۇنداقلا ھاياتلىق ۋە ماماتلىقتا ھەمدە قايتا

تېرىلدۇرۇشتە ھېچ بىر ھوقۇق، قۇدرىتى بولمىغانلارنى ئۆزلىرىگە ئىلاھ قىلىۋېلىشتى. (سۈرە فۇرقان 2 ـ 3 ـ ئايەت)

ئـاللاھ ئاسـمانلارنى ۋە زېمىننـى يـوقتىن بـار قىلغۇچـىدۇر، ئاللاھنىڭ ئايالى يوق تۇرسا، قانداقمۇ بالىسى بولسۇن؟ ئـۇ ھەمـمە نەرسىنى ياراتقان، ھەممە نەرسىنى ئوبدان بىلگۈچـىدۇر. ئەنە شـۇ ئـاللاھ سـىلەرنىڭ پەرۋەردىگـارىڭلاردۇر، ئۇنىڭـدىن باشـقا ھـېچ ئـىلاھ يوقتـۇر، ئـۇ ھەمـمە نەرسـىنىڭ ياراتقۇچـىسىدۇر، شـۇڭا ئـۇنىڭغىلا بەنـدىچىلىك قىلىڭـلار، ئـۇ ھەر نەرسـىنى قوغـداپ، خەۋەر ئېلىشقا كېپىلدۇر[1].

بەزى كىشىلەر ئاللاھتىن غەيرىلەرنى ئاللاھقا تەڭلەشتۇرۇپ، شـېرىك قىلىۋالـىدۇ، ئۇلارغـا ئاللاھقـا مـۇھەببەت قىلغانـدەك مـۇھەببەت قىلـىدۇ. ھـالبۇكى، مـۇئمىنلەر، ھەممـىدىن بەك ئـاللاھنى سۆيىدۇ، كاشـكى بـۇ زالىمـلار ئـازابنى كـۆرگەن چاغـدا ھېس قىلـدىغان بـۇ ھەقىقەتنـى شـۇ تاپتـا بىلسە ئـىدى، پۈتـۈن كـۈچ ـ قۇدرەتنىـڭ ئـاللاھنىڭلا ئىلكـىدە ئىكەنلىكىنـى ھـېس قىلاتتى[2].

ئېيتقىنكى، «سىلەر ئاللاھنى قويۇپ ھاجىتىڭلارنىـڭ راۋالىقى ئۈچـۈن چاقىرىۋاتقــان مەبۇدلىرىڭلارنىــڭ ئەھــۋالى ئۈســتىدە ئويلىنىپ باقتىڭلارمۇ؟ قېنـى ماڭـا كۆرسـىتىپ بېقىڭلاركـى، ئـۇلار زېمىننىــڭ قانچىلىــك قىــسمىنى ياراتقــان؟ يــاكى ئاســمانلارنى يارىتىــشتا ئۇلارنىــڭ ئــاللاھ بىــلەن ئورتــاقچىلىقى بــارمۇ؟ ... ئاللاھنى قويۇپ، دۇئانى ئىجابەت قىلىـشقا تـا قىيامەتكىچە قـادىر بولالمايدىغانلارنى چاقىرغان كىشىدىنمۇ گۇمراھ ئادەم بارمۇ؟[3]

---

[1] سۈرە ئەنئام 101 ـ 102 ـ ئايەت.
[2] سۈرە بەقەرە 165 ـ ئايەت.
[3] سۈرە ئەھقاف 4 ـ 5 ـ ئايەت.

ئەگەر ئاسمان ـ زېمىندا ئاللاھتىن باشقا ئىلاھلار بولسا ئىدى، پۈتۈن ئالەمنىڭ نىزامى ئەلۋەتتە بۇزۇلۇپ كېتەتتى. ئەرشنىڭ (يەنى كائىناتنىڭ سەلتەنەت تەختىنىڭ) خوجايىنى بولغان ئاللاھ ئۇلارنىڭ سۈپەتلىگەن نەرسىلىرىدىن پاكتۇر. ئاللاھ قىلغانلىرىغا (ھېچكىمنىڭ ئالدىدا) جاۋابكار ئەمەس، بەلكى ئۇلار ھەممىسى جاۋابكاردۇر. (سۈرە ئەنبىيا 22 ـ 23 ـ ئايەت)

ئاللاھ ھېچ كىشىنى بالا قىلغىنى يوق، ئۇنىڭ بىلەن بىللە باشقا بىرەر ئىلاھمۇ يوق، ئەگەر ئۇنداق بولىدىغان بولسا، ھەر بىر ئىلاھ ئۆزى ياراتقان مەخلۇقلىرىنى ئېلىپ ئايرىم بولىۋالاتتى، ئاندىن بەزىسى بەزىسىگە ئېتىلىپ يوگرەيتتى. (سۈرە مۆئمىنۇن 91 ـ ئايەت)

ئى پەيغەمبەر! ئېيتقىنكى، ئەگەر بۇلار ئېيتقاندەك، ئاللاھ بىلەن بىرگە يەنە باشقا ئىلاھلار بولغان تەقدىردە، ئۇلار ئەرش ئىگىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئىگىلەش ئۈچۈن ئەلۋەتتە چارە ئىزدىگەن بولاتتى. ئاللاھ پاكتۇر، ئۇلارنىڭ قىلىشىۋاتقان سۆزلىرىدىن يۈكسەك ھەم ئالىيدۇر.[1]

بۇ ئايەتلەرنىڭ بېشىدىن تارتىپ تاكى ئاخىرىغىچە بىرلا مەركىزىي ئىدىيەنى ئۇچرىتىمىز. ئۇ بولسىمۇ، ئىلاھلىق بىلەن ھۆكۈمرانلىقنىڭ بىر ـ بىرىگە قەتئىي باغلىنىشلىق ئىكەنلىكى ھەمدە ئۆز روھى ۋە مەنىسى نۇقتىسىدىن ھەر ئىككىلىسىنىڭ ئوخشاشلا بىر نەرسە ئىكەنلىكىدۇر. دېمەك، ھۆكۈمرانلىقى بولمىسا ئىلاھلىقمۇ بولمىغان بولىدۇ ۋە بولالماسلىقى لازىم. ھۆكۈمرانلىقى بولغاندىلا ئاندىن ئىلاھلىقى بولغان بولىدۇ ھەم بولۇشى لازىم. چۈنكى ئىلاھقا سىلەرنىڭ قانچىلىك

[1] سۈرە بەنى ئىسرائىل 42 ـ 43 ـ ئايەت.

ئېھتىياجىڭلار باغلىنىشلىق بولغان بولسا، ياكى قايسى خىل ئېھتىياجلارغا نىسبەتەن بىراۋنى ئىلاھ قىلىۋالغان بولساڭلار ئۇلارنى قاندۇرۇش ھۆكۈمرانلىق قۇدرىتىسىز قەتئىي مۇمكىن بولمايدۇ. شۇڭلاشقا ھوقۇقى بولماي تۇرۇپ ئىلاھ بولۇش پۈتۈنلەي مەنىسىز ۋە ھەقىقەتكە خىلاپ. ئۇنىڭغا سېغىنىش قەتئىي ھالدا نەتىجىسىز بولغان بولىدۇ.

قۇرئان كەرىمنىڭ مانا بۇ مەركىزى ئىدىيىگە قارىتا كەلتۈرگەن دەلىللىرىنى ۋە ئۇنىڭدىن خۇلاسىلىنىدىغان نەتىجىلەرنى تۆۋەندىكى تەرتىپ بويىچە ياخشى چۈشىنىۋېلىش لازىم.

1 ـ ھاجەتنى راۋا قىلىش، مۈشكۈلنى ئاسان قىلىش، پاناھلىق بېرىش، مەدەت ۋە ياردەم قىلىش، ئاسراش ۋە مۇھاپىزەت قىلىش، شۇنداقلا دۇئالارنى ئاڭلاش قاتارلىق بۇ ئىشلار ھەرگىزمۇ سىلەر ئويلاۋاتقاندەك ئاددىي ئىش ئەمەس، بەلكى بۇنىڭ مەنبەسى پۈتۈن كائىنات نىزامىنى يارىتىش ئىختىيارلىقىغا ۋە ئۇنى باشقۇرۇش قۇدرىتىگە بېرىپ چېتىلىدۇ. ناۋادا سىلەر ئەڭ ئاددىي ئېھتىياجىڭلارنىڭمۇ قانداق يوللار بىلەن قېنىۋاتقانلىقى ئۈستىدە ئازراقلا تەپەككۇر قىلىدىغان بولساڭلار، شۇنى بىلىپ يېتەلەيسىلەركى، ئاسمان، زېمىندىن ئىبارەت بۇ كاتتا سەنئەتگاھتىكى سان ـ ساناقسىز سەۋەب، ۋاسىتىلەر تەڭ ھەرىكەتكە كەلمەي تۇرۇپ، ھېچ بىر ئېھتىياجىڭلار مۇنداقلا قېنىپ قالمايدۇ. سىلەر ئىچىدىغان بىر ئىستاكان سۇ ياكى سىلەر يەيدىغان بىر تال بۇغدايمۇ قۇياش، زېمىن، ھاۋا، دېڭىز... دېگەندەك بىزگە نامالۇم يەنە قانچىلىغان ساناقسىز نەرسىلەرنىڭ تەڭ ھەرىكەت قىلىشى بىلەن ئاندىن سىلەرگە يەتكۈزۈلىدۇ. دېمەك، دۇئالىرىڭلارنىڭ ئىجابەت بولۇشى، ھاجىتىڭلارنىڭ راۋا بولۇشى ئۈچۈن ئادەتتىكىچە

ھوقۇق ئەمەس، بەلكى ئاسمان - زېمىننى پەيدا قىلىش، سەييارىلەرنى ھەرىكەتكە سېلىش ۋە بۇلۇتلارنى يۆتكەپ يامغۇر ياغدۇرۇش ئۈچۈن كېتەرلىك بولغان، قىسقىسى پۈتۈن كائىناتنى باشقۇرۇشقا لازىملىق بولغان ئالىي ھاكىمىيەت ھوقۇقى كېرەك بولىدۇ.

2 - بۇ ئالىي ھوقۇقنىڭ تەقسىملەنگەن بولۇشى قەتئىي مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى يارىتىش ھوقۇقى بىرسىدە بولۇپ، رىزىق بېرىش يەنە بىرسىدە بولسا، قۇياش بىرسىنىڭ ئالقىنىدا بولۇپ، زېمىن يەنە بىرسىنىڭ ئالقىنىدا بولسا، كېسەللىك ۋە سالامەتلىك بىرسىگە تەۋە بولۇپ، ھايات ۋە ماماتلىق يەنە بىرسىگە تەئەللۇق بولسا، بۇ كائىناتنىڭ ئىنتىزامى ھەرگىز تەرتىپ بىلەن ماڭالمايدۇ. شۇڭا پۈتۈن ھوقۇق ۋە قۇدرەت بىرلا مەركىزىي باشقۇرغۇچىنىڭ قولىدا بولۇشى لازىم. كائىناتنىڭ ئىنتىزامىمۇ شۇنداق بولۇشنى تەقەززا قىلىدۇ ۋە ئەمەلىيەتتىمۇ دەل شۇنداقتۇر.

3 - پۈتۈن ھوقۇق ۋە قۇدرەت يالغۇز بىرلا باشقۇرغۇچىنىڭ قولىدا بولغان ئىكەن، ئۇنىڭ ھوقۇق، ئىختىيارلىقىدا ھېچكىمنىڭ قىلچە شېرىكچىلىكى بولمىغان بولىدۇ. ئىلاھلىقمۇ تەبىئىي ھالدا ئاشۇ باشقۇرغۇچى ئۈچۈنلا خاسلاشقان ۋە ئۇنىڭدىمۇ ھېچ كىشىنىڭ ھەسسىدارلىقى بولمىغان بولىدۇ. ئاشۇ ئىلاھتىن باشقا ھېچ كىشىدە سىلەرنىڭ دادى - پەريادىڭلارغا يېتىدىغان، دۇئالىرىڭلارنى ئاڭلاپ، قوبۇل قىلىدىغان، پاناھلىق بېرىپ، ھامىي، مەدەتكار، باشپاناھ بولىدىغان ھوقۇق بولمايدۇ. ھەتتا «ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا يېقىن بەندە بولۇش سۈپىتى بىلەن پالانى ھەزرىتىمنىڭ سۆزى ئىشقا ئاشماي قالمايدۇ، ئۇنىڭ شاپائىتى قەتئىي ھالدا سۆزسىز قوبۇل قىلىنىدۇ» دېگەن مەنىدىن ئىبارەت ئېتىقادىمۇ، ئاللاھنىڭ بۇ

تەڭداشسىز سەلتەنەت تۈزۈمىدە ھېچ بىر كىشىنىڭ ئۆزىچە قۇيرۇق شىپاڭلىتىش ھەققى بولمايدۇ. ھېچ كىشى ئاللاھنىڭ ئىشىغا ئارىلىشالمايدۇ. ھېچ كىمدە ئۆز شاپائىتىنى زادى ئىشقا ئاشۇرماي قويمايدىغان كۈچ ـ قۇدرەت بولمايدۇ. شاپائەتنى قوبۇل قىلىش ياكى قىلماسلىق پەقەتلا ئاللاھنىڭ ئىلكىدە بولىدۇ.

4 ـ بۇ ئالىي ھوقوقنىڭ ۋەھدانىيىتى (يەنى بىر مەركەزلىكى) شۇنى تەقەززا قىلىدۇكى، ھاكىمىيەت ۋە ھۆكۈمرانلىقنىڭ پۈتۈن، بارلىق تۈرلىرىمۇ دەل ئاشۇ ئالىي ھوقوقدار زاتقىلا مەركەزلەشكەن بولۇشى لازىم. ھەمدە ھاكىمىيەتنىڭ ھېچ بىر قىسمى باشقىلارغا خاسلاشتۇرۇلماسلىقى لازىم. ئاللاھ تائالا يارىتىشتا ھېچ بىر شېرىكى بولمىغان ياراتقۇچى بولغان يەردە، شۇنداقلا كائىنات سىستېمىسىنىڭ ئىنتىزام، تەرتىپىدە باشقا ھېچ شېرىكى بولمىغان باشقۇرغۇچى، رەتكە سالغۇچى ۋە ئىنتىزاملاشتۇرغۇچى بولغان يەردە، شەكسىزكى، ھۆكۈم قىلىشمۇ، پەرمان چۈشۈرۈشمۇ، شەرىئەت (يەنى قانۇن) بەلگىلەشمۇ مۇتلەق ھالدا ئۇنىڭغىلا تەئەللۇق بولۇشى لازىم. خۇددى ئۇنىڭ سەلتەنىتىدە، باشقا بىرسىنىڭ پاناھلىق بەرگۈچى، ھاجەتنى راۋا قىلغۇچى، دادى ـ پەرياتقا يەتكۈچى بولۇشى خاتا بولغاندەك، كىشىنىڭ ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھۆكۈمران، قانۇنچى، ھاكىم بولۇۋېلىشىمۇ تۈپتىن خاتا بولغان بولىدۇ. قىسقىسى، يارىتىش ۋە رىزىقلاندۇرۇش، ھاياتلىق بېرىش ياكى ۋاپات قىلدۇرۇش، قۇياش، ئاي، كېچە، كۈندۈزلەرنى بويسۇندۇرۇش، قازا ۋە قەدەر، ھۆكۈمرانلىق ۋە پادىشاھلىق، پەرمان چىقىرىش، ۋە قانۇنچىلىق قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئاللاھنىڭ ئومۇمىي ھاكىمىيەت ھوقۇقىنىڭ ئوخشاش بولمىغان ساھەلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ھاكىمىيەت ھوقۇقى قەتئىي ھالدا باشقىلارغا بۆلۈپ

بىرلىمەيدۇ ھەم بۆلۈنمىشمۇ مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا ناۋادا قانداقلا بىر كىشى ئاللاھنىڭ ھۆكمىنى ئاساس قىلماي تۇرۇپ، باشقا بىرەرسىنىڭ ھۆكۈمىنى «ئىتائەت قىلىش ۋاجىپ» دەپ چۈشىنىدىكەن ئۇ گويا ئاللاھتىن باشقىغا دۇئا قىلغاندەكلا مۇتلەق شېرىك كەلتۈرگەن بولىدۇ. شۇنىڭدەك، ناۋادا بىر كىشى سىياسىي مەنىدىن ئۆزىنى مۇستەقىل ھۆكۈمران، ئالىي پادىشاھ، ھاكىم مۇتلەق دەپ دەۋا قىلىدىكەن، ئۇ گويا تەبىئەتتىن تاشقىرى مەنىدىن «مەن سىلەرنىڭ مەدەتكارىڭلار، ۋەلىي، باشپاناھ، قوغدىغۇچىڭلار» دەپ دەۋا قىلغان كىشىدەك خۇدالىق دەۋاسى قىلغان بولىدۇ. شۇڭلاشقا قانداقلا جايدا يارىتىش، تەقدىرىنى بەلگىلەش، كائىناتنى باشقۇرۇش نۇقتىسىدىن ئاللاھنى ‹لا شريك› (شېرىكى يوق) دېيىلگەن بولسا، شۇنىڭ بىلەن قوشۇپ، ‹لم يكن له شريك في الملك› (يەنى پادىشاھلىقتا ئۇنىڭ ھېچ قانداق شېرىكى يوق) دەپمۇ تىلغا ئېلىنغان. بۇ شۇنى ئوچۇق دەلىللەپ بېرىدۇكى، ‹ئۇلۇھىيەت› (يەنى ئىلاھلىق) نىڭ مەنىسى، پادىشاھلىق، ھۆكۈمرانلىق دېگەن ئۇقۇمنىمۇ تەڭ ئۆز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ. مانا بۇ مەنىلەردىن (يەنى ھۆكۈمرانلىقنى ئېتىراپ قىلىش مەنىسىدىن) ئاللاھتىن باشقا ھەرقانداق بىرىنى شېرىك قىلىپ قويماسلىق لازىم. تۆۋەندىكى ئايەتلەردە بۇ نۇقتا تېخىمۇ كەڭ ئېچىپ بايان قىلىنغان.

ئېيتقىنكى، «ئى پۈتۈن پادىشاھلىقنىڭ پادىشاھى بولغان ئاللاھ! خالىغان ئادەمگە پادىشاھلىقنى بېرىسەن، خالىغان ئادەمدىن پادىشاھلىقنى تارتىپ ئالىسەن؛ خالىغان ئادەمنى ئەزىز قىلىسەن، خالىغان ئادەمنى خار قىلىسەن.»[1]

---

[1] سۈرە ئال ئىمران 26 ـ ئايەت.

دېمەك، ھەقىقىي پادىشاھ بولغان ئاللاھ ھەممىدىن ئۈستۈندۇر، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، ئاللاھ ئۇلۇغ ئەرشنىڭ ئىگىسىدۇر. (سۈرە مۆئمىنۇن 116 ـ ئايەت)

«ئىنسانلارنىڭ پەرۋەردىگارى، ئىنسانلارنىڭ پادىشاھى، ئىنسانلارنىڭ ئىلاھى ئاللاھقا سېغىنىپ، پاناھ تىلەيمەن» دېگىن. (سۈرە ناس 1 ـ 2 ـ 3 ـ ئايەت)

سۈرە غاپىرنىڭ 16 ـ ئايىتىدە تېخىمۇ ئوچۇق ۋە تېخىمۇ كۈچلۈك قىلىپ مۇنداق چۈشەندۈرۈلگەن:

يەنى، ئۇلار قەبرىلەردىن چىققان كۈندە ئۇلارنىڭ ھېچنەرسىسى ئاللاھتىن مەخپىي قالمايدۇ، شۇچاغدا «بۈگۈن پادىشاھلىق كىمگە خاس؟» (دېيىلگەندە،) «پەقەت غالىب بىرلا ئاللاھقا خاس» دەپ جاۋاب بېرىلىدۇ. (يەنى پۈتۈن خالايىقنىڭ نىقابى ئېلىپ تاشلانغان ئۇ كۈندە ئاللاھتىن ھېچ كىشىنىڭ سىرى يوشۇرۇنۇپ قالمايدۇ، شۇ چاغدا «بۈگۈن پادىشاھلىق كىمگە خاس؟» دەپ توۋلىنىدۇ، بۇنىڭغا قارىتا «ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى ھەممىدىن غالىپ بىرلا ئاللاھقا خاس» دېگەندىن باشقا جاۋاب چىقمايدۇ.)

بۇ ئايەتنى ئىمام ئەھمەد رەھمەھۇللاھ نەقىل قىلغان ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ تۆۋەندىكى رىۋايىتى ئىنتايىن ياخشى تەپسىرلەپ بېرىدۇ، ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆز خۇتبىسىدە مۇنداق دېگەنلىكىنى بايان قىلىدۇ:

«ئاللاھ تائالا زېمىن ۋە ئاسمانلارنى ئالىقىنىدا تۇتۇپ تۇرۇپ، ‹مانا مەن پادىشاھ، مانا مەن جەببىرلىك، مانا مەن كاتتا. قېنى ئۇ زېمىندا پادىشاھ بولىۋالغانلار؟ قېنى ئۇ جابىرلىكلەر، قېنى ئۇ كاتتىلار؟› دەپ توۋلايدۇ.»

ھەدىسنىڭ ئاخىرىدا ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يەنە «بۇ سۆزلەرنى قىلىۋاتقان چاغدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەممە ئەزايى شۇ قەدەر تىترەپ، لەرزىگە كېلىپ كەتكەنكى، ھەتتا بىز مۇنبەردىن يىقىلىپ چۈشەمدىكى دەپ ئەندىشىگە قېلىشقا باشلىغان ئىدۇق» دەپ بايان قىلىدۇ.

رەب

لۇغەتتىكى ئۇقۇملىرى ھەققىدە تەھلىل

بۇ سۆز ر، ب، ب دىن ئىبارەت ئۈچ ھەرپتىن تۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئەڭ ئىپتىدائىي ۋە ئەڭ ئاساسىي ئۇقۇمى پەرۋىش قىلىش دېگەننى بىلدۈرىدۇ. شۇنىڭدىن تەسەررۇپ قىلىش، خەۋەر ئېلىش، ھال - ئەھۋالىنى تۈزەش، تولۇقلاش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش دېگەن ئۇقۇملارمۇ كېلىپ چىققان. ئاندىن مۇشۇلارنى ئاساس قىلغان ھالدا يۈكسەكلىك، ئۈستۈنلۈك، ئىگىدارچىلىق ۋە خوجايىنلىق ئۇقۇملىرىمۇ مەيدانغا چىققان. بۇ سۆزنىڭ لۇغەتتە ئىشلىتىلىشىگە دائىر بىرقانچە مىساللارنى تۆۋەندىكىچە مۇلاھىزە قىلىشقا بولىدۇ.

1 - مەنىسى، پەرۋىش قىلىش، يېتىلدۈرۈش، ئۆستۈرۈش بولۇپ، مەسىلەن، ئۆگەي دادىنىڭ ئۆيىدە ئۆسكەن ئوغۇل «ربيب»، قىز «ربيبه» دەپ ئاتىلىدۇ. باققۇچى ئېنىك ئانىمۇ «ربيبه» دېيىلىدۇ. ئۆگەي ئانىنىڭ «رابّه» دەپ ئاتىلىشى گەرچە ئۆز ئەۋلادى بولمىسىمۇ، ئەمما ئۆيىدە ئۆستۈرگەنلىكىدىن بولغان. شۇنىڭدەك ئۆگەي دادىمۇ «رابّ» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە مەخسۇس ساقلانغان دورىلارمۇ «مربّب»، ياكى «مربّى» دەپ ئاتىلىدۇ. «رَبَّ، يُرَبَّ، رَبًّا»نىڭ مەنىسى، خۇددى «رَبَّ النعْمَةَ"» يەنى، «ئېھساننى ئاشۇردى، ياكى ياخشىلىق قىلىشنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ بەردى» دەپ ئىشلىتىلگەنگە ئوخشاش ئاۋۇتۇش، ئاشۇرۇش، مۇكەممەللەشتۈرۈش قاتارلىقلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ.

2 - مەنىسى، توپلاش، جەم قىلىش، ھازىر قىلىش بولۇپ، مەسىلەن، «فَلاَنٌ يَرُبُّ النَّاسَ» يەنى، «پالانى كىشىلەرنى جەم قىلىدۇ، ياكى پۈتۈن كىشىلەر پالانىغا توپلىشىدۇ» دەپمۇ

ئىشلىتىلىدۇ. شۇنىڭدەك توپلىشىدىغان جايمۇ «مَـرَبّ» دېيىلـىدۇ. جەم بولـۇش ۋە ھـازىر بولـۇش ئۇچۇنمـۇ «تَرَبُّــبْ» دېـگەن سـۆز ئىشلىتىلىدۇ.

3 ـ مەنـىسى، خەۋەر ئـېلىش، ھـال ـ ئەھـۋالىنى ئوڭـشاش، بېقىپ قاراش ۋە كاپالەتلىك قىلىش بولـۇپ، مەسـىلەن، «رَبَّ ضَيعَتَهُ» نىـڭ مەنـىسى، «پـالانى ئـۆز مـال ـ مـۈلكىگە ئاسـراپ قارىـدى» دېگەننى بىلدۈرىدۇ.

ئەبۇ سوفيانغا سەفۋان «مېنى قۇرەيشتىن بىرەر كىـشىنىڭ ئـۆز رۇبــۇبىيىتى (يەنــى پانــاھلىقى) ئاســتىغا ئالغــانلىقى ھەۋازىـــن قەبىلىــسىدىن بىرەرسـىنىڭ شـۇنداق قىلغىنىــدىن تېخىمـۇ بەك ئەۋزەل» دېگەن.

ئەلقەمە ئىبنى ئۇبەيدە ئۆز شېئىرىدە:

وَكُنْتُ امْرَأً اَفْضَتْ اِلَيْكَ رَبابَتِي. وَقَبْلَكَ رَبَّتْنِي فَضِعْتُ رُبُبى

«يەنى، سەندىن ئىلگىرى ماڭـا مۇرەببىلىك قىلغان كىشىنى يوقىتىــپ قويــدۇم. مانــا ئــاخىرى مېنىــڭ ئىگىــدارچىلىقىم ۋە تەربىــيەم سـېنىڭ قولۇڭغـا قالـدى» دېـگەن بولـسا، فەرزۇق ئـۆز شېئىرىدە:

كانوا كَسائِلةٍ حَمَقاءَ اِذْ حَقَنَتْ. سَلاَءَهَا فِى اَدِيمْ غَيْرِ مَرْبُوبِ دېگەن.

بۇ شېئىردىكى «اَدِيمْ غَيْرِ مَرْبُــوبِ»نىـڭ مەنـىسى، ئاشلانمىغان، يۇمشىتىپ، تەييارلانمىغان تېرىنـى بىلدۈرىـدۇ. «فلان يــرب صــنعْته عنـــدة فــلان» دېگەنلىـك «پـالانى كىـشى پالانچىنىـڭ يېنىـدا ئـۆز كەسـپىنى قىلىـدۇ يـاكى ئۇنىڭـدىن ھۈنەرۋەنلىـك تەربىيــسى ئالىدۇ» دېگەنلىك بولىدۇ.

4 ـ مەنىسى، ئۈستۈنلۈك، ھۆكۈمرانلىـق، سـەردارلىق، بـۇيرۇق چۈشـۈرگۈچى، تەســەررۇپ قىلغــۇچى، (يەنــى ئىــشلەتكۈچى) قاتارلىقلار بولـۇپ، مەسـىلەن، «قَدْ ربّ فــلان قومــه» «يەنـى پـالانى

قەۋمنى ئۆز ھۆكمىگە بويسۇندۇرىۋالدى» «رَبِيتُ القَوم» «يەنى، مەن قەۋمىمگە ھۆكمۈمنى يۈرگۈزدۈم ۋە ھۆكۈمران بولدۇم» دېمۇ ئىشلىتىلىدۇ. لۇبەيد ئىبنى رەبىئە ئۆز شېئىرىدە:

وَاَهْلَكْنَ يَوْمًا رَبَّ كِنْدَةَ وَابْنَه، وَرَبَّ مَعَدٍّ بَيْنَ خَبْتٍ وَعَرْعَرِ

دەپ يازغان. بۇ شېئىردىكى «رَبَّ كِنْدَةَ» دېگەننىڭ مەنىسى «كىندەنىڭ سەردارى، پۈتۈن قەبىلىدە ئۇنىڭ ھۆكمى ئاقىدۇ» دېگەننى بىلدۈرىدۇ. مۇشۇ مەنىدە نابىغە زىبيانىنىڭمۇ:

تَخِبُّ اِلى النُّعْمَانِ حَتَّى تَنَالهُ، فِدًى لَكْ مِنْ رَّبٍّ تَلِيْدِي وَطَارِفِي

دېگەن شېئىرى مەۋجۇد.

5 ـ مەنىسى، خوجايىنلىق قىلىش بولۇپ، مەسىلەن، ھەدىس شەرىپتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كىشىدىن، «أَرَبُّ غَنَم اَمْ رَبُّ ابل» «سەن قويىنىڭ خوجايىنىمۇ ياكى تۆگىنىڭمۇ» دەپ سورىغان. مانا بۇ مەنىدىن ئۆينىڭ ئىگىسى «رَبُّ الدَّارِ»، تۆگىنىڭ ئىگىسى «رَبُّ النَاقَه»، مال ـ مۈلۈكنىڭ خوجايىنى «رَبُّ الضَّيْعَه» دېيىلىدۇ. شۇڭا بەندە ۋە قۇلنىڭ ئەكسى بولغان «ئىگە، خوجايىن» دېگەن ئۇقۇملار ئۈچۈن «رەب» دېگەن سۆز ئىشلىتىلىدۇ.

كېيىنكى چاغلاردا بولسا، خاتا ھالدا «رەب»نىڭ مەنىسى، پەرۋەردىگار يەنى پەرۋىش قىلغۇچى دېگەن ئۇقۇم بىلەنلا چەكلىنىپ قالغان بولغاچقا، شۇنىڭدىن «هو اَنْشَاَ الشَّيءَ حالاً فَحَالاً اِلَى حَدِّ التَّمَامِ» «يەنى، شەيئىنى باسقۇچمۇ باسقۇچ تەرەققىي قىلدۇرۇپ، كامالەتكە يەتكۈزۈش» دېگەندەك سۆزلەر كېلىپ چىققان. ۋەھالەنكى بۇ ئۇنىڭ شۇنچە نۇرغۇن كەڭ مەنىلىرى ئىچىدىن پەقەت بىرسىلا بولالايتتى. ئەگەر «رەب» دېگەن سۆزنىڭ يۇقىرىقى پۈتۈن مەنىۋى كەڭلىكىگە نەزەر سالىدىغان بولساق، ئۇ تۆۋەندىكى ئۇقۇملارنىڭ ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ.

1 - پەرۋىش قىلغۇچى، ئېھتىياجلارنى قاندۇرغۇچى، تەربىيىلىگۈچى ۋە ئۆستۈرگۈچى.

2 - كاپالەتلىك قىلغۇچى، خەۋەر ئالغۇچى، ئاساراپ قارىغۇچى، ھال - ئەھۋاللارنى ئوڭشىغۇچى.

3 - مەركەزلىك سالاھىيەتكە ئىگە بولغۇچى، تارقاق كىشىلەرنى ئۆزىگە مەركەزلەشتۈرۈپ جەم قىلغۇچى.

4 - ئىتائەتنىڭ ئىگىسى، پەۋقۇلئاددە ھوقۇقلۇق ھۆكۈمران، يۈكسەكلىكنى ۋە ئۈستۈنلۈكنى ھەممە ئېتىراپ قىلىدىغان، ئىشلىتىش ۋە تەسەررۇپ قىلىشنىڭ پۈتۈن ھوقۇقى ئىلكىدە بولغان زات.

5 - ئىگە ۋە خوجايىن دېگەنلەرنى بىلدۈرگەن بولىدۇ.

«رەب» دېگەن سۆزنىڭ قۇرئاندىكى ئىشلىتىلىشى

قۇرئان كەرىمدە بۇ سۆز يۇقىرىقى ئۇقۇملارنىڭ ھەممىدە تەڭ ئىشلىتىلگەن. بەزى جايلاردا شۇلاردىن بىر ياكى ئىككى ئۇقۇملىرىلا كۆزدە تۇتۇلغان بولسا، بەزى جايلاردا ئۇنىڭدىن كۆپرەك ئۇقۇملىرى ياكى بارلىق بەش خىل ئۇقۇملىرىنىڭ ھەممىسى تەڭ كۆزدە تۇتۇلغان. بۇ نۇقتىنى بىز قۇرئان ئايەتلىرىدىن ھەرخىل مىساللارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئايدىڭلاشتۇرۇپ ئۆتىمىز. مەسىلەن، سۈرە يۈسۈفنىڭ 23 - ئايىتىدە: «يۈسۈف، ‹ئاللاھ پاناھلىق بەرسۇن! ئۇ مېنىڭ رەببىمدۇر، ماڭا ناھايىتى ياخشى قارىغان› دېدى» دەپ بىرىنچى خىل ئۇقۇملىرى ئىشلىتىلگەن[1].

[1] بۇ يەردە خۇددى بەزى مۇپەسسىرلەر ئويلاپ قالغاندەك «يۈسۈف ئەلەيھىسسالام ئەزىزى مىسىرنى ‹رەببىم› دەپ ئاتىغان» دېگەندەك خاتا ئويدا بولۇپ قالماسلىقىمىز لازىم. ئەمەلىيەتتە ‹رەببىم› دېگەن سۆزنىڭ قاراتمىلىقى ئاللاھقا، يەنى يۈسۈف

«رەب» دېگەن سۆزنىڭ يۇقىرىقى بىرىنچى ۋە ئىككىنچى خىل ئۇقۇملىرىنى ئورتاق ئىپادىلەپ، سۈرە شۇئەرانىڭ 77 ـ ئايىتىدىن 80 ـ ئايىتىگە قەدەر بولغان ئايەتلىرىدە: «سىلەرنىڭ بۇ مەبۇدلىرىڭلارنىڭ ھەممىسى دۈشمىنىمدۇر، پەقەت مېنى ياراتقان ھەمدە ماڭا ھىدايەت قىلىدىغان ئالەملەرنىڭ رەببىلا (ئۇنداق ئەمەس). ئۇ ماڭا تاماق بېرىدۇ، ئۇسسۇلۇق بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئاغرىپ قالسام ئۇ ماڭا شىپالىق بېرىدۇ» دېيىلگەن.

سۈرە نەھلىنىڭ 53 ـ 54 ـ ئايەتلىرىدە: «سىلەر بەھرىمەن بولۇۋاتقان نېمەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئاللاھ بەرگەن، سىلەرگە بىرەر ئېغىرچىلىق يەتسە، يەنە يالۋۇرۇپ ئاللاھ تەرەپكە يۈگرەيسىلەر. ئاللاھ سىلەردىن ئېغىرچىلىقنى كۆتۈرۈۋەتسە، ئاراڭلاردىن بىر بۆلۈك كىشىلەر ئۆز رەببىنىڭ (بۇ نېمەتنى بەخش ئەتكۈچى ۋە قىيىنچىلىقلارنى دەپئى قىلغۇچى) ئىكەنلىكىگە دەرھال باشقىلارنى شېرىك كەلتۈرۈشكە باشلايدۇ» دېيىلسە، سۈرە ئەنئامنىڭ 164 ـ ئايىتىدە: «ئېيتقىنكى، ‹ئاللاھ ھەممە نەرسىنىڭ رەببى تۇرسا، ئۇنىڭدىن باشقا رەبنى تەلەپ قىلامدىمەن؟›» دېيىلگەن. سۈرە مۇزەممىلنىڭ 9 ـ ئايىتىدە بولسا، «ئۇ مەشرىقنىڭ ۋە مەغرىبنىڭ رەببىدۇر، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، شۇڭا ئۇنىلا ئۆزەڭگە ھامىي قىلغىن (بارلىق ئىشلىرىڭغا ئۇنىلا كېپىل ۋە مەسئۇل) قىلغىن» دېيىلگەن.

ئۈچىنچى خىل ئۇقۇملىرى نۇقتىسىدىن، سۈرە ھۇدنىڭ 34 ـ ئايىتىدە: «ئۇ سىلەرنىڭ رەببىڭلاردۇر ۋە سىلەر ئۇنىڭ

ئەلەيھىسسالام پاناھلىقنى تىلىگەن ئاللاھقا قارىتىلغان بولۇپ، يۇقىرىقى ‹مَعَاذَ اللّٰهِ إِنَّهُ رَبِّي› («ئاللاھ پاناھلىق بەرسۇن! ئۇ مېنىڭ رەببىمدۇر») دېگەن جۈملىدە ‹رەببىم› دېگەن سۆزنىڭ قاراتما ئۇبيېكتى شۇنچە يېقىندىلا تۇرغان يەردە، نېمە ئۈچۈن تىلغا ئېلىنمىغان يەنە باشقا قاراتما ئوبيېكتىلىرىنى ئىزدەپ يۈرگۈدەكمىز؟

دەرگاھىغا قايتۇرۇلىسىلەر»، دېيىلسە، سۈرە زۇمەرنىڭ 7 ـ ئايىتىدە: «ئاندىن سىلەر ئۆز رەببىڭلار تەرەپكە قايتىسىلەر» دېيىلگەن. سۈرە سەبەئنىڭ 26 ـ ئايىتىدە: «ئېيتقىنكى، ‹بىز ھەر ئىككى پىرقىنى رەببىمىز جەم قىلىدۇ›» دېيىلگەن بولسا، سۈرە ئەنئامنىڭ 38 ـ ئايىتىدە:«يەر يۈزىدە ماڭىدىغان بىرەر ھايۋانغا ياكى قاناتلىرى بىلەن ئۇچىدىغان بىرەر ئۇچار قۇشقا قارىغىن، ھەممىسى سىلەرگە ئوخشاش ئۈممەتلەردۇر. بىز ئۇلارنىڭ تەقدىر كىتابىدا ھېچ بىر يېتەرسىزلىك قالدۇرمىدۇق. كېيىن بۇلار ھەممىسى پەرۋەردىگارىنىڭ دەرگاھىغا قايتىدۇ» دېيىلگەن. ھەمدە سۈرە ياسىننىڭ 51 ـ ئايىتىدە: «سۈر چېلىنغان ھامان ئۇلار ماكانلىرىدىن رەببى تەرەپكە توپلىنىپ ماڭىدۇ» دېيىلگەن.

يۇقىرىقى تۆتىنچى خىل ئۇقۇملىرى نۇقتىسىدىن (ئۇنىڭدا ئالدىنقى ئۈچىنچى خىل ئۇقۇملىرىنىڭ تەسەۋۋۇرىمۇ ئۇچرايدۇ، ئەلۋەتتە.)، سۈرە تەۋبىنىڭ 31 ـ ئايىتىدە: «ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھىبىرلىرىنى ۋە راھىپلىرىنى ئاللاھتىن باشقا رەببلەرگە ئايلاندۇرۇۋالدى» دېيىلگەن بولسا، سۈرە ئال ئىمراننىڭ 64 ـ ئايىتىدە: «بىزدىن ھېچ بىرىمىز ئاللاھنى قويۇپ، بىر- بىرىمىزنى رەب قىلىۋالمايلى» دېيىلگەن.

بۇ ھەر ئىككى ئايەتتىكى «ئەرباب» دېگەن سۆز ھەرقايسى قەۋم ۋە پىرقىلەر ئۆزىگە نىسبەتەن مۇتلەق ھالدىكى پىشىۋا، يول باشچىغا ئايلاندۇرىۋالغان، شۇلارنىڭ كۆرسەتمىلىرى ۋە چەكلىمىلىرى پرىنسىپ، ئىنتىزام دەپ قارىلىدىغان، شۇلارنىڭ ھالال ياكى ھارام قىلىشلىرى دەلىل تەلەپ قىلماستىن مۇتلەق ئېتىراپ قىلىنىدىغان، ئۇلارنى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھۆكۈم چىقىرىشقا، بۇيرۇق ۋە چەكلىمەرنى قويۇشقا يۈتۈنلەي ھەقلىق دەپ قارىلىدىغان كىشىلەرگە قارىتىلغان.

شۇنىڭدەك، سۈرە يۇسۇفنىڭ 41 ـ 42 ـ ئايەتلىرىدە: «يۇسۇف ئۇلارغا: ‹ئى تۈرمىداش ئاغىنىلەر! سىلەردىن بىرىڭلار (زىنداندىن چىقىپ) ئۆز رەببىگە هاراق قۇيۇپ بېرىدۇ...› دېدى. يۇسۇف ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى قويۇپ بېرىلىشكە ئىشەنگەن بىرسىگە: ‹مېنى رەببىڭنىڭ ئالدىدا ئەسلەپ قويغىن› دېگەن ئىدى. ئەمما شەيتان ئۇنى ئۇنتۇلدۇردى. ئۇ ئۆز رەببىنىڭ ئالدىدا يۇسۇفنى ئەسلەشنى خاتىرىلىمىدى» دېيىلگەن بولسا، سۈرە يۇسۇفنىڭ 50 ـ ئايىتىدە: «ئەلچى يۇسۇفنىڭ يېنىغا بارغاندا، يۇسۇف ئەلچىگە: ‹رەببىڭنىڭ يېنىغا قايتىپ بېرىپ، ئۇنىڭدىن هېلىقى قوللىرىنى كېسىشۋالغان خوتۇنلارنىڭ ئىشىنى، (بىلەمدۇ؟) سوراپ باققىن، شۈبهىسىزكى مېنىڭ رەببىم ئۇلارنىڭ هىيلىسىنى ئوبدان بىلىدۇ› دېدى» دېيىلگەن.

بۇ ئايەتلەردە يۇسۇف ئەلەيھىسسالام مىسىرلىقلارغا خىتاب قىلىپ، ئۇلارنىڭ مىسىر فىرئەۋنلىرىنى رەب قىلىۋالغانلىقىنى قايتا ـ قايتا ئۇقتۇرۇپ ئۆتكەن. چۈنكى ئۇلار پىرئەۋننىڭ ئالىي مەركەزلىكىنى، يۈكسەك هۆكۈمرانلىقنى ۋە يولىيورۇق، چەكلىمىلەرنى بېرىشكە تولۇق خوجىدار ئىكەنلىكىنى قوبۇل قىلىشاتتى. مۇشۇ نۇقتىدىن پىرئەۋن ئۇلارنىڭ رەببى هېسابلىناتتى. يۇسۇف ئەلەيھىسسالام بولسا، دەل شۇنىڭ ئەكسىچە بىر ئاللاھنىلا ئۆزىنىڭ رەببى دەپ قارار قىلاتتى. چۈنكى ئۇ پىرئەۋننى ئەمەس، پەقەت ئاللاھنىلا ئالىي هۆكۈمرانلىققا، يولىيورۇق ۋە چەكلىمىلەرنى بېرىشكە ئىگىدار دەپ ئىمان كەلتۈرەتتى.

بەشىنچى خىل ئۇقۇملىرى نۇقتىسىدىن، سۈرە قۇرەيشنىڭ 3 ـ 4 ـ ئايەتلىرىدە: «شۇڭا بۇ ئۆينىڭ رەببىگە ئىبادەت قىلىش لازىمكى، ئۇ ئۇلارنى ئاچلىقتا ئوزۇقلاندۇرۇشنىڭ ئىنتىزامىنى

قىلغان، ئۇلارنى قورقۇنچتىن ئەمىن قىلغان» دېيىلگەن بولسا، سۈرە ساففاتنىڭ 180 - ئايىتىدە: «ئىززەت ۋە قۇدرەت ئىگىسى بولغان رەببىڭ ئۇلارنىڭ سۈپەتلىگەنلىرىدىن پاكتۇر» دېيىلگەن، سۈرە ئەنبىيانىڭ 22 - ئايىتىدە: «ئەرشنىڭ خوجايىنى بولغان ئاللاھ ئۇلارنىڭ سۈپەتلىگەن ئەيىبلىرىدىن پاكتۇر» دېيىلسە، سۈرە مۆئمىنۇننىڭ 86 - ئايىتىدە: «ئۇلاردىن سورىغىنكى، ‹يەتتە ئاسماننىڭ ۋە ئۇلۇغ ئەرشنىڭ ئىگىسى كىم؟›» دېيىلگەن. شۇنىڭدەك، سۈرە ساففاتنىڭ 5 ـ ئايىتىدە: «ئەنە شۇ ئاللاھ ئاسمانلارنىڭ، زېمىننىڭ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بارلىق نەرسىلەرنىڭ ۋە پۈتۈن مەشرىقلەرنىڭ خوجايىنىدۇر» دېيىلگەن. شۇنداقلا سۈرە نەجمنىڭ 49 - ئايىتىدىمۇ: «ھەمدە ئاللاھ شىئرا يۇلتۇزىنىڭمۇ خوجايىنىدۇر» دېيىلگەن.

ئازغۇن قەۋملەرنىڭ رۇبۇبىيەتكە دائىر خىيال، تەسەۋۋۇرلىرى

مانا بۇ دەلىللەر ئارقىلىق «رەب» دېگەن سۆزنىڭ پۈتۈن مەنە، ئۇقۇملىرى، ھېچ شەك - شۈبھىگە ئورۇن قالمىغان دەرىجىدە ئايدىڭلاشقان بولىدۇ. ئەمدى بىز ئازغۇن قەۋملەرنىڭ رۇبۇبىيەت (يەنى پەرۋەردىگارلىق) بابىدا زادى قانداق خاتا قاراشلارغا مۇپتىلا بولغانلىقىغا، شۇنداقلا قۇرئان كەرىمنىڭ بۇ ھەقتە نېمىگە چاقىرىپ، نېمىلەرگە رەددىيە بېرىدىغانلىقىغا قاراپ چىقىشىمىز لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن قۇرئان كەرىمدە تىلغا ئېلىنغان ئازغۇن قەۋملەر ئۈستىدە ئايرىم - ئايرىم توختىلىپ، ئۇلارنىڭ شۇ ھەقتىكى خىيال، تەسەۋۋۇرلىرىنى مۇلاھىزە قىلىش ئارقىلىق بۇ مەسىلىنى پۈتۈنلەي ئايدىڭلاشتۇرۇپ ئۆتىمىز.

نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى

قۇرئـان كەرىمـدە تىلغـا ئېلىنغـان ئەڭ دەسـلەپكى قەۋم نـۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى بولۇپ، قۇرئاننىـڭ بايانلىرىـدىن شـۇنى ئېنىـق بىلىـۋالغىلى بولىـدۇكى، ئـۇلار ئاللاھنىـڭ مەۋجۇتلـۇقىنى ئىنكار قىلمايتتى. شۇڭا قۇرئان كەرىمـدە نـۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋىـتىگە قارىتـا ئۇلارنىـڭ: «بـۇ پەقەت سـىلەرگە ئوخشاش بىـر ئىنسـاندۇر، ئـۇ سـىلەردىن ئۈسـتۈن بولۇۋالماقچى، ئەگەر ئـاللاھ (پەيغەمبەر ئەۋەتىشنى) خالىسا ئىدى، ئەلـۋەتتە، پەرىشتىلەرنى ئەۋەتەتتى» دەپ بىلدۈرگەن ئېتىرازلىرى نەقىل كەلتۈرۈلگەن.

ئـۇلار ئاللاھنىـڭ يـاراتقۇچى ئىكەنلىكىنىـمۇ، جۈملىـدىن «رەب»نىـڭ 1 ـ ۋە 2 ـ خىلـدىكى ئۇقـۇملىرى نۇقتىسىدىن رەب ئىكەنلىكىنىـمۇ ئىنكـار قىلمـايتتى. شـۇڭا نـۇھ ئەلەيھىسـسالام ئۇلارغـا: «ئەنە شـۇ ئـاللاھ سـىلەرنىڭ رەببىڭلاردۇر، سـىلەر ئاللاھنىـڭ دەرگاھىغـا قايتىـسىلەر»، «رەببىڭلاردىن مەغپىـرەت تىلەڭـلار، ئـۇ ھەقىـقەتەن مەغپىـرەت قىلغۇچىـدۇر»، «سـىلەر كۆرمەمسىلەركى، ئاللاھ قانداق قىلىپ يەتتە ئاسماننى قـات ـ قـات قىلىپ ياراتتى، ئۇلارنىـڭ ئارىسىدا ئـاينى نـۇر ۋە قۇياشـنى چىـراغ قىلـدى ھەمـدە ئـاللاھ سـىلەرنى زېمىنـدىن يـاراتتى» دېگەنـدە، ئۇلاردىن ھېچ بىر كىشى «ئاللاھ بىزنىڭ رەببىمىـز ئەمەس، بىزنـى ۋە زېمىـن ـ ئاسـمانلارنى ئـۇ ياراتقـان ئەمەس، ۋەيـاكى زېمىـن ـ ئاسـمانلارنى ئـۇ باشـقۇرۇۋاتقىنى يـوق» دېگەنـدەك ئېتىرازلارنـى بىلدۈرۈپ باقمىغان ئىدى.

ئۇلار يەنە ئاللاھنىڭ ئىلاھ ئىكەنلىكىنىـمۇ ئىنكـار قىلمـايتتى. شـۇڭا نـۇھ ئەلەيھىسـسالام ئۇلارنىـڭ ئالـدىغا: «سـىلەر ئۈچـۈن ئاللاھتىن باشقا ھېچبىر ئىلاھ يوق» دېيىش بىـلەن ئـۆز دەۋىتىنـى سۇنغان ئىدى. ناۋادا ئۇلار ئاللاھنىڭ ئىـلاھ ئىكەنلىكىنـى ئىنكـار

قىلىدىغانلاردىن بولغان بولسا ئىدى، نۇھ ئەلەيھىسسالام «ئاللاھنى ئۆزۈڭلارغا ئىلاھ قىلىڭلار» دېگەن سۆزلەر بىلەن دەۋەت قىلغان بولاتتى.

ئەمدى بۇ يەردە «ئۇنداقتا نۇھ ئەلەيھىسسالام بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا زادى قانداق خاراكتېردىكى ئىختىلاپ بار ئىدى؟!» دېگەن سوئال پەيدا بولىدۇ. بۇ ھەقتە قۇرئان كەرىمدىن ئىزدىنىدىغان بولساق، مۇنداق ئىككى مەسىلىنى بايقايمىز.

بىرىنچىسى، نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تەلىماتى «سىلەر ئۆزۈڭلارمۇ ئالەملەرنىڭ رەببى دەپ ئېتىراپ قىلىدىغان، سىلەرنى ۋە پۈتۈن كائىناتنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەنلىكىگە قايىل بولىدىغان ھەممە سىلەرنىڭ پۈتۈن ئېھتىياجلىرىڭلارغا كېپىل بولىدىغان ئاشۇ ئاللاھ تائالا سىلەرنىڭ تەنھا ئىلاھىڭلاردۇر. ئۇنىڭدىن باشقا ئىككىنچى بىرسى ھەرگىز ئىلاھ بولالمايدۇ. سىلەرنىڭ ھاجىتىڭلارنى راۋا قىلىدىغان، مۇشكۈللىرىڭلارنى ئاسان قىلىدىغان، دۇئالىرىڭلارنى ئاڭلاپ، سىلەرگە ياردەم قىلىدىغان دەل ئاشۇ يېگانە ئاللاھتۇر. شۇڭا سىلەر پەقەت ئۇنىڭ ئالدىدىلا ئىتائەتكە باش ئېگىشىڭلار لازىم» دېگەنلەردىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ ئۆز قەۋمىگە: «ئى قەۋمىم! ئاللاھقىلا ئىبادەت قىلىڭلار، سىلەرنىڭ ئۇنىڭدىن باشقا ھېچبىر ئىلاھىڭلار يوقتۇر... مەن ئالەملەرنىڭ رەببى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن پەيغەمبەرمەن، سىلەرگە ئۆز رەببىمنىڭ بۇيرۇقلىرىنى يەتكۈزىمەن» دەپ خىتاب قىلغان ئىدى. ئەمما ئۇلار دەل بۇ تەلىماتنىڭ ئەكسىچە، «ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى ئەلۋەتتە ئاللاھ تائالادۇر، لېكىن باشقىلارمۇ ئاللاھنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئاز - تولا ئارىلىشالايدۇ. ئېھتىياجلىرىمىزنىڭ قاندۇرۇلۇشى ئۇلارغىمۇ مۇناسىۋەتلىك. شۇڭا بىز ئاللاھ بىلەن

بىرلىكتە باشقىلارنىمۇ «ئىلاھ» قىلىمىز» دېيىشەتتى. «ئۇلارنىڭ سەردارلىرى ۋە پېشۋالىرى ‹ئى خالايىق! ئۆز ئىلاھىڭلارنى ھەرگىز تەرك ئەتمەڭلار، ۋەددنى، سۇۋائىنى، يەغۇسنى، يەئۇقنى ۋە نەسرىنى ھەرگىز تەرك ئەتمەڭلار› دېيىشتى.»

ئىككىنچىسى، ئۇلار ئاللاھنى پەقەت «ياراتقۇچى، زېمىن - ئاسمانلارنىڭ خوجايىنى، كائىناتنىڭ باشقۇرغۇچىسى» دېگەن مەنىدىنلا رەب دەپ ئېتىراپ قىلاتتى. ئەمما «ئەخلاق، مەدەنىيەت، جەمئىيەت ۋە سىياسەت قاتارلىق پۈتۈن ئەمەلىي تۇرمۇش مەسىلىلىرىدە ئاللاھ تائالا ئالىي ھۆكۈمران، رەھنىما، يېتەكلىگۈچى ۋە قانۇنچىدۇر، چەكلەش ھەم يولغا قويۇش ھوقۇقىغا ساھىپتۇر. شۇڭا ئىتائەت پەقەت ئاشۇ ئاللاھقىلا مەخسۇس بولۇشى لازىم» دېگەنگە ئۇنىمايتتى. بۇ بارلىق ئىشلاردا ئۇلار ئۆز سەردار، كاتتىۋاشلىرىنى ۋە دىنىي پېشۋالىرىنى رەب قىلىۋالاتتى. نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇلارغا قويغان تەلىپى بولسا، دەل شۇنىڭ ئەكسىچە، «رۇبۇبىيەتنى، يەنى خۇدالىقنى پارچە - پارچە قىلىۋالماڭلار، ‹رەب›نىڭ پۈتۈن مەنە، ئۇقۇملىرى بويىچە پەقەت ئاشۇ يېگانە ئاللاھنىلا ئۆزۈڭلارنىڭ رەببى بىلىڭلار. مەن ئۇنىڭ ۋەكىلى بولۇش سالاھىيىتىم بىلەن سىلەرگە يەتكۈزگەن قانۇن ئەھكاملارغا ئەگىشىڭلار» دېگەندىن ئىبارەت بولۇپ، نۇھ ئەلەيھىسسالام ئۆز خىتابىدا: «ھەقىقەتەن سىلەرگە نىسبەتەن ئاللاھنىڭ مۆتىۋەر پەيغەمبىرىمەن. شۇڭا سىلەر ئاللاھتىن قورقۇڭلار ۋە ماڭا ئىتائەت قىلىڭلار» دېگەن ئىدى.

ئاد قەۋمى

نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمىدىن كېيىن قۇرئاندا تىلغا ئېلىنغان ئىككىنچى قەۋم ئاد قەۋمى بولۇپ، ئۇلارمۇ ئاللاھنىڭ

مەۋجۇتلۇقنى ئىنكار قىلمايتتى. ئاللاھنىڭ ئىلاھ ئىكەنلىكىنىمۇ رەت قىلمايتتى. نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى قانداق مەنىدىن ئاللاھنى ئۆزىنىڭ رەببى دەپ بىلگەن بولسا، ئۇلارمۇ شۇنداق مەنىدىن ئاللاھنى ئۆزىگە رەب بىلەتتى. ئوتتۇرىدىكى ئىختىلاپنىڭ سەۋەبلىرىمۇ خۇددى نۇھ قەۋمى ھەققىدە ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزگە ئوخشاشلا دەل ئاشۇ ئىككى مەسىلە ئۈستىدە ئىدى. قۇرئان كەرىم بۇ نۇقتىنى تۆۋەندىكى ئايەتلەر بىلەن ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىدۇ.

«ئاد (قەۋمى) قا ئۇلارنىڭ قېرىندىشى ھۇدنى ئەۋەتتۇق، ھۇد: ‹ئى قەۋمىم! ئاللاھقا ئىبادەت قىلىڭلار، سىلەرگە ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر...› دېدى. ئۇلار: ‹سەن بىزنى ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز ئىبادەت قىلىپ كېلىۋاتقان مەبۇدلارنى تاشلاپ، يالغۇز بىر ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشقا دەۋەت قىلغىلى كەلدىڭمۇ؟› دەپ جاۋاب بېرىشتى» (سۈرە ئەئراف 65 ـ 71 ـ ئايەت)

«ئۇلار ‹ئەگەر رەببىمىز خالىسا، چوقۇم پەرىشتىلەرنى چۈشۈرگەن بولاتتى› دېيىشتى» (سۈرە فۇسسىلەت 14 ـ ئايەت)

«ئەنە شۇ ئاد قەۋمى رەببىنىڭ ئايەتلىرىنى ئىنكار قىلدى، ئۇنىڭ پەيغەمبەرلىرىگە ئاسىيلىق قىلدى، ھەربىر ئۇچىغا چىققان تەرسا، شەپقەتسىزلەرنىڭ بۇيرۇقىغا ئەگەشتى.» (سۈرە ھۇد 59 ـ ئايەت)

سەمۇد قەۋمى

ئەمدى سەمۇد قەۋمىگىمۇ قاراپ باقايلى. ئۇلار ئاد قەۋمىدىن كېيىنكى ھەممىدىن چوڭ ئاسىي قەۋم بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئازغۇنلۇقىمۇ، نۇھ ئەلەيھىسسالام قەۋمىنىڭ ۋە ئاد قەۋمىنىڭ يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئازغۇنلۇقىغا ئوخشايتتى. ئۇلارمۇ ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى، ئىلاھ ۋە رەب ئىكەنلىكىنى ئىنكار

قىلمايتتى. ئۇلارمۇ ئاللاھقا ئىبادەت قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئىنكار قىلىدىغىنى، «ئەنە شۇ ئاللاھلا يېگانە ئىلاھتۇر، پەقەت بىرلا ئاللاھ ئىبادەتكە ھەقلىقتۇر. رۇبۇبىيەت، يەنى پەرۋەردىگارلىق پۈتۈن مەنە، ئۇقۇملىرى نۇقتىسىدىن يالغۇز ئاشۇ ئاللاھقىلا خاستۇر» دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئۇلارمۇ ئاللاھتىن باشقىنى پەريادلارنى ئاڭلىغۇچى، ھاجەتنى راۋا قىلغۇچى، مۈشكۈلنى ئاسان قىلغۇچى دەپ چىڭ تۇرىۋالاتتى. ئۆزىنىڭ ئەخلاق، مەدەنىيەت، ئەمەلىي تۇرمۇش مەسىلىلىرىدە ئاللاھنى قويۇپ، سەردار، پېشۋالىرىغا ئىتائەت قىلاتتى. ئۆز ھاياتى ئۈچۈن شۇلاردىن قانۇن ئېلىشتا مەھكەم تۇراتتى. دەل مانا بۇ ئىش ئاخىرى بۇ قەۋمنىڭ ئازابقا مۇپتىلا بولۇپ، ھالاكەتكە يېتىشىغا سەۋەب بولغان ئىدى. بۇ نۇقتىنى تۆۋەندىكى ئايەتلەر ئېنىق ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىدۇ.

«ئى مۇھەممەد! ئەگەر ئۇلار ساڭا ئەگىشىشتىن يۈز ئۆرۈسە، ئۇلارغا ئېيتىپ قويغىنكى، ‹مەن سىلەرنى ئاد ۋە سەمۇد قەۋملىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئازابقا ئوخشاش ھالاكەتلىك ئازابتىن ئاگاھلاندۇرىمەن.› ئۆز ۋاقتىدا ئۇلارغا ئالدى-كەينىدىن پەيغەمبەرلەر كېلىپ، ‹بىر ئاللاھتىن باشقىغا بەندىچىلىك قىلماڭلار!› دېسە، ئۇلار: ‹ئەگەر رەببىمىز خالىسا، چوقۇم پەرىشتىلەرنى چۈشۈرگەن بولاتتى، شۇڭا بىز سىلەرنىڭ ئېلىپ كەلگەنلىرىڭلارغا ئىشەنمەيمىز› دېيىشتى» (سۈرە فۇسسىلەت 13 ـ 14 ـ ئايەت)

قېرىندىشى سالىھنى (پەيغەمبەر قىلىپ) ئەۋەتتۇق، ئۇ: ‹ئى قەۋمىم! ئاللاھقا ئىبادەت قىلىڭلار، سىلەرگە ئاللاھتىن باشقا ھېچ مەبۇد (بەرھەق) يوقتۇر...› دېدى. ئۇلار: ‹ئى سالىھ! بۇنىڭدىن بۇرۇن ئارىمىزدا ئۈمىدىمىز ساڭا باغلانغان ئادەم ئىدىڭ، (ئەمدى سەن) بىزنى ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز چوقۇنۇپ

كەلگەن مەبۇدلارغا ئىبادەت قىلىشتىن توسامسەن؟› دېيىشتى.»
(سۈرە ھۇد 61 ـ 62 ـ ئايەت)

«ئەسلاڭلاركى، ئۆز ۋاقتىدا ئۇلارغا قېرىندىشى سالىھ ئېيتتى: ‹ئەجەبا قورقماسىلەر؟ مەن ھەقىقەتەن سىلەرگە سادىق پەيغەمبەرمەن. شۇڭا سىلەر ئاللاھتىن قورقۇڭلار، ماڭا ئىتائەت قىلىڭلار... زېمىندا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان، ئىسلاھ قىلمايدىغان ھەددىدىن ئاشقۇچى يولغەنسىزلەرنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلماڭلار›.»[1]

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى ۋە نەمرۇد

بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن نۆۋەت ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمىگە كېلىدۇ. بۇ قەۋمنىڭ مەسىلىسى شۇنىڭ ئۈچۈن ئىنتايىن ئەھمىيەتلىككى، ئۇلارنىڭ پادىشاھى نەمرۇدقا قارىتا بىزدە ئومۇمەن «ئۇ ئاللاھنى ئىنكار قىلاتتى ۋە ئۆزى خۇدالىق دەۋاسى قىلاتتى» دېگەن خاتا چۈشەنچىلەر ساقلانماقتا. ۋەھالەنكى، نەمرۇدمۇ ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېتىراپ قىلاتتى. ئاللاھنى ياراتقۇچى ۋە كائىناتنىڭ باشقۇرغۇچىسى دەپ ئەقىدە قىلاتتى. ئەمما ‹رەب›نىڭ يۇقىرىقى ئۈچىنچى، تۆتىنچى ۋە بەشىنچى خىل ئۇقۇملىرى نۇقتىسىدىن ئۆزىنىڭ رەبلىكىنى دەۋا قىلاتتى.

ئارىمىزدا يەنە «بۇ قەۋم ئاللاھنى پەقەتلا تونىمايتتى. ئاللاھنىڭ ئىلاھ ۋە رەب ئىكەنلىكىگە باشتىن ـ ئاخىر قەتئىي قايىل ئەمەس ئىدى» دېگەندەك خاتا چۈشەنچىلەرمۇ مەۋجۇد. ھالبۇكى، بۇ قەۋمنىڭ ئەھۋالىمۇ نۇھ، ئاد ۋە سەمۇد قەۋملىرىدىن ھېچ قانچە پەرقلەنمەيتتى. ئۇلارمۇ ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى،

---

[1] سۈرە شۇئەرا 146 ـ ئايەتتىن 152 ـ ئايەتكە قەدەر.

ئـالاھ ۋە رەب ئىكەنلىكىنـى، زېمىـن، ئاسـمانلارنىڭ ياراتقۇچىسى شـۇنداقلا پۈتـۈن كائىناتنىــڭ باشقۇرغۇچىــسى ئىكەنلىكىنـــى ئوبدان بىلەتتى. ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشتىنمۇ بـاش تارتمايتتى. ئەمما ئۇلارنىـڭ ئـازغۇنلۇقى شـۇ يەردىكـى، ئـۇلار رۇبۇبىيەتنىـڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى خىـل ئۇقـۇملىرى نۇقتىـسىدىن، ئاسـمان جىسىملىرىنى رۇبۇبىيەتكە ھەسـسىدار دەپ قـارايتتى. شـۇڭا ئـۇلار ئـاللاھ بىــلەن بىــرلىكتە ئۇلارنىمـۇ مەبـۇد قىلىۋالغـان ئىــدى. رۇبۇبىيەتنىــڭ ئــۈچىنچى، تــۆتىنچى ۋە بەشــىنچى ئۇقــۇملىرى نۇقتىــسىدىن ئــۆز پادىــشاھلىرىنى رەب قىلىــۋالاتتى. قۇرئـــان كەرىمنىڭ بۇ ھەقتىكـى چۈشەندۈرۈشلىرى شـۇ قەدەر ئوچـۇقكى، ئەسـتايىدىل ئوقـۇپ باققـان ھەر قانـداق ئـادەم، ھازىرقىلارنىـڭ نېمە ئۈچۈن ئەسلى مەسىلىنى چۈشىنەلمەي قالغانلىقىغا ھەيـران قالمـــاي تۇرالمايـــدۇ. قېنــى ئالـــدى بىـــلەن ئىبـــراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبەرلىكتىن ئىلگىـرى ھەقنـى ئىـزدەپ، قانـداقلارچە ئەقىـل تاپقـانلىقى تەسـۋىرلەنگەن ئاشـۇ دەسـلەپكى ۋەقەنى مۇلاھىزە قىلىپ باقايلى!

«ئىبــراھىم كېچىنىــڭ قـاراڭغۇلۇقى باسـقاندا بىـر يۇلتـۇزنى كـۆرۈپ: «بـۇ مېنىــڭ رەببىمـدۇر» دېـدى. ئەممـا يۇلتـۇز پېتىــپ كېتىۋىــدى، ئــۇ: «مەن پېتىــپ كەتكــۈچىلەرنى ياقتۇرمــايمەن» دېـدى. ئانـدىن ئاينىـڭ چاقنـاپ تۇرغـانلىقىنى كۆرگەنـدە: «بـۇ مېنىڭ رەببىمدۇر» دېدى. ئاي پېتىپ كېتىۋىـدى، «ئەگـەر رەببىم ماڭا يېتەكچىلىك قىلمىغان بولسا، مەن چوقـۇم ئـازغۇن قەۋمنىـڭ قاتارىـــدا بولىـــدىكەنمەن» دېـــدى. ئانـــدىن قۇياشـــنىڭ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ: «بـۇ مېنىـڭ رەببىمـدۇر، بـۇ ھەممىـدىن چوڭدۇر» دېدى. قۇياش پېتىـپ كېتىۋىـدى، ئـۇ ئېيتتىكـى: «ئـى قەۋمىـم! سـىلەرنىڭ ئاللاھقـا شـېرىك كەلتـۈرگەن نەرسـىلىرىڭلار بىــلەن ھېچقانــداق ئــالاقەم يــوق. مەن بولـسام، ھەممىــدىن يـۈز

ئۆرۈپ، ئاسمانلارنى، زېمىننى ياراتقان زاتقا يۈزلەندىم، ھەرگىزمۇ مۇشرىكلاردىن ئەمەسمەن.»[1]

يۇقىرىقى ئاستىغا سىزىق سىزىلغان سۆزلەردىن شۇنى ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام دۇنياغا كۆز ئاچقان ئاشۇ ئىجتىمائىي جەمئىيەتتە، زېمىن، ئاسمانلارنىڭ ياراتقۇچىسىغا ۋە ئۇنىڭ رۇبۇبىيىتىگە بولغان تەسەۋۋۇر ئاسمان جىسىملىرى، يەنى، سەييارە، پىلانىتلارنىڭ رۇبۇبىيىتىگە بولغان تەسەۋۋۇردىن ئايرىم مەۋجۇد ئىدى. چۈنكى ئۇلار نۇھ ئەلەيھىسسالامغا ئىمان كەلتۈرگەن قەدىمكى مۇسۇلمانلارنىڭ نەسلىدىن بولۇپ، ئۇلارنىڭ يېقىن ئېرىقداشلىرى بولغان، ئاد ۋە سەمۇد قەۋملىرىدىن ئىبارەت قۇشنىلىرىغىمۇ خۇددى ئايەتتە «جَاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ» «ئۇلارغا ئالدى. كەينىدىن پەيغەمبەرلەر كېلىپ» دېيىلگىنىگە ئوخشاش، ئارقا ـ ئارقىدىن پەيغەمبەرلەر كېلىپ، ئىسلامىيەتكە يېقىن ھاياتىي كۈچ بېرىپ كەلگەن ئىدى. شۇڭا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالاممۇ ئاللاھنىڭ «ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ياراتقان»لىق تەسەۋۋۇرنى ئاللىبۇرۇن ئۆز ئىجتىمائىي جەمئىيىتىدىن ھاسىل قىلىپ بولغان ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ ئىدىيىسىگە تاقىلىدىغان مەسىلە، ئۆز قەۋمىنىڭ تەسەۋۋۇرىدا ساقلىنىۋاتقان ئاشۇ ئاي، قۇياش، يۇلتۇز ۋە باشقا سەييارىلەرنى ئاللاھنىڭ رۇبۇبىيەت تۈزۈمىگە شېرىك قىلىۋېلىش ۋە شۇنىڭغا بىنائەن ئۇلارنىمۇ ئىبادەتتە ئاللاھقا قوشۇۋېلىش قاتارلىق قاراشلارنىڭ زادى قانچىلىك ھەق ياكى ئەمەسلىكىدىن ئىبارەت ئىدى. شۇڭلاشقا پەيغەمبەرلىك كېلىشتىن ئىلگىرىلا بۇ مەسىلە ئۇستىدە ئىزدىنىپ، ئاشۇ ئاسمان جىسىملىرىنىڭ چاقناپ چىقىشى ۋە پېتىپ كېتىشىدىن ئىبارەت

[1] سۈرە ئەنئام 76 ـ ئايەتتىن 79 ـ ئايەتكە قەدەر.

ئەمەلىي ۋەقەنى كۆزەتكەنلىكى ئاللاھنىڭ «ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ياراتقان»لىقىغا ھەمدە ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ بىر رەبنىڭ يوقلۇقىغا دەلىل بولىنى ئاچقان ئىدى. مانا شۇنىڭغا ئاساسەن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئاينىڭ پېتىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندە، «مېنىڭ رەببىم، يەنى ئاللاھىم مېنى يېتەكلىمىسە، مېنىڭمۇ ھەقنى تونۇپ يېتەلمەي قىلىش ۋە ئەتراپىمدىكى يۈز مىڭلىغان ئىنسانلارغا ئوخشاش بۇ تاشقى كۆرۈنۈشلەردىن ئالدىنىپ قىلىشتەك خەۋپلىك ئېھتىمالىم مەۋجۇد ئىكەن» دېگەن ئىدى[1].

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەرلىككە سازاۋەر بولغاندىن كېيىن ئۆز قەۋمىنى ئاللاھ تەرەپكە چاقىرىشتا قانداق سۆزلەر بىلەن دەۋەتنى باشلىغانلىقى ئۈستىدە تەپەككۇر قىلىدىغان بولساق، بىز يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكەن بۇ مەسىلە تېخىمۇ ئوچۇق ئايدىڭلىشىدۇ.

«مەن سىلەرنىڭ ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرگەن نەرسىلىرىڭلاردىن قانداقمۇ قورققۇدەكمەن؟ ۋەھالەنكى سىلەر، ئاللاھنىڭ رۇبۇبىيەتتە شېرىكى بولۇش ھەققىدە ئاللاھ

[1] بۇ يەردە شۇنىمۇ تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە بولىدۇكى، يېقىنقى دەۋردە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ يۇرتى «ئۇر»نى قېزىپ تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە، ئاشۇ يۇرت خەلقىنىڭ ئەينى چاغدا ئاي ئىلاھىغا چوقۇنغانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ تىلىدا ئاي ئىلاھىنىڭ «نەننار» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى، ھەمدە «لەرسە»نى مەركەز قىلغان شۇلارغا خوشنا رايون خەلقلىرىنىڭ قوياشقا ئىبادەت قىلغانلىقى، ئۇلارنىڭ تىلىدا قوياش ئىلاھى «شۇماش» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى، ئۇلارنىڭ پادىشاھى بولسا، «ئەرنەممۇ» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى، بۇ ئىسىم ئەرەب تىلىغا كۆچكەندە «نەمرۇد» بولۇپ ئۆزگەرگەنلىكى، مانا شۇ ئىسىمگە بىنائەن شۇ رايوندا پادىشاھ بولغان كىشلەرنىڭ ھەممىسى «نەمرۇد» دېگەن لەقەم بىلەن ئاتىلىدىغانلىقى مەلۇم بولغان. بۇ خۇددى «نىزامۇلمۇلۇك»نىڭ تەخت ۋارىسى «نىزام» دەپ ئاتالغانغا ئوخشايدۇ.

سىلەرگە ھېچقانداق دەلىل چۈشۈرمىگەن نەرسىلەرنى ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرۈشتىن قورقمايۋاتساڭلار.»[1]

«سىلەر ئاللاھنى قويۇپ دۇئا تەلەپ قىلىۋاتقان ھەممە نەرسىدىن قول ئۈزىمەن.» (سۈرە مەريەم 48 ـ ئايەت)

«بەلكى، ئەمەلىيەتتە سىلەرنىڭ رەببىڭلار ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ رەببىدۇر، ئۇلارنى ئۇ ياراتقان. سىلەر ئاللاھنى قويۇپ سىلەرگە ھېچبىر پايدا ـ زىيان يەتكۈزەلمەيدىغان نەرسىلەرگە چوقۇنامسىلەر.»[2]

«ئۆز ۋاقتىدا ئۇ ئاتىسى (ئازەر) غا ۋە ئۆز قەۋمى كىشىلىرىگە، ‹سىلەر نېمىگە ئىبادەت قىلىۋاتىسىلەر؟ سىلەر ئاللاھنى قويۇپ ئۆزۈڭلارنىڭ يالغان ئويدۇرما ئىلاھلىرىڭلارغا بەندىچىلىك قىلىشنى ئىرادە قىلىۋاتامسىلەر؟ ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاھقا نىسبەتەن زادى نېمە گۇمانىدا بولۇپ يۈرۈۋاتىسىلەر؟› دېدى» (سۈرە سافغات 85 ـ 87 ـ ئايەت)

«ھەقىقەتەن سىلەردىن ۋە سىلەر ئاللاھنى قويۇپ ئىبادەت قىلىۋاتقان نەرسىلەردىن بىز ئادا. جۇدامىز، بىزنىڭ ئارىمىزدىكى ئاداۋەت ۋە ئۆچمەنلىك تاكى سىلەر يالغۇز بىر ئاللاھقا ئىمان ئېيتقانغا قەدەر ئەبەدىي ساقلىنىپ قالىدۇ.»[3]

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ مانا بۇ بارلىق سۆزلىرىگە قارايدىغان بولساق، شۇنى ئېنىق بىلىۋالالايمىزكى، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام خىتاب قىلىۋاتقان كىشىلەر قانداقتۇر ئاللاھنى پۈتۈنلەي تونۇمايدىغان ۋە ئۇنىڭ ئالەملەرنىڭ رەببى ئىكەنلىكىنى ئىنكار قىلىدىغان دىنسىز كىشىلەر ئەمەس ئىدى. بەلكى ئۇلار ئاللاھقا ئىشىنىش بىلەن بىرگە رۇبۇبىيەتنىڭ

---

[1] سۈرە ئەنئام 81 ـ ئايەت.
[2] سۈرە ئەنبىيا 56 ـ ۋە 66 ـ ئايەت.
[3] سۈرە مۇمتەھىنە 4 ـ ئايەت.

بىرىنچى ۋە ئىككىنچى خىل ئۇقۇملىرى نۇقتىسىدىن ئىلاھلىقتا باشقىلارنىمۇ ئاللاھقا شېرىك قىلىۋالاتتى. شۇڭا پۈتۈن قۇرئان كەرىمنىڭ ھېچ بىر يېرىدە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆز قەۋمىنى ئاللاھ تائالانىڭ مەۋجۇتلۇقىغا ۋە ئۇنىڭ ئىلاھ ھەم رەب ئىكەنلىكىگە قايىل قىلىش ئۈچۈن قىلغان بىرەر ئېغىز سۆزى خاتىرىلەنگەن ئەمەس. بەلكى ھەممىلا يەردە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ «پەقەت ئاللاھ تائالالا ئىلاھ ۋە رەبتۇر» دەپ چاقىرىق قىلغانلىقى خاتىرىلەنگەن.

ئەمدى نەمرۇدنىڭ مەسىلىسىگە كەلسەك، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇنىڭ بىلەن قىلىشقان سۆزى قۇرئان كەرىمدە مۇنداق نەقىل قىلىنغان.

«ئەجەبا سەن ئىبراھىم بىلەن جېدەللەشكەن كىشىنىڭ ھالىنى ئويلىنىپ باقتىڭمۇ؟ ئۇنىڭ جېدىلى ئىبراھىمنىڭ پەرۋەردىگارىنىڭ كىملىكى توغرىسىدا ئىدى. بۇ پەقەت ئاللاھنىڭ ئۇنى پادىشاھ قىلىپ قويغانلىقىدىن ئىدى. ئەينى چاغدا ئىبراھىم: ‹مېنىڭ پەرۋەردىگارىم شۇنداق زاتتۇركى، ئۆلۈم بىلەن ھاياتلىق ئۇنىڭلا ئىختىيارلىقىدا› دېگەندە، ئۇ: «ئۆلۈم بىلەن ھاياتلىق مېنىڭمۇ ئىختىيارلىقىمدىدۇر» دەپ جاۋاب بەردى. ئىبراھىم ‹ھەقىقەت شۇكى، ئاللاھ قۇياشنى شەرقتىن چىقىرىدۇ، قېنى سەن ئۇنى غەربتىن چىقىرىپ باققىن› دېدى. بۇنى ئاڭلاپ ئۇ كاپىر ھاڭۋاققىنىچە ئېغىز ئاچالماي قالدى.»[1]

بۇ سۆھبەتتە شۇ نەرسە ئېنىق ئىپادىلىنىدۇكى، ئەسلىدىكى جېدەل ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقى ياكى مەۋجۇد ئەمەسلىكى ھەققىدە ئەمەس، بەلكى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزىگە نىسبەتەن زادى كىمنى رەب دەپ ئېتىراپ قىلىدىغانلىقى

---

[1] سۈرە بەقەرە 258 ـ ئايەت.

ئۇستىدە ئىدى. نەمرۇد ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقنى ئىنىراپ قىلىدىغان قەۋم ئىچىدىن بولغاچقا، تاكى پۇتۇنلەي ئەقلىدىن ئېزىپ ئاشكارا ساراڭ بولمىغۇچە، ئۇ ھەرگىزمۇ «مەن زېمىن، ئاسمانلارنىڭ ياراتقۇچىسى، قۇياش ۋە ئايىنى ھەرىكەتكە سالغۇچى» دەپ ئەخمەقلەرچە داۋانى قىلالمايتتى. دېمەك، ئۇنىڭ قىلغان دەۋاسى «مەن زېمىن، ئاسمانلارنىڭ رەببى» دېيىش ئەمەس، بەلكى پەقەتلا «مەن مۇشۇ دۆلەتنىڭ رەببى، ئىبراھىممۇ مېنىڭ پۇقرالىرىمنىڭ بىرسى» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. ئۇنىڭ رەبلىك دەۋاسىمۇ رۇبۇبىيەتنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى خىل ئۇقۇملىرى نۇقتىسىدىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى بۇ نۇقتىدا ئۇ ئاي، قۇياش ۋە باشقا سەييارىلەرنىڭ رۇبۇبىيىتىگە قايىل ئىدى. ئەمما ئۈچىنچى، تۆتىنچى ۋە بەشىنچى خىل ئۇقۇملىرى نۇقتىسىدىن ئۆزىنى مەملىكەتنىڭ رەببى دەپ قارايتتى. يەنى، ئۇنىڭ قىلىۋاتقان دەۋاسى، «مەن بۇ دۆلەتنىڭ خوجايىنى، ئۇنىڭدىكى پۈتۈن پۇقرالار مېنىڭ بەندىلىرىم. مېنىڭ مەركىزى ھۆكۈمرانلىقىم جەمئىيەتنىڭ ئاساسىي بولۇشى لازىم. مېنىڭ يارلىق، پەرمانلىرىم قانۇن بولۇشى لازىم» دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئايەتتىكى «ئاللاھ ئۇنى پادىشاھ قىلىپ قويغاچقىلا» دېگەن سۆز ماھىيەتتە ئۇنىڭ رەبلىك دەۋاسىنىڭ مەنبەسى دەل پادىشاھلىق كۆرەڭلىكىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكى تەرەپكە ئېنىق ئىشارەت قىلماقتا. نەمرۇد ئۆز پۇقرالىرى ئىچىدە ئىبراھىم ئاتلىق بىر ياش يىگىتنىڭ ئوتتۇرىغا چىققانلىقىنى، ئاي، قۇياش ۋە باشقا سەييارىلەرنىڭ تەبىئەتتىن تاشقىرى رۇبۇبىيىتىگە ئىشەنمەيدىغانلىقىنى ھەمدە دەۋر پادىشاھىنىڭمۇ مەدەنىيەت ۋە سىياسەت جەھەتتىكى رۇبۇبىيىتىنى قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى ئاڭلاپ قاتتىق ھەيران قالغان. شۇڭا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى چاقىرتىپ، «سەن زادى كىمنىڭ رەبلىكىنى قوبۇل قىلىسەن؟»

دەپ سورىغان. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام دەسلىپىدە «ئۆلۈم ۋە ھاياتلىق قول ئىلكىدە بولغان زاتنى رەببىم دەپ بىلىمەن» دەپ جاۋاب بەرگەن. ئەمما نەمرۇد بۇ جاۋابنىڭ تەكتىگە يېتەلمەي، «ئۆلۈم بىلەن ھاياتلىق مېنىڭمۇ ئىختىيارلىقىمدا بار. كىمنى خالىسام ئۆلتۈرەلەيمەن ۋە كىمنى خالىسام ھايات قالدۇرالايمەن» دېيىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ رۇبۇبىيىتىنى ئىسپاتلىماقچى بولغان. ئاندىن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «مەن پەقەت ئاللاھنىلا رەب دەپ تونۇيمەن، رۇبۇبىيەتنىڭ پۈتۈن ئۇقۇملىرى نۇقتىسىدىن يېگانە ئاللاھنىلا ئۆزۈمگە رەب دەپ بىلىمەن. قۇياشنىڭ چىقىشى ۋە پېتىشىغىمۇ تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغان باشقىلارغا نىسبەتەن بۇ كائىناتنىڭ ئىنتىزام تەرتىپىدە قانداقمۇ رۇبۇبىيەتلىك ماقامى مەۋجۇد بولسۇن؟» دەپ جاۋاب بەرگەن.

نەمرۇد ئىنتايىن ئەقىللىق ئادەم بولغاچقا بۇ دەلىلنى ئاڭلاش بىلەن ھەقىقەتنىمۇ ئاللاھنىڭ بۇ سەلتەنەتىدە ئۆزىنىڭ رۇبۇبىيەتنى دەۋا قىلىپ يۈرۈشلىرى بىر خام خىيالدىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىدىن ئىبارەت ئەمەلىيەتنى دەرھال كۆرۈپ يەتكەن. شۇڭا ئۇنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، جاۋاب قايتۇرالماستىن ھاڭۋېقىپ قاراپ قالغان. ئەمما نەپسانىيەتچىلىكى، شەخسىي ۋە خانىدانلىق خاھىشلىرىغا بەندىچىلىك قىلىشلىرى ئۇنى شۇ قەدەر چىرمىۋالغانكى، ھەتتا ھەقنى كۆرۈپ يەتكەندىن كېيىنمۇ ئۆزىنىڭ مۇستەقىل ھۆكۈمدارلىق مەرتىۋىسىدىن تۆۋەنگە چۈشۈپ، ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ رەسۇلىغا ئىتائەت قىلىشنى خالىمىغان. دەل مۇشۇ سەۋەبتىن ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ سۆھبىتىنى نەقىل كەلتۈرۈپ ئارقىدىنلا: «ئاللاھ زالىملارغا ھىدايەتنىڭ يورۇقلۇقىنى ئاتا قىلمايدۇ» دەيدۇ. چۈنكى ئاللاھ تائالانىڭ ھىدايەتكە تەلەپكار بولمىغان كىشىنى مەجبۇر ھىدايەتكە سۆرەيدىغان قائىدىسى يوق.

لۇت ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزغا لۇت ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى ئۇچرايدۇ. ئۇلارنى ئىسلاھ قىلىش ئۈچۈن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ جىيەنى لۇت ئەلەيھىسسالام ئەۋەتىلگەن بولۇپ، بۇ قەۋم ھەققىدە قۇرئان كەرىمدىن شۇنى بىلىپ يېتەلەيمىزكى، ئۇلارمۇ ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىنكار قىلمايتتى ھەمدە ئاللاھنىڭ ياراتقۇچى ئىكەنلىكىنى، شۇنداقلا بىرىنچى ۋە ئىككىنچى خىل مەنىدىن رەب ئىكەنلىكىنىمۇ ئىنكار قىلمايتتى. ئەمما ئۇلار ئاللاھنىڭ ئۈچىنچى، تۆتىنچى ۋە بەشىنچى خىل مەنىدىن رەب ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشنى ھەمدە پەيغەمبەرنى ئاللاھ تەرەپتىن بەلگىلەنگەن ۋەكىل سۈپىتىدە ئېتىراپ قىلىپ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا باش ئېگىشنى رەت قىلاتتى. ئۇلار ئۆز نەپسى خاھىشى بويىچە كۆڭلى تارتقانلا ئىشنى قىلىۋېرىشنى خالايتتى. ئۇلارنىڭ ئەسلى جىنايىتى دەل مۇشۇنىڭدىنلا ئىبارەت بولۇپ، شۇ ۋەجىدىن ئازابقا مۇپتىلا بولغان ئىدى. قۇرئان كەرىمنىڭ تۆۋەندىكى چۈشەندۈرۈشلىرى بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ.

«ئەسلەڭلەركى، ئۆز ۋاقتىدا ئۇلارغا قېرىندىشى لۇت ئېيتتى: ‹سىلەر قورقمامسىلەر؟ مەن ھەقىقەتەن سىلەرگە سادىق پەيغەمبەرمەن. شۇڭا سىلەر ئاللاھتىن قورقۇڭلار، ماڭا ئىتائەت قىلىڭلار. مەن بۇ ئىشقا سىلەردىن ھېچقانداق ھەق تەلەپ قىلمايمەن، ئۇنى پەقەت ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارىدىن تىلەيمەن. سىلەر ئەھلى جاھان ئىچىدىن لىۋاتە قىلىپ، پەرۋەردىگارىڭلار سىلەر ئۈچۈن ياراتقان ئاياللىرىڭلارنى تاشلاپ قويامسىلەر؟ سىلەر

ھەقــــقەتەن (بۇزۇقچىلىقتـــا) ھەددىــــدىن ئاشــــقۇچى قەۋمسىلەر›.»[1]

كۆرۈنــۈپ تۇرۇپتــۇكى، بۇنــداق خىتــاب چوقــۇم ئاللاھنىــڭ مەۋجۇتلــۇقىنى، يـــاراتقۇچى ھەم رەب ئىكەنلىكىنـــى ئىنكـــار قىلمايــدىغان قەۋم ئۈچــۈنلا قىلىنىــدۇ. شــۇڭا ئۇلارمــۇ بۇنىڭغــا جــاۋابەن «ئــاللاھ دېــگەن زادى نــېمە؟ ئــۇ قانداقــسىگە يــاراتقۇچى بولــۇپ قالدى؟ ئۇ زادى قەيەردىن بىزنىڭ پەرۋەردىگــارىمىز بولــۇپ قالــدى؟» دېمەســتىن، بەلكــى «ئــى لــۇت! ئەگەر بــۇ ئىــشلاردىن قايتمىــساڭ، سـەنمۇ چوقــۇم سـۈرگۈن قىلىنغــانلار قاتارىــدا بولــۇپ قالىسەن» دېيىشكەن ئىدى. قۇرئـان كەرىمنىــڭ يەنە بىــر يېرىــدە بۇ ۋەقە مۇنداق بايان قىلىنغان:

«بىز لۇتنى ئەۋەتتۇق، ئەينى چاغدا ئــۇ ئــۆز قەۋمــگە: «ســىلەر ھەقىــقەتەن قەبىــھ شــەھۋانىي ئىــشنى قىلىۋاتىــسىلەر، ســىلەردىن ئىلگىرى جاھان ئەھلىدىن بىرىمۇ مۇنــداق قەبىــھ ئىــشنى قىلغــان ئەمەس. ئەجەبــا ســىلەر يوخورلــۇق قىلامــسىلەر؟ يــوللارنى توســۇپ بۇلاڭچىلىـــق قىلامـــسىلەر؟ ســـورۇنلىرىڭلاردا ئوپئوچـــۇق يامـــان ئىــشلارنى قىلىۋېرەمــسىلەر؟» دېــدى. ئۇنىــڭ قەۋمىنىــڭ جــاۋابى: «ئەگەر ســەن راســتچىللاردىن بولــساڭ بىــزگە ئاللاھنىــڭ ئــازابىنى كەلتۈرگىــن» دېيىشتىنلا ئىبــارەت بولــدى» (ســۈرە ئەنكەبــۇت 28 ـ 29 ـ ئايەتلەر)

ئەجەبــا ئــاللاھنى ئىنكــار قىلىــدىغان قەۋم مۇشــۇنداق جــاۋاب قـــايتۇرامۇ؟ دېـــمەك، ئۇلارنىـــڭ ئەســـلى جىنـــايىتى ئاللاھنىـــڭ ئىلاھلىقىنــى ۋە رەبلىكىنــى ئىنكــار قىلىــش ئەمەس ئىــدى، بەلكــى ئــۇلار تەبىئەتــتىن تاشــقىرى نۇقتىــدىن ئــاللاھنى «ئىــلاھ» ۋە «رەب» دەپ ئېتىـــراپ قىلاتتـــى. ئەممـــا ئەخـــلاق، مەدەنىـــيەت ۋە

[1] سۈرە شۇئەرا 161 ـ 166 – ئايەتلەر.

ئىقتىساد جەھەتتە ئاللاھقا ئىتائەت قىلىشتىن، ئاللاھنىڭ قانۇنىغا رىئايە قىلىشتىن باش تارتاتتى ھەمدە يەنە ئاللاھنىڭ پەيغەمبەرلىرىگە ئەگىشىشنى خالىمايتتى.

شۇئەيب ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمى

قېنى ئەمدى مەديەن ئاھالىسى بىلەن «ئەسھابۇلئەيكە»نى كۆرۈپ بېقىڭلار. ئۇلارغا شۇئەيب ئەلەيھىسسالام ئەۋەتىلگەن بولۇپ، ھەممىمىزگە مەلۇمكى، ئۇلار ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋلادلىرى ئىدى. شۇڭا «ئۇلار ئاللاھنىڭ بارلىقى، ئىلاھلىقى ۋە رەبلىكىنى ئېتىراپ قىلامتى ياكى قىلمامتى؟» دېيدىغان مەسىلە قەتئىي مەۋجۇد ئەمەس. ئەسلىدە ئۇلارنىڭ مىللىي سالاھىيىتى باشلىنىشتا ئىسلام بىلەن باشلىنىپ، كېيىنكى چاغدا ئەقىدە ۋە ئەمەللىرىنىڭ بۇزۇلۇشىغا مۇپتىلا بولغان قەۋملەردىن ئىدى. بەلكى تېخى قۇرئان كەرىمدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئۇلار ئۆزلىرىنى «مۆئمىن» دەپ دەۋا قىلىشاتتى. شۇڭا شۇئەيب ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا «سىلەر راستتىنلا مۆئمىن بولساڭلار، مۇنداق ئىشنى قىلىشىڭلار لازىم» دەپ قايتا - قايتا تەكىتلىگەن ئىدى. قىسقىسى، شۇئەيب ئەلەيھىسسالامنىڭ پۈتۈن خىتابلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ بەرگەن جاۋابلىرىنى كۆزدىن كەچۈرىدىغان بولساق، ئۇلارنىڭ ئاللاھقا ئىشىنىدىغان، ئاللاھنىڭ مەبۇدلۇقى ۋە رەبلىكىنى ئېتىراپ قىلىدىغان قەۋم ئىكەنلىكىنى، ئەمما پەقەت ئىككى خىل ئازغۇنلۇققىلا پاتقانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. بىرىنچىسى، ئۇلار ئاللاھتىن باشقىلارنىمۇ تەبىئەتتىن تاشقىرى نۇقتىدىن «ئىلاھ» ۋە «رەب» دەپ چۈشىنىۋالغان ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ قىلغان ئىبادەتلىرى خالىس ئاللاھقىلا بولمايتتى. ئىككىنچىسى، ئۇلارنىڭ قارىشىچە ئاللاھنىڭ رەبلىكى ئىنسانلارنىڭ ئەخلاق، مەدەنىيەت، ئىقتىساد،

جەمئىيەت ۋە سىياسەت قاتارلىق ئىشلىرى بىلەن كارى بولماسلىقى كېرەك ئىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇلار «بىز ماددىي ھاياتىمىزدا ئىشلىرىمىزنى ئۆزىمىز خالىغانچە قىلىدىغان پۈتۈنلەي مۇستەقىل ئادەملەرمىز» دېيىشەتتى. قۇرئان كەرىمنىڭ تۆۋەندىكى ئايەتلىرى بۇ بايانىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ:

«مەديەنلىكلەرگە ئۇلارنىڭ قېرىندىشى شۇئەيبنى ئەۋەتتۇق، ئۇ ئېيتتى: ‹ئى قەۋمىم! سىلەر ئاللاھقا بەندىچىلىك قىلىڭلار، سىلەرنىڭ ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ قانداق ئىلاھىڭلار يوقتۇر، سىلەرگە پەرۋەردىگارىڭلارنىڭ ئوچۇق يول ـ يورۇقلىرى كېلىپ بولدى. شۇڭا سىلەر ئۆلچەم، تارازىنى دۇرۇس قىلىڭلار، كىشىلەرنىڭ نەرسىلىرىنى كەم بەرمەڭلار، زېمىن ئىسلاھ قىلىنىپ بولغاندا يەنە پاسات تېرىماڭلار، ئەگەر مۆئمىن بولساڭلار ئەنە شۇ سىلەر ئۈچۈن ياخشىدۇر. ئەگەر سىلەردىن بىر گۇرۇھ كىشىلەر مەن بىلەن بىرگە ئەۋەتىلگەن تەلىماتلارغا ئىمان ئېيتقان، يەنە بىر گۇرۇھ كىشىلەر ئىمان ئېيتمىغان بولسا، ئاللاھ بىزنىڭ ئارىمىزدا ھۆكۈم چىقارغۇچە سەۋر قىلىپ تۇرۇڭلار. ئاللاھ ھۆكۈم چىقارغۇچىلارنىڭ ئەڭ ياخشىسىدۇر›.»[1]

شۇئەيب: «ئى قەۋمىم! سىلەر ئۆلچەمنى توغرا ئۆلچەڭلار، تارازىنى توغرا تارتىڭلار، كىشىلەرگە نەرسىلىرىنى كەم بەرمەڭلار، يەر يۈزىدە بۇزغۇنچىلىق قىلىپ پىتنە ـ پاسات تېرىماڭلار، ئەگەر سىلەر مۆئمىن بولساڭلار، ئاللاھ سىلەرگە قالدۇرغان ھالال رىزىق (سىلەر يىغقان ھارامدىن) ياخشىدۇر. مەن ھەر ھالدا سىلەرگە مۇھاپىزەتچى ئەمەسمەن» دېدى. ئۇلار: «ئى شۇئەيب! سېنىڭ نامىزىڭ ساڭا بىزنى ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز ئىبادەت قىلىپ كېلىۋاتقان نەرسىلەرنى تاشلاتقۇزۇشقا

---

[1] سۈرە ئەئراف 85 ـ 87 ـ ئايەتلەر.

ئۆگىتەمدۇ؟ ياكى ماللىرىمىزنى خالىغىنىمىزچە تەسەررۇپ قىلىش ئىختىيارىمىز بولمىسۇنمۇ؟ سەن ئەجەبمۇ كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ، تازىمۇ توغرا يول تاپقان ئادەمسەن ـ دە» دېيىشتى.[1]

ئاخىرىدىكى ئاستىغا سىزىق سىزىلغان سۆزلەر ئىلاھىيەت ۋە رۇبۇبىيەت ھەققىدە ئۇلارنىڭ ئەسلى ئازغۇنلۇقى نېمىلەردىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى ئىنتايىن ئوچۇق كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

پىرئەۋن ۋە پىرئەۋن ئاھالىسى

ئەمدى بىز پىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ قەۋمىگە قاراپ چىقايلى. چۈنكى ئۇ ھەقتە نەمرۇدقا بولغان خاتا قاراشتىنمۇ ئېغىر خاتا قاراشلار ساقلانماقتا. ئومۇمەن كىشىلەر «پىرئەۋن پەقەت ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىنكار قىلىپلا قالماستىن، بەلكى يەنە ئۆزىنىڭ خۇدالىقىنى دەۋا قىلاتتى» دەپ قارايدۇ. يەنى، ئۇنىڭ ئەقلى شۇ قەدەر خارابلاشقان ئىدىكى، پۈتۈن ئالەمنىڭ ئالدىدا ئوچۇق ئاشكارا ھالدا «مەن ئاسمان، زېمىننىڭ ياراتقۇچىسى» دەپ دەۋا قىلاتتى. ئۇنىڭ قەۋمىمۇ شۇ قەدەر ساراڭ بولۇپ قېلىشقانكى، ھەتتا ئۇنىڭ دەۋاسىغا ئىشىنەتتى» دەپ قارايدۇ. ھالبۇكى، قۇرئان كەرىم ۋە تارىخ ماتېرىياللىرىدىن پىرئەۋنىنىڭ ئەھۋالى نەمرۇد بىلەن، شۇنداقلا پىرئەۋن قەۋمىنىڭ ئەھۋالىمۇ نەمرۇد قەۋمىنىڭ ئەھۋالى بىلەن ھېچقانچە پەرقلەنمەيدىغانلىقىدىن ئىبارەت ئەسلى ھەقىقەتنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز. ئەگەر ئوتتۇرىدا پەرق بار دېيىلسە، پەقەتلا سىياسىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن پىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ قەۋمىدە بەنى ئىسرائىل قەۋمىگە قارشى مىللەتچىلىك، ئۆچ ـ ئاداۋەت، مۇتەئەسسىپلىك

[1] سۈرە ھۇد 85 ـ 87 ـ ئايەتلەر.

مەۋجۇد ئىدى. شۇڭا ئۇلار بەنى ئىسرائىلغا بولغان ئۆچمەنلىك سەۋەبىدىنلا ئاللاھنى «ئىلاھ» ۋە «رەب» دېگىلى ئۇنىمايتتى. ئەمما قەلبلىرىدە قايىللىق مەخپى ساقلانغان ئىدى. خۇددى ھازىرقى دەۋردىكى كۆپىنچە دەھرىلەرگە ئوخشاش.

ئەسلىدە ئەمەلىيەت مۇنداق: يۇسۇف ئەلەيھىسسالام مىسىردا ھۆكۈمرانلىققا ئىگە بولغاندىن كېيىن ئىسلام تەلىماتىنى كەڭ قانات يايدۇرۇشقا پۈتۈن كۈچىنى سەرپ قىلغان ۋە مىسىردا شۇ قەدەر چوڭقۇر ئىز قالدۇرغانكى، قانچىلىغان ئەسىرلەرگىچە باشقىلار ئۇنىڭ تەسىرىنى ھەرقانچە قىلىپمۇ يوقىتالمىغان. يۇسۇف ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە گەرچە پۈتۈن مىسىر خەلقىنى «ئىسلامنى قوبۇل قىلغان ئىدى» دېگىلى بولمىسىمۇ، ئەمما مىسىردا ئاللاھنى ۋە ئۇنىڭ زېمىن، ئاسمانلارنىڭ ياراتقۇچىسى ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغان بىرمۇ ئادەم قالمىغان ئىدى. يالغۇز بۇلا ئەمەس، بەلكى يۇسۇف ئەلەيھىسسالامنىڭ تەلىماتى بىلەن ھەر بىر مىسىرلىق تەبىئەتتىن تاشقىرى نۇقتىدىن ئاللاھنى «ئىلاھ» ۋە «رەب» دەپ ئېتىراپ قىلىدىغان، ھېچ بىرى ئاللاھنىڭ ئىلاھىيىتىنى ئىنكار قىلمايدىغان دەرىجىگە يەتكەن ئىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ ئىچىدە كۆپۈرلۈقنى ساقلاپ قالغانلار بولسا، ئىلاھىيەت ۋە رۇبۇبىيەتتە ئاللاھقا باشقىلارنىمۇ شېرىك قىلىۋالاتتى.

يۇسۇف ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەنە شۇنداق چوڭقۇر تەسىرلىرى تاكى مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىگە قەدەر مىسىردا ساقلىنىپ تۇرالىدى[1]. بۇ قارىشىمىزنى پىرئەۋن خانىدانىدىن بولغان بىر

---

[1] ناۋادا تەۋراتنىڭ تارىخىي بايانلىرىنى «ئىشەنچلىك» دەپ قارىساقدا، ئۇنىڭدىن شۇنى مۆلچەرلەشكە بولىدۇكى، ئەينى چاغدا مىسىر خەلقىنىڭ بەشتەن بىر قىسمى مۇسۇلمان بولۇپ بولغان ئىدى. مۇسا ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرلىكتە مىسىردىن چىققان بەنى ئىسرائىل قەۋمىنىڭ سانى ھەققىدىكى تەۋراتنىڭ ئىستاستىكىلىق مەلۇماتىدا

قىبتى ئەمرىنىڭ قىلغان خىتابلىرى ئوچۇق ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ. شۇ چاغدا پىرئەۋن مۇسا ئەلەيھىسسالامنى ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا ئۆزىنىڭ مۇسۇلمانلىقىنى يوشۇرۇپ كېلىۋاتقان، ئوردا ئەمىرلىرىدىن بىرى بولغان ئۇ كىشى چىداپ تۇرالماي مۇنداق دېگەن ئىدى:

«سىلەر ‹ئاللاھ پەرۋەردىگارىمدۇر› دېگەن كىشىنى ئۆلتۈرەمسىلەر؟ ھالبۇكى، ئۇ سىلەرگە ھەقىقەتەن پەرۋەردىگارىڭلارنىڭ دەرگاھىدىن روشەن دەلىللەرنى ئېلىپ كەلدى. ئەگەر ئۇ يالغانچى بولسا، يالغانچىلىقىنىڭ زىيىنى ئۇنىڭ ئۆزىگە بولىدۇ، ئەگەر ئۇ راستچىل بولسا، ئۇ سىلەرنى قورقۇتقان ئازابنىڭ بىر قىسمى چوقۇم سىلەرگە كېلىدۇ. ئىشىنىڭلاركى، ئاللاھ ھەقىقەتەن ھەددىدىن ئاشقان ھەرقانداق يالغانچىغا ھىدايەت يولىنى كۆرسەتمەيدۇ. ئى قەۋمىم! بۈگۈن سەلتەنەت سىلەرنىڭ ئىلكىڭلاردىدۇر، زېمىندا سىلەر غالىبسىلەر، ئەمما ئەتە ئاللاھنىڭ ئازابى كەلسە، ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشقا بىزگە كىم ياردەم بېرىدۇ؟... ئى قەۋمىم! سىلەرنىڭ نۇھ، ئاد، سەمۇد قەۋملىرىگە ئوخشاش ۋە ئۇلاردىن كېيىنكىلەرگە ئوخشاش گۇرۇھلار ئۇچرىغان جازاغا ئۇچرىشىڭلاردىن قورقىمەن...

ئۇلارنىڭ سانى 2 مىليون دەپ خاتىرىلەنگەن. بەلكىم شۇ چاغدا پۈتۈن مىسىر خەلقىنىڭ سانى 10 مىليون ئەتراپىدا بولسا كېرەك. تەۋراتتا مىسىردىن چىققانلارنىڭ ھەممىسى بەنى ئىسرائىل قەۋمى دەپ يېزىلغان. ئەمما ھەرقانچە ھېسابلاپ باققان بىلەنمۇ ياقۇب ئەلەيھىسسالامنىڭ مىسىرغا بارغان 12 ئەۋلادىنىڭ 500 يىلدا 2 مىليونغا يېتىپ كېتىشى ناتايىن. شۇڭا «مىسىر خەلقىدىنمۇ نۇرغۇن كىشىلەر مۇسۇلمان بولۇپ، بەنى ئىسرائىل قەۋمىگە قېتىلىپ كەتكەن، مىسىردىن ھىجرەت قىلىدىغان چاغدا ئۇلارمۇ بەنى ئىسرائىل مۇسۇلمانلىرى بىلەن بىرلىكتە مىسىردىن چىققان» دەپ قىياس قىلىشقا تامامەن بولىدۇ. مانا بۇنىڭدىن يۇسۇف ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ خەلىپىلىرىنىڭ مىسىردا تەبلىغ خىزمىتىنى نەقەدەر چوڭقۇر ئەمەلىيلەشتۈرگەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

ئىلگىرى سىلەرگە يۈسۈپ (ئەلەيھىسسالام) روشەن مۆجىزىلەرنى ئېلىپ كەلگەندە، ئۇ ئېلىپ كەلگەن نەرسىدىن شەكلىنىپ قالدىڭلار، ئاندىن ئۇ ۋاپات بولغاندا، سىلەر «ئاللاھ ئۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىز پەيغەمبەر ئەۋەتمەيدۇ» دېدىڭلار... ئى قەۋمىم! بۇ نېمىدېگەن غەيرىلىكىكى، مەن سىلەرنى نىجاتلىق تەرەپكە دەۋەت قىلىمەن، سىلەر بولساڭلار مېنى دوۋزاخقا دەۋەت قىلىسىلەر. سىلەر مېنى ئاللاھقا كۇپۇرلۇق قىلىشقا، مەندە ھېچبىر ئىلمىي پاكىتى بولمىغان نەرسىلەرنى ئۇنىڭغا شېرىك كەلتۈرۈشكە دەۋەت قىلىسىلەر، ھالبۇكى، مەن سىلەرنى ھەممىدىن غالىب، ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچى ئاللاھ تەرەپكە دەۋەت قىلىمەن.»[1]

مانا بۇ پىرئەۋن خىتاب گۇۋاھكى، يۈسۈف ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇلۇغۋار ئۇبرازى قانچىلىغان ئەسىرلەر ئۆتكەندىن كېيىنمۇ يەنىلا ئۇنتۇلماي ساقلىنىپ كەلگەن. ئۇنىڭ ئۇلۇغۋار تەلىماتلىرىنىڭ تەسىرىدە مىسىر قەۋمى قانداقتۇر ئاللاھنى پىرئەۋنلەي خەۋەرسىز قالدىغان ۋە ئۇنىڭ «ئىلاھ» ھەم «رەب» ئىكەنلىكىنى، ياكى پىرئەۋن تەبىئەت ئۈستىدە غالىپ ھۆكۈمران ئىكەنلىكىنى شۇنداقلا ئۇنىڭ غەزىپىدىن قورقۇشنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى پىرئەۋنلەي ئۇنتۇپ قالىدىغان دەرىجىدە جاھالەتكە چۆكۈپ كەتمىگەن ئىدى. خىتابنىڭ ئاخىرقى جۈملىلىرىدىن بۇ قەۋمنىڭ ئاللاھنىڭ ئىلاھلىقى ۋە رەب ئىكەنلىكىنى قەتئىي ئىنكار قىلمايدىغانلىقى، بەلكى ئۇلارنىڭ ئازغۇنلۇقى خۇددى بىز بايان قىلىپ ئۆتكەن باشقا قەۋملەرنىڭ ئازغۇنلۇقى بىلەن ئوخشاش ئىكەنلىكى ئوچۇق ئايدىڭلىشىدۇ. يەنى، ئۇلارمۇ ئاشۇ ئىككى مەنىدىن ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرەتتى.

---

[1] سۈرە غافىر 28 ـ 42 – ئايەتلەر.

لېكىن كىشىلەرنىڭ پىرئەۋن ۋە پىرئەن قەۋمى ھەققىدە خاتا تونۇشقا كېلىپ قېلىشىغا سەۋەب بولغان نەرسە شۇكى، پىرئەۋن مۇسا ئەلەيھىسسالامدىن: «بىز ئالەملەرنىڭ رەببىنىڭ ئەلچىسىمىز» دېگەن سۆزنى ئاڭلىغاندا، «ئالەملەرنىڭ رەببى دېگەن نېمە؟» دەپ سورىغان، ھەمدە ئۆز ۋەزىرى ھامانغا «ماڭا بىر ئېگىز ئىمارەت سالغىن، مەن مۇسانىڭ ئىلاھىنى كۆرۈپ باقاي» دېگەن، ئاندىن مۇسا ئەلەيھىسسالامغا تەھدىت سېلىپ، «سەن ئەگەر مەندىن باشقا قانداقلا بىرنى ئىلاھ قىلىۋالىدىكەنسەن، سېنى زىندانغا تاشلايمەن» دېگەن ۋە پۈتۈن دۆلەتكە «مەن سىلەرنىڭ ئالىي رەببىڭلار» دەپ جاكارلاتقۇزغان. ھەمدە ئۆز ئوردا ئەھلىگىمۇ «مەن ئۆزۈمدىن باشقا ھېچ بىر ئىلاھنى تونۇمايمەن» دەپ خىتاب قىلغان بولۇپ، كىشىلەر مانا بۇ خىل جۈملىلەرنى كۆرگەندە «بەلكىم پىرئەۋن ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىنكار قىلسا كېرەك، ئىدىيىسى ئالەملەرنىڭ رەببىنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن پۈتۈنلەي خالى بولسا كېرەك، شۇڭا ئۇ ئۆزىنى «بىردىنبىر مەبۇد» دەپ ئويلاپ قالغان بولۇشى مۇمكىن» دېگەندەك خاتا تونۇشقا كېلىشىپ قالغان. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىنىڭ ھەممىسى مىللەتچىلىك ئەسەبىيتى سەۋەبىدىنلا ئىدى. يۇسۇف ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە ئۇنىڭ ئالىي جاناب پەزىلىتىنىڭ تەسىرىدە ئىسلام تەلىماتلىرى پۈتۈن مىسىردا ئەۋج ئالغانلا بولماستىن، بەلكى يەنە ئۇنىڭ دۆلەتتىكى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنىڭ تەسىرىدە بەنى ئىسرائىل قەۋمىمۇ مىسىردا ئىنتايىن كۈچلۈك ئورۇنغا ئىگە بولغان ئىدى. تەخمىنەن 300 ياكى 400 يىلغىچە مىسىردا ئىسرائىل ھۆكۈمرانلىقى دەۋر سۈردى. كېيىنكى چاغدا ئىسرائىل قەۋمىگە قارشى مىللەتچىلىك ھەرىكىتى باشلىنىپ، ئاخىرى ئىسرائىل قەۋمىنىڭ مىسىردىكى ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇپ تاشلاندى. مىسىرنىڭ يەرلىك

مىللەتپەرەس بىر خاندانى ھۆكۈمرانلىقنى قولىغا ئالدى. بۇ يېڭى ھۆكۈمرانلار بەنى ئىسرائىل قەۋمىنى ئاياق ـ ئاستى قىلىپ، باستۇرۇش بىلەنلا كۇپايىلەنمەستىن، بەلكى يۇسۇپ ئەلەيھىسسالامنىڭ مىسىردىكى ھەربىر ئىز، تەسىرلىرىنى بىرىنىمۇ قويماي يوقىتىپ تاشلاپ، ئۆزلىرىنىڭ قەدىمىي جاھىلانە مىللىي ئەنئەنىلىرىنى قايتىدىن تىكلەشكە كىرىشىپ كەتتى. ئەنە شۇنداق بىر چاغدا مۇسا ئەلەيھىسسالام كەلگەن بولۇپ، ئۇلار مىسىر ھۆكۈمرانلىقىنىڭ قايتىدىن يەنە بەنى ئىسرائىل قەۋمىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىشىدىن خەۋپسىرەشمەكتە ئىدى. مانا بۇ خەۋپ ۋە ئۆچ ـ ئاداۋەت سەۋەبىدىنلا پىرئەۋن تەپتارتماي مۇسا ئەلەيھىسسالامدىن «ئالەملەرنىڭ رەببى دېگەن نېمە؟ مەندىن باشقا كىممۇ ئىلاھ بولالىسۇن؟» دەپ سورىغان ئىدى. ھالبۇكى ئالەملەرنىڭ رەببىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى پىرئەۋن ئۆزىمۇ ئوبدان بىلەتتى. قۇرئان كەرىمدىكى پىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ ئوردا ئەھلىنىڭ قىلىشقان سۆزلىرى، شۇنداقلا مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ خىتابلىرى بۇ ھەقىقەتلەرنىڭ ھەممىنى ئىنتايىن ئوچۇق ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

مەسىلەن، بىر قېتىم پىرئەۋن «مۇسا ئەلەيھىسسالام ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرى ئەمەس» دېگەنگە ئۆز قەۋمىنى ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن: «نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئالتۇن بىلەيزۈكلەر نازىل قىلىنمىدى؟ ياكى نېمىشقا پەرىشتىلەر سەپ بولۇپ ئۇنىڭ بىلەن بىرگە كەلمىدى؟» دەيدۇ.[1]

ئويلاپ باقايلىكى ئەجەبا ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقى ھەققىدىكى ۋە پەرىشتىلەر ھەققىدىكى تەسەۋۋۇردىن ئىدىيىسى پۈتۈنلەي خالىي ئادەم مۇشۇنداق سۆزلەرنى قىلارمۇ؟

---

[1] سۈرە زۇخرۇف 53 ـ ئايەت.

يەنە بىر جايدا پىرئەۋن بىلەن مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ قىلىشقان سۆزلىرى مۇنداق خاتىرىلەنگەن:

«مۇسا ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلگەندە پىرئەۋن ‹ئى مۇسا! سېنى مەن چوقۇم سېھىرلىنىپ قالغان ئادەم دەپ ئويلايمەن› دېدى. مۇسا بۇنىڭغا جاۋابەن: ‹سەن بۇ بەسىرەتكە تولغان (يەنى پىكىرنى نۇرلاندۇرىدىغان) ئالامەتلەرنى زېمىن ۋە ئاسمانلارنىڭ پەرۋەردىگارىدىن باشقا ھېچ كىمنىڭ نازىل قىلمىغانلىقىنى ئوبدان بىلىسەن. مەن سېنى، ئى پىرئەۋن! ھەقىقەتەن، ھالاك بولىدۇ دەپ ئويلايمەن› دېدى.»[1]

يەنە بىر جايدا ئاللاھ تائالا پىرئەۋن قەۋمىنىڭ قەلب ھالىنى مۇنداق بايان قىلىپ بېرىدۇ:

«ئۇلارغا بىزنىڭ ئوپئوچۇق ئالامەتلىرىمىز نازىل بولغان چاغدا، ئۇلار: ‹بۇ روشەن سېھىردۇر› دېيىشتى. ھالبۇكى، قەلبى ئۇنىڭغا قايىل بولۇپ بولغان ئىدى. ئەمما ئۇلار پەقەت زۇلۇم ۋە مەنمەنلىك ئاساسىدىلا قوبۇل قىلىشنى رەت قىلدى.» (سۈرە نەمله 13 ـ 14 ـ ئايەت)

مۇسا ئۇلارغا: «سىلەرگە ئەپسۇس! ئاللاھقا يالغاننى چاپلىماڭلار، بولمايدىكەن، ئاللاھ سىلەرنى قاتتىق ئازاب بىلەن ھالاك قىلىدۇ، ئاللاھقا بوھتان چاپلىغان ئادەم مەغلۇپ بولىدۇ» دېدى.

بۇنى ئاڭلاپ كىشىلەر ئارىسىدا دەتالاش چىقتى، ئاندىن ئۆز ئارا خۇپىيانە مەسلىھەتلىشىشكە باشلىدى، ئۇنىڭدا بەزىلەر: «بۇ ئىككىسى (يەنى مۇسا بىلەن ھارۇن ئەلەيھىسسالام) راستىنلا سېھىرگەرلەردۇر، بۇلارنىڭ مەقسىتى سىلەرنى سېھىر بىلەن زېمىنىڭلاردىن چىقىرىۋېتىش ۋە سىلەرنىڭ ئۈلچەملىك تۇرمۇش

---

[1] سۈرە بەنى ئىسرائىل 101 ـ 102 ـ ئايەت.

يولۇڭلارنى يوقىتىپ تاشلاشتۇر» دېيىشتى. (سۈرە تاھا 61 ـ 63 ـ ئايەت)

ئېنىقكى، ئاللاھنىڭ كاتتا ھەيۋىتىگە بولغان قورقۇنچ ئۇلارنىڭ قەلبىدە ئازدۇر ـ كۆپتۇر ساقلانغان بولغاچقىلا ئۇلارنى مۇسا ئەلەيھىسسالام ئاللاھنىڭ ئازابىدىن قورقۇتۇپ، يالغان چاپلاشنىڭ يامان ئاقىۋىتىدىن ئاگاھلاندۇرغاندا دەرھال غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ ھۆكۈمران كۈچلىرى ناۋادا مۇسا ئەلەيھىسسالام بىلەن ھارۇن ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزىگە كىرىدىغان ئىش بولۇپلا قالسا، مىسىرچىلىقنىڭ ئىسرائىلچىلىق ئالدىدا مەغلۇپ بولۇپ قېلىشىدەك سىياسىي ئىنقىلاب خەۋپىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا، ئۇلار ھەممىسى بىرلىكتە پەيغەمبەرلەرگە قارشى تۇرۇش نىيىتىگە كېلىشكەن ئىدى.

بىز ئالدى بىلەن مانا بۇ ھەقىقەتنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئاندىن، مۇسا ئەلەيھىسسالام بىلەن پىرئەۋننىڭ ئوتتۇرىسىدا زادى قانداق زىددىيەتنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى شۇنداقلا پىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ قەۋمىنىڭ ئازغۇنلۇقى زادى قانداق خاراكتېردە ئىكەنلىكىنى، پىرئەۋننىڭ زادى قايسى مەنىدىن ئىلاھلىق ۋە رەبلىك دەۋاسى قىلىدىغانلىقىنى ئاسانلا تەتقىق قىلىپ چىقالايمىز. بۇ مەقسەت ئۈچۈن قېنى قۇرئان كەرىمنىڭ تۆۋەندىكى ئايەتلىرىنى تەرتىپ بويىچە مۇلاھىزە قىلىپ باقايلى!

1 ـ پىرئەۋننىڭ ئوردا ئەمرلىرى ئىچىدە مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋىتىنى باستۇرماقچى بولغان كىشىلەر بىر تەرەپتە پىرئەۋنگە، «مۇسا بىلەن ئۇنىڭ قەۋمىنى زېمىندا بۇزۇقچىلىق تېرىشقا، سېنى ۋە سېنىڭ ئىلاھلىرىڭنى تاشلاشقا قويۇۋېتەمسەن؟» دېيىشكەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتە ئوردا ئەمرلىرى ئىچىدىكى مۇسا ئەلەيھىسسالامغا ئىمان كەلتۈرگەن بىر كىشى كىشىلەرگە خىتاب قىلىپ: «سىلەر مېنى ئاللاھقا

كۇپۇرلۇق قىلىشقا، مەنىدە ھېچبىر ئىلمىي پاكىتى بولمىغان نەرسىلەرنى ئۇنىڭغا شېرىك كەلتۈرۈشكە دەۋەت قىلىسىلەر» دەيدۇ.

يۇقىرىقى تارىخ ۋە ئاسارە ـ ئەتىقىلەرنىڭ ۋاستىسى بىلەن ئاشۇ دەۋردىكى مىسىرغا ئائىت بىز ئېرىشكەن مەلۇماتلارنى مانا بۇ ھەر ئىككى ئايەتكە قوشۇپ بىرلىكتە نەزەر سالىدىغان بولساق، شۇنى ئېنىق بىلىۋالالايمىزكى، پىرئەۋن ئۆزىمۇ ۋە ئۇنىڭ قەۋمىمۇ رۇبۇبىيەتنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى خىل مەنىسى جەھەتتىن باشقا مەبۇدلارنى ئاللاھقا شېرىك قىلىۋالاتتى ھەمدە شۇلارغا ئىبادەت قىلاتتى. ناۋادا پىرئەۋن راستتىنلا تەبىئەتتىن تاشقىرى نۇقتىدىن ئۆزىنى «خۇدا» دەپ دەۋا قىلغان، (يەنى ‹مەن پۈتۈن سەۋەبلەر ئالىمىگە ھۆكۈمرانلىق قىلىمەن، ئاسمان ـ زېمىندا مەندىن باشقا ئىلاھ ۋە رەب يوقتۇر› دېگەن) بولسا ئىدى. ئۇ چاغدا ئۇ دىنىسىز ھەرگىزمۇ مەبۇدلارغا چوقۇنمىغان بولاتتى[1].

---

[1] بەزى مۇپەسسىرلەر «پىرئەۋن ئۆزىنى ئالەملەرنىڭ ئىلاھى دەپ دەۋا قىلاتتى» دېگەن پەرەزنىلا ئاساس قىلىپ، سۈرە ئەئرافنىڭ مەزكۇر تېكىستىنى «اِلهَتَكَ» دەپ قىرائەت قىلغان ھەمدە «الهه» دېگەن سۆزنى «ئىبادەت قىلىش» دېگەن مەنىدە ئالغان. يەنى ئۇلارنىڭ قىرائىتى بويىچە بولغاندا ئايەتنىڭ تەرجىمىسى «سېنى ۋە سېنىڭ ئىبادىتىڭنى تاشلاشقا قويۇۋېتەمسەن» دېگەن بولىدۇ. ئەمما بۇ بىرىنچىدىن، ھەممىگە ئورتاق ئوموملاشقان قىرائەتكە خىلاپ ئىنتايىن كەم ئۇچرايدىغان قىرائەت ئۇسۇلى. ئىككىنچىدىن، بۇ قىرائەتنى ئىختىيار قىلىشتا ئاساس قىلىۋالغان پەرەزمۇ پۈتۈنلەي ئاساسسىز. ئۈچىنچىدىن، «الهه» دېگەن سۆزنى «ئىبادەت قىلىش» دېيىشتىن باشقا يەنە «ئىلاھ»، «مەبۇد» دەپمۇ تەرجىمە قىلىشقا تامامەن بولىدۇ. جاھىلىيەتتىكى ئەرەبلەر قۇياش ئۈچۈن «الهه» دېگەن سۆزنى ئىشلىتەتتى. مىسىرلىقلارنىڭ كاتتا مەبۇدىمۇ قوياش ئىدى. قۇياش مىسىر تىلىدا «رى» دەپ ئاتىلاتتى. پىرئەۋننىڭ مەنىسى بولسا، دەل ئەنە شۇ «رى»نىڭ ئەۋلادى

2 ـ قۇرئان كەرىمدە پىرئەۋننىڭ مۇنداق دېگەنلىكى نەقىل قىلىنغان:

«ئى ئوردا ئەھلى! مەن ئۆزۈمدىن باشقا سىلەرنىڭ يەنە بىر ئىلاھىڭلارنىڭ بارلىقىنى بىلمەيمەن.»[1]

«ئەگەر مەندىن غەيرىنى ئىلاھ قىلىۋالىدىغان بولساڭ، سېنى چوقۇم مەھبۇسلارنىڭ ئارىسىغا تىقىۋېتىمەن.»[2]

بۇ سۆزلەرنىڭ مەنىسى قانداقتۇر پىرئەۋننىڭ ئۆزىدىن باشقا بارلىق ئىلاھلارنى رەت قىلغانلىقى بولمايدۇ، بەلكى ئۇنىڭ مەقسىتى پەقەتلا مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋىتىنى رەت قىلىش ئىدى. چۈنكى مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋەت قىلىۋاتقىنى يالغۇز تەبىئەتتىن تاشقىرى مەنىدىنلا مەبۇد ئەمەس، بەلكى مەدەنىيەت، سىياسەت جەھەتتىمۇ، چەكلەش ۋە يولغا قويۇش جەھەتتىمۇ، ئالىي ھۆكۈمرانلىق نۇقتىسىدىنمۇ ھەممىنىڭ خوجايىنى بولغان ئىلاھقا ئىتائەت قىلىش ئىدى. شۇڭلاشقا پىرئەۋن ئۆز قەۋمىگە «سىلەرنىڭ بۇنداق ئىلاھىڭلار مەندىن باشقا ھېچ كىشى ئەمەس» دېگەندىن كېيىن مۇسا ئەلەيھىسسالامغا تەھدىت سېلىپ، «ئەگەر سەن ئاشۇ مەندىن مەندىن باشقا قانداقلا بىرىنى ئىلاھ دەپ قارايدىكەنسەن، سېنى زىندانغا تاشلايمەن» دېگەن ئىدى.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە قۇرئاننىڭ ئايەتلىرىدىن، شۇنداقلا تارىخ ۋە ئاسارە ـ ئەتىقە تەتقىقاتلىرىدىن مىسىر پىرئەۋنلىرىنىڭ پەقەتلا مۇتلەق ھۆكۈمرانلىق(Absolute Sovereignty) نى دەۋا قىلىپلا قالماستىن، بەلكى خەلقنىڭ قەلب، روھىنى تېخىمۇ

ياكى مەزھىرى دېگەنلىك بولاتتى. دېمەك، ئەمەلىيەتتە پىرئەۋننىڭ دەۋا قىلغىنى «مەن قوياش ئىلاھىنىڭ جىسمانى مەزھىرى» دېگەندىنلا ئىبارەت ئىدى.

[1] سۈرە قەسەس 38 – ئايەت.

[2] سۈرە شۇئەرا 29 ـ ئايەت.

مۇستەھكەم قامال قىلىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنى ئىلاھلارغا ئۇرۇق - تۇغقان قىلىپ كۆرسىتىپ، مۇقەددەسلىكنى دەۋا قىلىپ كەلگەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. بۇ ئىشتا قانداقتۇر ئاشۇ پىرئەۋنلەرلا يېگانە بولۇپ قالماستىن، دۇنيادىكى نۇرغۇنلىغان شاھىي خانىدانلارمۇ ئۆزىنىڭ سىياسىي ھاكىمىيىتىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش ئۈچۈن تەبىئەتتىن تاشقىرى ئىلاھلىق ۋە رۇبۇبىيەتلىكتىمۇ ئۆزلىرىنى ھەسسىدار قىلىپ كۆرسىتىپ كېلىشكەن ۋە خەلقنىڭ چوقۇم ئۇلار ئالدىدا بەندىچىلىك مۇراسىملىرىنى ئۆتكۈزۈپ تۇرۇشىنى ۋاجىپ قىلىپ بەلگىلەشكەن. ئەمەلىيەتتە بۇنىڭ خاراكتېرى پەقەتلا ئۇستىقۇرۇلما بولۇشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئەسلى مەقسىتى ھاكىمىيەتنىڭ مۇستەھكەملىكى ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار تەبىئەتتىن تاشقىرى ئىلاھلىقنىمۇ دەۋا قىلىشنى چارە، تەدبىر ئورنىدا سۈيىئىستېمال قىلاتتى. شۇڭلاشقا مىسىر ۋە باشقا جاھىلىيەتپەرەس دۆلەتلەردە ھەر دائىم سىياسىي زاۋاللىققا ئەگىشىپ شاھىي خانىدانلارنىڭ ئىلاھلىقىمۇ پۈتۈنلەي تۈگىشىپ كەلگەن. تەخت كىمنىڭ ئىلقىنىغا چۈشسە ئىلاھلىقمۇ شۇنىڭغا يۆتكىلىپ كەلگەن.

3 - پىرئەۋننىڭ ئەسلى دەۋاسى تەبىئەتتىن تاشقىرى ئىلاھلىق ئەمەس، بەلكى سىياسىي خۇدالىقتىن ئىبارەت ئىدى. ئۇ رۇبۇبىيەتنىڭ ئۈچىنچى، تۆتىنچى ۋە بەشىنچى خىل ئۇقۇملىرى جەھەتتىنلا «مەن مىسىرنىڭ ۋە ئۇنىڭ خەلقىنىڭ (Over - lord) ئالىي پەرۋەردىگارى. مۇشۇ دۆلەتتىكى ھەممە ۋاسىتىلەرنىڭ ۋە پۈتۈن نەرسىلەرنىڭ خوجايىنى. بۇنىڭدىكى ھاكىممۇتلەقلىق ھوقۇقى ماڭىلا مەنسۇپ. ئۇنىڭدا مەدەنىيەت ۋە ئىجتىمائىيەت مېنى مەركەز قىلغان بولۇشى لازىم. مېنىڭ قانۇنۇمدىن باشقا ئۆزگىلەرنىڭ قانۇنى ئىجرا قىلىنماسلىقى

لازىــم» دەپ دەۋا قىلاتتــى. قۇرئــان كەرىمنىــڭ تىلىــدا ئۇنىــڭ دەۋاسىنىڭ ئاساسى مۇنداق بايان قىلىنغان:

«پىــرئەۋن ئــۆز قەۋمــى ئىچىــدە ‹ئــى قەۋمىــم! مەن مىــسىر پادىشاھلىقىنىڭ خوجايىنى ئەمەسمۇ؟ ئاستىمدىن ئېقىپ تۇرغان بــۇ دەريــالار مېنىــڭ ئەمەسـمۇ؟ ئەجەبــا كۆرمەمسىلەر؟› دەپ نــدا قىلدى.» (سۈرە زۇخرۇف 51 ـ ئايەت)

مانــا بــۇ دەل نەمرۇدنىڭمــۇ رۇبــۇبىيەت دەۋاســىنىڭ ئاساســى ئىدى.

«ئىبــراھىم بىــلەن جېدەللەشــكەن كىــشىنىڭ ھــالىنى كۆردۈڭمــۇ؟ ئۇنىــڭ جېــدىلى ئىبراھىمنىــڭ پەرۋەردىگارىنىــڭ ئىملىكى توغرىسىدا ئىــدى. بــۇ پەقەت ئاللاھنىــڭ ئــۇنى پادىشاھ قىلىپ قويغانلىقىدىن ئىدى.»[1]

يەنە دەل مۇشــۇ ئاساســتا يۇســۇف ئەلەيهىســسالام بىــلەن زاماندىش پادىشاھمۇ دۆلەت پۇقرالىرىغا رەب بولۇۋالغان ئىدى.

4 ـ پىــرئەۋن ۋە پىــرئەۋن ئەھلــى قارشــىلىق كۆرســىتىپ جېــدەل قىلىــشقان مۇســا ئەلەيهىــسسالامنىڭ دەۋىتــى ئەســلىدە «ئالەملەرنىــڭ رەببىــدىن باشــقا ھــېچ كىــشى ھەرقانــداق مەنىــدىن ئىككىنچــى ئىــلاھ يــاكى رەب بولالمايــدۇ. ئەنە شــۇ ئــاللاھلا تەبىئەتــتىن تاشــقىرى مەنىــدىنمۇ ئىــلاھ ۋە سىياســي، ئىجتىمــائىي مەنىــدىنمۇ ئىــلاھ. ئىبــادەت ۋە چوقۇنۇشــمۇ پەقەت ئۇنىڭغىلا بولۇشى ھەمــدە بەنــدىچىلىك ۋە ئىتــائەتمۇ ئــۇنىڭغىلا خاس بولۇشــى، بويسۇنــدىغان قــانۇنمۇ ئــۇنىڭلا بولۇشــى لازىــم. مانا بۇ ئوپئوچــۇق مۆجىزىلەر بىــلەن ئــاللاھ تائــالا مېنــى ئەلچــى قىلىــپ ئەۋەتتــى. ئــاللاھ مەن ئــارقىلىق ئۆزىنىــڭ رۇخــسەت، چەكلىمە، بــۇيرۇقلىرىنى بۇيرۇيــدۇ. شۇڭلاشــقا بــۇ بەنــدىلەرنىڭ

[1] سۈرە بەقەرە 258 ـ ئايەت.

يېتەكچىلىك ھوقۇقى سېنىڭ قولۇڭدا ئەمەس مېنىڭ قولۇمدا بولۇشى لازىم» دېگەنلەردىن ئىبارەت بولۇپ، شۇ ۋەجىدىن پىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ ھۆكۈمەت ئەربابلىرى قايتا ـ قايتىلاپ «بۇ ئىككىسى بىزنى زېمىنىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، ئۆزى ئىگەللىۋالماقچى، ھەمدە دۆلىتىمىزنىڭ ئېتىقاد، مەدەنىيەت تۈزۈملىرىنى يوقىتىپ تاشلاپ، ئۆز تۈزۈمىنى ئورناتماقچى» دېيىشكەن ئىدى.

«بىز مۇسانى ھەقىقەتەن ئايەتلىرىمىز ۋە روشەن دەلىللەر (يەنى مۆجىزىلەر) بىلەن پىرئەۋنگە ۋە ئۇنىڭ قەۋمىنىڭ چوڭلىرىغا (پەيغەمبەر قىلىپ) ئەۋەتكەن ئىدۇق، ئەمما ئۇلار پىرئەۋننىڭ بۇيرۇقىغا ئەگەشتى. ۋەھالەنكى پىرئەۋننىڭ بۇيرۇقى توغرا ئەمەس ئىدى.» (سۈرە ھۇد 96 ـ 97 ـ ئايەت)

«ئۇلاردىن ئىلگىرى بىز ھەقىقەتەن پىرئەۋننىڭ قەۋمىنى سىنىغان ئىدۇق، ئۇلارغا ئېسىل بىر پەيغەمبەر كەلدى ۋە ئۇلارغا: ‹ئاللاھنىڭ بەندىلىرىنى ماڭا تاپشۇرۇپ بېرىڭلار، مەن سىلەرگە ئامانەتدار پەيغەمبەرمەن. ئاللاھقا مەنمەنلىك قىلماڭلار، مەن سىلەرگە تەيىن قىلىنغانلىقىمنىڭ روشەن مۆجىزىلىرىنى ئېلىپ كەلدىم› دېدى.»[1]

«(ئى مەككە ئەھلى!) شۈبھىسىزكى، بىز پىرئەۋنگە بىر پەيغەمبەرنى ئەۋەتكەندەك، سىلەرنىڭ ئۈستىڭلەردىن گۇۋاھلىق بەرگۈچى بىر پەيغەمبەرنى ئەۋەتتۇق. پىرئەۋن پەيغەمبەرگە ئاسىيلىق قىلىۋىدى، بىز ئۇنى قاتتىق جازالىدۇق» (سۈرە مۇزەممىل 15 ـ 16 ـ ئايەت)

پىرئەۋن: «ئى مۇسا، سىلەرنىڭ پەرۋەردىگارىڭلار كىم؟» دېدى. مۇسا: «پەرۋەردىگارىمىز شۇنداق زاتتۇركى، ھەممە

---

[1] سۈرە دۇخان 17 ـ 19 – ئايەت.

نەرسىگە شەكىل ئاتا قىلدى، ئاندىن ئۇلارغا يوللىرىنى كۆرسەتتى» دەپ جاۋاب بەردى.[1]

پىرئەۋن ئېيتتى: «ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى دېگەن نېمە؟»

مۇسا جاۋابەن: «ئۇ ئاسمانلارنىڭ، زېمىننىڭ ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى پۈتۈن مەخلۇقاتلارنىڭ رەببىدۇر. ئەگەر سىلەر ھەقىقىي ئىشىنىدىغان بولساڭلار» دېدى.

پىرئەۋن چۆرىسىدىكىلەرگە: «ئاڭلاۋاتامسىلەر؟» دېدى.

مۇسا: «(ئۇ) سىلەرنىڭمۇ رەببىڭلاردۇر ۋە سىلەرنىڭ ئىلگىرىكى ئەجدادلىرىڭلارنىڭمۇ رەببىدۇر» دېدى.

پىرئەۋن (سورۇندىكىلەرگە): «سىلەرگە ئەۋەتىلگەن (بۇ) ئەلچى پۈتۈنلەي مەجنۇندەك قىلىدۇ» دېدى.

مۇسا: «(ئۇ) مەشرىقنىڭ، مەغرىبنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ھەممە مەخلۇقاتنىڭ پەرۋەردىگارىدۇر. ئەگەر سىلەر ئاقىل بولساڭلار»دېدى.

پىرئەۋن: «ئەگەر مەندىن غەيرىنى ئىلاھ قىلىۋالىدىغان بولساڭ، سېنى چوقۇم زىندانغا تاشلايمەن» دېدى.[2]

پىرئەۋن: «ئى مۇسا! سېھرىڭ بىلەن بىزنى زېمىنىمىز (مىسىر) دىن چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن كەلدىڭمۇ؟» دېدى.[3]

پىرئەۋن ئېيتتى: «مېنى قويۇۋېتىڭلار، مۇسانى ئۆلتۈرىمەن، مۇسا پەرۋەردىگارىنى ياردەمگە چاقىرىپ باقسۇن، مەن قورقۇمەنكى، مۇسا دىنىڭلارنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ ياكى دۆلەتتە قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرىدۇ.»[4]

---

[1] سۈرە تاھا 49 ـ 50 ـ ئايەت.
[2] سۈرە شۇئەرا 23 ـ 29 – ئايەت.
[3] سۈرە تاھا 57 ـ ئايەت.
[4] سۈرە غافىر 26 ـ ئايەت.

ئـۇلار ئېيتتــى: «بـۇ ئىككــسى راســتتىنلا ســېھرىگەركەن، بۇلارنىڭ مەقستى سىلەرنى سېھىر كـۈچى بىـلەن زېمىـنىڭلاردىن چىقىرىــۋېتىش ۋە ســىلەرنىڭ ئۈلگىلىــك تۇرمــۇش يولــۇڭلارنى يوقىتىپ تاشلاشتۇر»[1]

يـۇقىرىقى بـۇ بـارلىق ئـايەتلەرنى تەرتــپ بـويىچە ئوقــۇپ چىقىدىغان بولساق، شـۇنى ئوچـۇق بىلىـۋالالايمىزكى، رۇبـۇبىيەت ھەققــدە دۇنيانىــڭ ھەممىــلا يېرىــدىكى ئوخــشاش بولمىغــان قەۋمــلەر ئارىــسىدا ئەزەلــدىن داۋاملىــشىپ كېلىۋاتقــان ئاشــۇ ئازغۇنلۇق نىل ساھىللىرىغىمۇ زۇلمىتىنى يايغان ئىدى. ھەمـمە پۈتــۈن پەيغەمــبەرلەر ئەزەلــدىنلا دەۋەت قىلىــپ كەلــگەن ئاشــۇ چاقىرىق تەرەپكە مۇسا ۋە ھـارۇن ئەلەيھىسسالاملارمۇ كىـشىلەرنى چاقىرغان ئىدى.

يەھۇدىيلار ۋە ناسارالار

پىـرئەۋن قەۋمىــدىن كېيىن كـۆز ئالـدىمىزغا يەھـۇدىزمنى ۋە خرىــستىئانلىقنى تاللىۋالغــان بەنــى ئىــسرائىل قەۋمــى بىــلەن يەنە باشــقا قەۋمــلەر ئۇچرايــدۇ. ئۇلارغــا نىــسبەتەن «ئاللاھنىــڭ مەۋجۇتلـۇقىنى ئىنكـار قىلامدىغانـدۇ؟ يـاكى ئاللاھنىـڭ رەب ھەم ئىــلاھ ئىكەنلىكىنــى ئېتىــراپ قىلامدىغانــدۇ؟» دېگەنــدەك گۇمانلاردا بولۇشقا قەتئىي ئىمكـان يـوق. چـۈنكى قۇرئـان كەرىـم ئۇلارنىــڭ ئەھلــى كىتــاب ئىكەنلىكىنــى تەســتىقلىغان. شــۇڭا ئالدى بىلەن ئۇلارنىـڭ رۇبـۇبىيەتكە ئالاقىـدار قايىسى خىـل خاتـا ئەقىــدە، ئەمەل تەرزىــگە ئاساســەن قۇرئــان كەرىمنىــڭ ئــۇلارنى «ئـازغۇن قەۋم» دەپ قـارار قىلغانلىقىغـا قـاراپ چىقىـشىمىز لازىـم. قۇرئان كەرىم بۇنىڭغا يىغىنچاق قىلىپ مۇنداق جاۋاب بېرىدۇ:

---

[1] سۈرە تاھا 63 ـ ئايەت.

«ئېيتقىنكى، ‹ئى ئەھلى كىتابلار! دىنىڭلاردا ھەقسىز رەۋىشتە چەكتىن ئېشىپ كەتمەڭلار، ئىلگىرى ئۆزلىرى ئازغان ۋە نۇرغۇن كىشىلەرنى ئازدۇرغان ھەمدە «ساۋائەسسەبىل» (يەنى توغرا، ئوتتۇرا يول) دىن ئاداشقان قەۋمنىڭ نەپسى خاھىشلىرىغا ئەگەشمەڭلار›.»[1]

بۇنىڭدىن يەھۇدىيلار بىلەن خرىستىئان قەۋملەرنىڭ ئازغۇنلۇقى ئەسلىدە خۇددى ئىلگىرىكى قەۋملەرنىڭ ئازغۇنلۇقى بىلەن ئوخشاشلا خاراكتېردە ئىكەنلىكىنى ھەمدە يەنە ئۇلارنىڭ گۇمراھلىقىنىڭ «دىندا چەكتىن ئېشىپ كېتىش» يولى بىلەن پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. قېنى ئەمدى بۇنىڭ تەپسىلاتىنى قۇرئان كەرىمنىڭ قانداق بايان قىلىپ بېرىدىغانلىقىغا قارايلى!

«يەھۇدىيلار ‹ئۇزەير ئاللاھنىڭ ئوغلىدۇر› دېيىشتى. ناسارالار ‹مەسىھ ئاللاھنىڭ ئوغلىدۇر› دېيىشتى.»[2]

«شۈبھىسىزكى، ‹مەريەمنىڭ ئوغلى ئىيسا ئاللاھتۇر› دېگۈچىلەر كاپىر بولدى، ھالبۇكى ئىيسا ‹ئى بەنى ئىسرائىل قەۋمى! ھەم مېنىڭ رەببىم ھەم سىلەرنىڭمۇ رەببىڭلار بولغان ئاللاھقا ئىبادەت قىلىڭلار› دېگەن ئىدى.»[3]

«شەكسىزكى، ‹ئاللاھ ئۈچ (ئىلاھ) نىڭ بىرىدۇر› دېگۈچىلەر كاپىر بولدى. ۋەھالەنكى، بىر ئىلاھتىن باشقا ھېچ بىر ئىلاھ يوقتۇر.» (سۈرە مائىدە 73 ـ ئايەت)

«ئاللاھ ‹ئى مەريەم ئوغلى ئىيسا! سەن كىشىلەرگە ئاللاھتىن باشقا مەن بىلەن ئانامنىمۇ ئىلاھ قىلىۋېلىڭلار دېدىڭمۇ؟› دەپ سورايدىغان چاغدا، ئىيسا جاۋاب بېرىپ:

---

[1] سۈرە مائىدە 77 ـ ئايەت.
[2] سۈرە تەۋبە 30 – ئايەت.
[3] سۈرە مائىدە، 72 ـ ئايەت.

‹سۇبھانەللاھ! (ئى ئاللاھ پۈتۈن ئەيىب ـ نۇقسانلاردىن پاكتۇرسەن!) سۆزلەشكە ھەققىم بولمىغان سۆزنى قىلىشقا نېمە ھەددىم بولسۇن...› دەيدۇ» (سۈرە مائىدە 116 ـ ئايەت)

«ئاللاھ بىرەر ئىنسانغا كىتابنى، ھېكمەتنى ۋە پەيغەمبەرلىكنى بەرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ كىشىلەرگە: ‹ئاللاھنى قويۇپ ماڭا بەندە بولۇڭلار› دېيىشى بولمايدۇ. ئۇ پەقەت: ‹سىلەر ئوقۇغان كىتابنىڭ تەلىماتلىرىنىڭ تەقەززاسىغا ئۇيغۇن «رەببانى» بولۇڭلار› دەيدۇ. ئۇ ھەرگىزمۇ سىلەرگە: ‹پەرىشتىلەرنى ياكى پەيغەمبەرلەرنى رەب قىلىۋېلىڭلار› دېمەيدۇ. ئەجەبا مۇسۇلمان بولغىنىڭلاردىن كېيىنمۇ بىر پەيغەمبەرنىڭ سىلەرنى كۇپرىغا بۇيرۇشى مۇمكىنمۇ؟»[1]

بۇ ئايەتلەرگە كۆرە ئەھلى كىتابلارنىڭ بىرىنچى ئازغۇنلۇقى شۇكى، ئۇلار ئەنبىيا، ئەۋلىيا، مالائىكە قاتارلىق ئۇلۇغ زاتلارنى دىني سالاھىيەتتە ئىنتايىن يۇقىرى كۆتۈرۈۋېتىش بىلەن مەست ئىدى. ئۇلارنى ئۆزىنىڭ ھەقىقىي مەرتىۋىسىدىن ئۈستۈن كۆتۈرۈپ ئىلاھلىق دەرىجىسىگە يەتكۈزۈپ قويغانتى. ئىلاھىي ئىشلارغا ئۇلارنىمۇ شېرىك ھەم تەسىر كۆرسەتكۈچى دەپ قارايتتى. ئۇلارغا چوقۇنۇپ، دۇئا قىلىشاتتى. ئۇلارنى تەبىئەتتىن تاشقىرى رۇبۇبىيەتكە ھەسسىدار قىلىپ قويۇپ، ئاتا قىلىش، ياردەم قىلىش، كۈزىتىپ ئاسراش قاتارلىق ھوقۇقلارغا ساھىپ دەپ گۇمان قىلىشاتتى. ئۇلارنىڭ ئىككىنچى ئازغۇنلۇقى بولسا، «ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئۆلىما، ماشايىخلىرىنى ئاللاھتىن باشقا رەب قىلىۋالدى» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. يەنى، دىنىي قانۇندا ئاللاھنىڭ شەرىئەت ئەھكامىنى ئېيتىپ بېرىش، ئاللاھنىڭ

[1] سۈرە ئال ئىمران 79 ـ 80 ـ ئايەت.

ئىرادىسىگە ئۇيغۇن شەكىلدە ئەخلاقنى ئىسلاھ قىلىش سالاھىيىتىگە ئىگە زاتلارنى ئاستا ـ ئاستا يۇقىرى سالاھىيەتكە كۆتۈرۈپ، نىمىنى خالىسا، ھالال، نىمىنى خالىسا، ھارام قىلىپ ئۆز ئالدىغا بەلگىلىمە بىكىتەلەيدىغان، ئىلاھىي كىتابنىڭ ھۆججىتىسىزمۇ خالىغانچە ھۆكۈم چىقىرالايدىغان، نىمىنى خالىسا مەنئى قىلىپ، نىمىنى خالىسا سۈننەتكە ئايلاندۇرۇپ قويالايدىغان ھوقۇقلارغا ئىگە قىلىپ قويۇشقان ئىدى. شۇنداق قىلىپ بۇ قەۋملەرمۇ ئوخشاشلا ئىلگىرىكى نۇھ ئەلەيھىسسالام قەۋمى، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام قەۋمى، ئاد ۋە سەمۇد قەۋملىرى شۇنداقلا مەديەن خەلقى قاتارلىق باشقا قەۋملەر مۇپتىلا بولغان ئازغۇنلۇققا پىتىپ قىلىشقان ئىدى. خۇددى شۇلارغا ئوخشاش تەبىئەتتىن تاشقىرى رۇبۇبىيەتتە پىرىشتىلەر بىلەن بۇزرۇكۋار زاتلارنى ئاللاھقا شىرىك قىلىشۇلىشاتتى. خۇددى شۇلارغا ئوخشاش مەدەنىي ۋە سىياسىي رۇبۇبىيەتنى ئاللاھقا ئەمەس، بەلكى ئىنسانلارغا مەخسۇسلاشتۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ئەخلاق، مەدەنىيەت، سىياسەت، ئىقتىساد ئۇسۇللىرىنى ئاللاھنىڭ ئەھكاملىرىغا پەرۋا قىلماستىن، ئىنسانلاردىن ھاسىل قىلىشقا باشلىغان ئىدى. ھەتتا ئاخىردا، «سەن كىتاب ئىلمىدىن ئازراق نىسىۋە بىرىلگەنلەرنى كۆرمىدىڭمۇ؟ ئۇلار جىبت (يەنى ئاساسسىز نەرسە) كە ۋە تاغۇتقا ئىشىنىدۇ» دىگەن يەرگە ھەمدە «ئىيتقىنكى، سىلەرگە پاسىقلاردىن ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا بۇنىڭدىنمۇ يامان ئاقىۋەتلىك كىشىلەرنى ئىيتىپ بىرەيمۇ؟ ئاللاھ ئۇلارغا لەنەت قىلغان، ئاللاھنىڭ غەزىپى ئۇلارغا ياغقان، ئاللاھ ئۇلارنىڭ تاغۇتقا بەندىچىلىك قىلغان بىر قىسمىنى مايمۇن ۋە چوشقىغا ئايلاندۇرغان، ئەنە شۇلارنىڭ ئورنى ئەڭ ياماندۇر، ئۇلار «سەۋائەسسەبىل»دىن (يەنى توغرا، ئوتتۇرا يولدىن) ئەڭ ئاداشقانلاردۇر» دىگەن يەرگىچە يىتىپ كەلگەن ئىدى.

ئـــايەتتىكى «جىبىـــت» دېـــگەن ســـۆز پۈتـــۈن خۇراپـــات، دەقيانۇســـلۇقلارغا ئىـــشلىتىلگەن ئىنچـــام ســـۆز بولـــۇپ، ســـېھرىگەرلىك، جادۇگەرلىـــك، پـــالچىلىق، داخـــانلىق، نۇجۇمكەشـلىك، يارىـشىش ۋە ياراشماشـلىق تەسەۋۋۇرى، غەيرىـي تەبىئىي تەسراتلار دېگەندەك خۇراپاتلىقلارنىڭ پۈتـۈن تـۈرلىرىنى ئـۆز ئىچىـگە ئالىـدۇ. «تـاغۇت» دېـگەن سـۆز ئالالھقـا قارشـى ئاسىيلىق يولىنى تۇتقان ھەر بىـر شـەخس ۋە ئىـدارە، ئورگـانلارنى شـۇنداقلا بەنـدىچىلىكنىڭ چېكىـدىن ئېـشىپ، مۇسـتەبىتلىك بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىققانلارنى بىلدۈرىدۇ.

قىسقىسى، يەھۇدىيلار بىـلەن ناسارالار يـۇقىرىقى ھەر ئىككـى خىـل ئازغۇنلۇققـا تەڭ پاتقـان بولـۇپ، بىرىنچـى خىـل ئـازغۇنلۇق نەتىجىـسىدە ھەر تـۈردىكى خۇراپـاتلار ئاسـتا ـ ئاسـتا ئۇلارنىـڭ قەلـب، ئىـدىيىلىرىنى ئىـشغال قىلغـان بولـسا، ئىككىنچـى خىـل ئازغۇنلۇق نەتىجىسىدە ئۇلار ئۆلىما، ماشايىخ، راھىب، كاالنلىرىغا بەنـدىچىلىك قىلىـشتىن ھالقىــپ، ئوچـۇق ئاشـكارا ئالالھقـا ئاســـيلىق قىلىۋاتقـــان مۇســـتەبىت ھۆكۈمـــدار، زالىمالرغـــا بەندىچىلىك قىلىدىغان يەرگە يەتكەن ئىدى.

ئەرەب مۇشرىكلىرى

قىنـى ئەمـدى مـۇھەممەد سـەلالەلالھۇ ئەلەيھـى ۋەسـەللەم پەيغەمـبەر قىلىــپ ئەۋەتىلـگەن ھەمـدە قۇرئانىـڭ دەسـلەپكى مۇخاتەبلىرى بولغـان ئەرەپ مۇشـرىكلىرىگە قـاراپ باقـايلى! ئـۇالر رۇبـۇبىيەت بابىـدا قانـداق خـاراكتېردىكى ئازغۇنلۇققـا پاتقـان؟ ئەجەبـا ئۇالرمـۇ ئـاالالھنى بىلمەمتـى؟ يـاكى ئالالھنىـڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىنكار قىالمتـى؟ پەيغەمـبەر ئەلەيھىسساالم ئۇالرغـا ئالالھنىـڭ مەۋجۇتلـۇقىنى تونۇتـۇش ئۈچـۈن ئەۋەتىلگەنمىـدى؟ ئـۇالر ئـاالالھنى «رەب» ۋە «ئىـالھ» دەپ ئېتىــراپ قىلمــامتى؟

قۇرئان كەرىم ئاللاھ تائالانىڭ ئىلاھلىقىغا ۋە رەبلىكىگە ئۇلارنى قايىل قىلىش ئۈچۈن نازىل قىلىنغانمىدى؟ ئۇلار ئاللاھقا چوقۇنۇپ ئىبادەت قىلىشتىن باش تارتامتى؟ ئەجەبا ئۇلار ئاللاھنى دۇئالارنى ئىجابەت قىلغۇچى، ھاجەتنى راۋا قىلغۇچى دەپ چۈشىنەمتى؟ ئۇلارنىڭ قارىشىچە لات، مەنات، ئۇززا، ھۇبەل ۋە باشقا مەبۇدلار كائىناتنىڭ ھەقىقىي ياراتقۇچىسى، خوجايىنى، رىزىقلاندۇرغۇچىسى ۋە تەرتىپكە سېلىپ ئىدارە قىلغۇچىسى بولۇپ ھېسابلىنامتى؟ ياكى ئۇلار ئۆز مەبۇدلىرىنى قانۇن مەنبەسى، ئەخلاق، مەدەنىيەتكە دائىر يوليورۇق ھەم يېتەكچىلىكنىڭ سەرچەشمىسى دەپ ئويلامتى؟

بۇ سوئاللارنىڭ ھەربىرىگە قۇرئان كەرىم «ياق!» دەپلا جاۋاب بېرىدۇ. قۇرئان كەرىم بىزگە ئەرەب خەلقىنىڭ ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا قايىل بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۆزلىرىنىڭ ۋە پۈتۈن كائىناتنىڭ شۇنداقلا مەبۇدلىرىنىڭمۇ ياراتقۇچىسى ئىكەنلىكىنى، ئاللاھنىڭ ئەڭ يۈكسەك خوجايىن ۋە ئالىي رەب ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىدىغانلىقىنى، ئاللاھنى «ئىلاھ» ۋە «رەب» دەپ تونۇيدىغانلىقىنى، مۇسىبەت ھەم قىيىنچىلىقلاردا ئۇلارنىڭ ئاخىرقى مەدەت تايانچى يەنە شۇ ئاللاھ ھېسابلىنىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ئاللاھقا چوقۇنۇپ ئىبادەت قىلىشتىنمۇ باش تارتمايدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ئۆز مەبۇدلىرىغا بولغان ئەقىدىسى ھەرگىزمۇ ئۇلارنى كائىناتنىڭ ياراتقۇچىسى ۋە رىزىقلاندۇرغۇچىسى دەپ قاراش ئەمەسلىكىنى ھەمدە ئەخلاق، مەدەنىيەتكە دائىر مەسىلىلەردىمۇ ئۆز مەبۇدلىرىنى يوليورۇق بېرىپ، يېتەكچىلىك قىلىدۇ دەپ ئويلىمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىدۇ. تۆۋەندىكى ئايەتلەر بۇنىڭ ئوچۇق ئىسپاتى:

«ئۇلارغا دېگىنكى، ‹ئەگەر سىلەر بىلسەڭلار، قېنى ئېيتىڭلارچۇ! زېمىن ۋە ئۇنىڭدىكى مەخلۇقاتلار كىمنىڭ؟› ئۇلار:

«ئاللاھنىڭ» دەيدۇ. سەن ئۇلارغا «ئۇنداقتا نېمە دەپ ھوشىڭلارنى تاپمايسىلەر؟» دېگىن.»

ئۇلاردىن سورىغىنكى، «يەتتە ئاسماننىڭ ۋە ئۇلۇغ ئەرشنىڭ پەرۋەردىگارى كىم؟» ئۇلار «ئاللاھ» دەيدۇ. سەن «نېمە ئۈچۈن قورقمايسىلەر؟» دېگىن.

ئۇلارغا ئېيتقىنكى، «ئەگەر سىلەر بىلىدىغان بولساڭلار، قېنى ئېيتىڭلارچۇ! ھەممە شەيئىنىڭ پادىشاھلىقى كىمنىڭ قولىدا؟ (ئىلتىجا قىلغانلارغا) پاناھ بولالايدىغان ۋە ئۇنىڭغا قارشى ھېچ نەرسە پاناھ بولالمايدىغان كىم؟» ئۇلار چوقۇم: «بۇنىڭ ھەممىسى ئاللاھقا خاس» دەيدۇ. ئېيتقىنكى، «ئۇنداقتا سىلەر قانداقسىگە قايمۇقتۇرۇلىسىلەر؟»

بەلكى بىز ئۇلارنىڭ ئالدىغا ھەق سۆزنى ئېلىپ كەلدۇق، شەكسىزكى ئۇلار چوقۇم يالغانچىلاردۇر.»[1]

«ئەنە شۇ ئاللاھ سىلەرنى قۇرۇقلۇقتا ۋە دېڭىزدا ماڭدۇرىدۇ، ھەتتا سىلەر كېمىدە ئولتۇرۇپ مەيىن شامالدا مېڭىۋاتقان ۋە شامالدىن خۇشاللىنىۋاتقان پەيتتە، بىردىنلا بوران چىقىپ، تەرەپ ـ تەرەپتىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان دېڭىز دولقۇنلىرى كۆچپيىشكە باشلايدۇ، سىلەر ئاپەتنىڭ ئىچىدە قالغانلىقىڭلارغا جەزمى قىلىسىلەر، شۇنىڭ بىلەن ھەممەيلەن ئۆز ئېتىقادىنى ئاللاھقىلا خاسلاشتۇرغان ھالدا «ئى خۇدا! ئەگەر سەن بىزنى بۇ بالادىن قۇتۇلدۇرساڭ، بىز چوقۇم شۈكۈر قىلغۇچى بەندىلەردىن بولىمىز» دەپ چىن ئىخلاس بىلەن دۇئا قىلىدۇ. لېكىن ئاللاھ ئۇلارنى (بالادىن) قۇتقۇزغاندىن كېيىن، ئۇلار يەر يۈزىدە ھەقتىن بويۇن تارتىپ ئاسىيلىق قىلىدۇ.» (سۈرە يۇنۇس 22 ـ 23 ـ ئايەت)

---

[1] سۈرە مۆئمىنۇن 84 ـ 90 ـ ئايەت.

«دېڭىزدا سىلەرگە بىرەر ئاپەت كەلگەن چاغدا، ئاشۇ بىرلا رەببىڭلاردىن باشقا سىلەر چوقۇنۇۋاتقان مەبۇدلارنىڭ ھەممىسى غايىپ بولىدۇ. لېكىن ئاللاھ سىلەرنى قۇتقۇزۇپ، (ئامان - ئېسەن) قۇرۇقلۇققا يەتكۈزۈپ قويغاندا بولسا، سىلەر ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈيسىلەر. ئىنسان ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى ناشۈكۈردۇر.» (سۈرە بەنى ئىسرائىل 67 ـ ئايەت)

ئۇلارنىڭ ئۆز ئىلاھلىرىغا بولغان تەسەۋۋۇرلىرىنى قۇرئان كەرىم دەل ئۇلارنىڭ تىلى بىلەن مۇنداق نەقىل كەلتۈرىدۇ:

«ئاللاھنى قويۇپ ئۇنىڭدىن باشقىنى باشپاناھ قىلىۋالغانلار (ئۆزلىرىنىڭ بۇ قىلمىشىنى چۈشەندۈرۈپ): ‹بىزنىڭ ئۇلارغا چوقۇنۇشىمىز پەقەت ئۇلارنىڭ بىزنى ئاللاھقا يېقىنلاشتۇرۇشى ئۈچۈندۇر› (دەيدۇ)»[1]

«بۇلار ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا بىزگە شاپائەت قىلغۇچىلاردۇر، دېيىشىدۇ» (سۈرە يۇنۇس 18 ـ ئايەت)

ئۇلار يەنە ئۆز مەبۇدلىرىنى «بۇلار تۇرمۇش مەسىلىلىرىمىزدە بىزگە ھىدايەت بەخش ئېتىدۇ» دەپمۇ ئويلىمايتتى. شۇڭا سۈرە يۇنۇسنىڭ 35 ـ ئايىتىدە ئاللاھ تائالا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ھۆكۈم قىلىپ، «ئېيتقىنكى، ‹سىلەرنىڭ بۇتلىرىڭلارنىڭ ئارىسىدا ھەق يولغا يېتەكلىيەلەيدىغانلار بارمۇ؟› دەيدۇ. ئەمما ئۇلار بۇ سوئالنى ئاڭلاپ، سۈكۈتكە چۆكىدۇ. ئۇلاردىن ھېچبىرى «ھەئە، بار، مانا بۇ لات، مانا بۇ مانات، ياكى مانا بۇ ئۇززا ۋەياكى باشقىلار پىكىر ۋە ئەمەلنىڭ توغرا يولىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ، بىزگە دۇنيا ھاياتىدا ئادالەت ۋە تىنچ ـ ئامانلىقنىڭ قائىدىلىرىنى ئۆگىتىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىلىم مەنبەسىدىن بىز كائىناتنىڭ ئاساسلىق ھەقىقەتلىرىنى تونۇپ يېتىمىز» دەپ جاۋاب بېرىشكە

[1] سۈرە زۇمەر 3 ـ ئايەت.

جۇرئەت قىلالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاللاھ تائالا ئۆز پەيغەمبىرىگە خىتاب قىلىپ، «ئېيتقىنكى، ‹پەقەت بىرلا ئاللاھ ھەق يولغا يېتەكلىيەلەيدۇ، (ئېيتىپ بېقىڭلارچۇ!) ھەق يولغا يېتەكلىيەلەيدىغان زاتقا بويسۇنۇشقا تېگىشلىكمۇ؟ ياكى ھەق يولغا يېتەكلىيەلمەيدىغان، پەقەت ئۆزى باشقىلارنىڭ يېتەكلىشىگە موھتاج بولغانلارغا بويسۇنۇشقا تېگىشلىكمۇ؟ سىلەرگە نېمە بولدى؟ نېمىشقا مۇنداق (باتىل) ھۆكۈم چىقىرىسىلەر؟› دەيدۇ.»

بۇ چۈشەندۈرۈشلەردىن كېيىن ئەمدىلىكتە ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلە «ئۇنداقتا ئاللاھ تائالا پەيغەمبەرنى ئەۋەتىپ، كىتاب نازىل قىلىش ئارقىلىق ئىسلاھ قىلماقچى بولغان ئۇلارنىڭ رۇبۇبىيەتكە دائىر ئازغۇنلۇقى زادى نېمىلەردىن ئىبارەت ئىدى؟» دېگەن سوئال بولۇپ، بىز بۇ سوئالنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن قۇرئان كەرىمگە كۆز يۈگۈرتكىنىمىزدە، ئۇلارنىڭ ئەقىدە ئەمەللىرىدە خۇددى ئىلگىرىكى قەۋملەردىكىگە ئوخشاشلا توپ ئاساسى خاتالىقلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بايقايمىز.

يەنى، بىرىنچىدىن، ئۇلار تەبىئەتتىن تاشقىرى رۇبۇبىيەت ۋە ئىلاھىيەتتە ئاللاھقا باشقا مەبۇت، ئەربابلىرنى شېرىك قىلىۋېلىپ، «سەۋەبلەر ئالىمى ئۈستىدىكى ھۆكۈمرانلىقتا پەرىشتە ۋە ئۇلۇغ بۇزرۇكۋار ئىنسانلارنىڭمۇ شۇنداقلا بۇرج، يۇلتۇزلارنىڭمۇ مەلۇم ھەق - ھوقۇق، ئىختىيارلىقلىرى ھەم تەسىرلىرى مەۋجۇد» دەپ چۈشىنەتتى ۋە شۇ ئاساستا مەدەت تىلەش، بەندىچىلىك پائالىيەتلىرىنى بەجا كەلتۈرۈش قاتارلىق ئىشلاردا پەقەت ئاللاھ تائالاغىلا مۇراجىئەت قىلماستىن، بەلكى ئاشۇ ساختا، ئويدۇرما مەبۇد، خۇدالارغىمۇ مۇراجىئەت قىلاتتى.

ئىككىنچىدىن، مەدەنىيەت ۋە سىياسەت جەھەتتىكى رۇبۇبىيەت بابىدا ئۇلارنىڭ ئىدىيىسى «ئاللاھ تائالا مۇشۇ

مەنىدىمۇ ئىلاھ ۋە رەبتۇر» دېگەن تەسەۋۋۇردىن پۈتۈنلەي خالىي ئىدى. ئۇلار بۇ مەنىدە ئۆزلىرىنىڭ دىنىي پېشۋالىرىنى، قەبىلە سەردارلىرى ۋە خانىدان چوڭلىرىنى رەب قىلىۋېلىشقان بولۇپ، ئەنە شۇلاردىن تۈرمۇش تۈزۈملىرىنى ھاسىل قىلاتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ بىرىنچى خىل ئازغۇنلۇقىغا نىسبەتەن قۇرئان كەرىم:

«كىشىلەرنىڭ بەزىسى ئاللاھ سۆيەرلىكنىڭ چېگرا بويىدا تۇرۇپ ئاللاھقا ئىبادەت قىلىدۇ، ئەگەر ئۇنىڭغا مەنپەئەت يەتسە، كۆڭلى تىنىدۇ، ئەگەر ئۇنىڭغا مۇسىبەت يەتسە تەتۈر ئۆرۈلىۋالىدۇ. ئۇ كىشى دۇنيانى ۋە ئاخىرەتنىمۇ تەڭ زىيان تارتىدۇ، مانا بۇ روشەن زىياندۇر. ئۇ يەنە ئاللاھتىن يۈز ئۆرۈپ، نە پايدا، نە زىيان يەتكۈزۈش قۇدرىتى بولمىغانلارغا چوقۇنىدۇ، مانا بۇ چوڭقۇر گۇمراھلىقتۇر. ئۇ پايدىسىدىن زىيىنى يېقىن بولغان نەرسىگە تىۋىنىدۇ، ئۇ (يەنى ئۇنىڭ چوقۇنغىنى) نېمىدېگەن يامان باشپاناھ، نېمە دېگەن يامان ھەمراھ؟!» (سۈرە ھەج 11 ـ 13)

ئۇلار ئاللاھنى قويۇپ، ئۆزلىرىگە نە پايدا، نە زىيان يەتكۈزەلمەيدىغان نەرسىلەرگە چوقۇنىدۇ، ۋە «بۇلار ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا بىزگە شاپائەت قىلغۇچىلاردۇر» دېيىشىدۇ، ئى پەيغەمبەر ئۇلارغا ئېيتقىنكى، «ئەجەبا سىلەر ئاللاھنىڭ ئىلمىغا كۆرە نە ئاسمانلاردا، نە زېمىندا مەۋجۇتلۇقى بولمىغان نەرسىلەردىن ئاللاھنى خەۋەرلەندۈرمەكچىمۇ؟ ئاللاھ ئۇلارنىڭ شېرىك كەلتۈرگەن نەرسىلىرىدىن پاكتۇر ۋە يۈكسەكتۇر.»[1]

---

[1] سۈرە يۇنۇس 18 ـ ئايەت.

«ئى پەيغەمبەر! ئۇلارغا ئېيتقىنكى: ‹سىلەر زېمىننى ئىككى كۈندە ياراتقان ئاللاھنى ئىنكار قىلامسىلەر ۋە ئۇنىڭغا شېرىك كەلتۈرەمسىلەر؟›»[1]

ئۇلارغا ئېيتقىنكى، «سىلەر ئاللاھتىن باشقا، سىلەرگە پايدا- زىيان يەتكۈزۈشكە قادىر بولالمايدىغان بىرىگە چوقۇنامسىلەر؟ ھالبۇكى ئاللاھ بولسا ھەممە نەرسىنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر.» (سۈرە مائىدە 76 ـ ئايەت)

«ئىنسانغا بىرەر زىيان- زەخمەت يەتسە، پەرۋەردىگارىغا يۈزلەنگەن ھالدا ئۇنىڭغا دۇئا قىلىدۇ، ئاندىن ئاللاھ ئۆز تەرىپىدىن ئۇنىڭغا نېمەت ئاتا قىلغان چاغدا، ئۇ كۆتۈرۈۋېتىش توغرۇلۇق ئاللاھقا دۇئا قىلغان ھېلىقى زىيان- زەخمەتنى ئۇنتۇپ كېتىدۇ ھەمدە ئاللاھقا شېرىكلەرنى كەلتۈرىدۇ[2]، تاكى باشقىلارنى ئاللاھنىڭ يولىدىن ئازدۇرۇش ئۈچۈن.» (سۈرە زۇمەر 8 ـ ئايەت)

«سىلەر بەھرىمەن بولۇۋاتقان نېمەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئاللاھ بەرگەن، سىلەرگە بىرەر ئېغىرچىلىق يەتسە، يەنە يالۋۇرۇپ ئاللاھ تەرەپكە يۈگرەيسىلەر. ئاللاھ سىلەردىن مۇسىبەتنى كۆتۈرۈۋەتسە، ئاراڭلاردىن بىر بۆلۈك كىشىلەر ئۆز پەرۋەردىگارىنىڭ (بۇ مۇشكۈل كۇشالىقىغا) دەرھال باشقىلارنى شېرىك كەلتۈرۈشكە باشلايدۇ ـ دە، ئاللاھنىڭ قىلغان ئېھسانلىرىغا ناشۈكۈرلۈك قىلىدۇ، قېنى يايرىۋېلىڭلار! ئۇزاققا قالماي بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى بىلىپ قالىسىلەر. ئۇلار (ئاشۇ) ھەقىقەتنى بىلمەيدىغانلارغىمۇ (يەنى مەبۇدلىرىغىمۇ) بىز

---

[1] سۈرە ھام مىم سەجدە 9 ـ ئايەت.

[2] يەنى ئاللاھقا تەڭلەشتۈرۈۋالىدۇ، «بۇ مۇسىبەتلەر پالانى ھەزرىتىمنىڭ بەرىكاتىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، بۇ نېمەت پوكونى ھەزرىتىمنىڭ ئىنايىتى بىلەن نېسىپ بولدى» دېيىشكە باشلايدۇ.

بەرگەن رىزىقتىن نېسىۋە ئايرىيدۇ[1]، ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەمكى، سىلەر چوقۇم بۇ يالغان ئويدۇرمىچىلىق قىلغانلىقىڭلار ئۈچۈن جاۋابكارلىققا تارتىلىسىلەر.»[2] دەپ گۇۋاھلىق بەرسە، ئىككىنچى خىل ئازغۇنلۇققا نىسبەتەن:

«شۇنىڭدەك، مۇشرىكلارنىڭ شېرىكلىرى (يەنى رەب قىلىۋالغانلىرى) ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكىگە ئۆز ئەۋلادلىرىنى ئۆلتۈرۈشنى يېقىملىق كۆرسەتتى، (بۇ ئارقىلىق) ئۇلارنى ھالاكەتكە مۇپتىلا قىلماقچى بولدى ۋە دىنىنى گۇمانلىق قىلىپ قويماقچى بولدى.»[3] دەپ گۇۋاھلىق بېرىدۇ.

ئېنىقكى بۇ يەردىكى شېرىكلىرى دېگەن سۆز بۇت ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ پېشۋالىرى ۋە رەھنىما، يولباشچىلىرى بولۇپ، ئۇلار ئەرەب خەلقىگە نىسبەتەن ئۆز پەرزەنتىنى ئۆلتۈرۈشنى ياخشىلىققا ۋە ناھايىتى ئېسىل پەزىلەتلىك ئىشقا ئايلاندۇرۇپ قويۇپ ئىبراھىم ۋە ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ دىنىغا ئىنتايىن قەبىھ ئادەتلەرنى سىڭدۈرۈپ قويغان ئىدى. شۇنىسىمۇ ئېنىقكى، بۇ يەردە ئۇلارنى «ئاللاھقا شېرىك» دەپ ئاتىغانلىق قانداقتۇر «ئەرەب خەلقى ئۆز رەھبەرلىرىنى سەۋەبلەر ئالىمىگە ھۆكۈمران دەپ چۈشىنىدۇ» دېگەن مەنىدىن، ياكى «شۇلارغا چوقۇنۇپ، شۇلارغا دۇئا قىلىپ يۈرۈيدۇ» دېگەن مەنىدىن ئەمەس، بەلكى ئۆز رەھبەرلىرىنى جەمئىيەت، مەدەنىيەت ئەخلاق ۋە دىنىي

---

[1] يەنى ئۇلار ھېچ بىر ئىلمىي ئاساسلار بىلەن راستىنلا مۇشكۈلنى ئاسان قىلغۇچى، مۇسىبەتنى يىراق قىلغۇچى ئىكەنلىكى ئىسپاتلىنىپ باقمىغان نەرسىلەرگە شۈكۈر ئېيتىش ئۈچۈن يوپۇق يېپىش، نەزرە، چىراق قىلىش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى ئۆتكۈزۈپ يۈرۈيدۇ، قىزىق يېرى شۇكى، بۇ ئىشلار ئۈچۈنمۇ دەل بىز ئاتا قىلغان رىزىقلارنى سەرپ قىلىدۇ.

[2] سۈرە نەھل 53 ـ 56 ـ ئايەت.

[3] سۈرە ئەنئام 137 ـ ئايەت.

مەسىلىلەردە خالىغانچە قانۇن چىقىرىش ھوقۇقىغا ئىگە، دەپ تونۇيدىغانلىقى مەنىسىدىن «رۇبۇبىيەت بىلەن ئىلاھىيەتكە شېرىك قىلىشقا ئالغان» دېيىلمەكتە.

«ئۇلارنىڭ ئاللاھ رۇخسەت قىلمىغان نەرسىلەرنى دىن تۈرىدىكى قانۇن قىلىپ بېكىتكەن مەبۇدلىرى بارمۇ؟»[1]

«دىن» دېگەن سۆزنىڭ شەرھىسى ئالدىمىزدا تەپسىلىي بايان قىلىنىدۇ ھەمدە شۇ جايدا بۇ ئايەتنىڭ مەنىسىمۇ تولۇق ئايدىڭلىشىدۇ. ئەمما بۇ يەردە ھېچ بولمىغاندا شۇنى ئۇچۇق بىلىپ يېتەلەيمىزكى، ئۇلارنىڭ پېشىۋا، سەردارلىرىنىڭ دىن خاراكتېرىدىكى قائىدە، قانۇن - تۈزۈملەرنى ئاللاھنىڭ رۇخسىتىسىز بەلگىلىشى، شۇنداقلا ئەرەب خەلقىنىڭمۇ ئاشۇ قائىدە، قانۇنلارنى ئۆزىگە «تەقلىد قىلىش ۋاجىپ» دەپ ئېتىراپ قىلىشى، دەل رۇبۇبىيەت ۋە ئىلاھىيەتكە ئۇلارنىڭ شېرىك بولۇۋالغانلىقى ھەمدە ئۇلارنى ئەرەب خەلقىنىڭمۇ «ئاللاھقا شېرىك» دەپ قوبۇل قىلغانلىقى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

قۇرئانى كەرىمنىڭ رۇبۇبىيەتكە دائىر چاقىرىقلىرى

ئازغۇن قەۋملەرنىڭ كۆز قاراشلىرى ھەققىدە ئالدىنقى بەتلەردە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقات شۇنى پۈتۈنلەي ئېچىپ بېرىدۇكى، قۇرئان كەرىمدە «زالىم»، «گۇمراھ»، «بۇزۇق ئەقىدىلىك» دەپ تىلغا ئېلىنغان قەدىمكى قەۋملەرنىڭ ھېچ بىرى ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىنكار قىلمايتتى. ئاللاھنىڭ رەببى مۇتلەق ۋە ئىلاھى مۇتلەق ئىكەنلىكىنىمۇ رەت قىلمايتتى. ئەمما ئۇلارنىڭ ئورتاق ئازغۇنلۇقى رۇبۇبىيەتنىڭ (ئىلگىرى بىز لۇغەت ۋە قۇرئان ئايەتلىرىدىكى دەلىللەر بىلەن

[1] سۈرە شورا 21 ـ ئايەت.

بايان قىلغان) بەش خىل ئۇقۇمنى ئىككىگە بۆلۈپ قويۇشتىن ئىبارەت ئىدى.

1 ـ مەخلۇقاتلارنى تەبىئەتتىن تاشقىرى ئۇسۇللار بىلەن پەرۋىش قىلىش، خەۋەر ئېلىش، ھاجەتلىرىنى راۋا قىلىش، كۆزىتىپ ئاسراش ۋە كېپىللىك قىلىش قاتارلىق رۇبۇبىيەتنىڭ ئۇقۇملىرى ئۇلارنىڭ قارىشىچە باشقىچە خارەكتېردە ئىدى. گەرچە ئۇلار بۇ مەنىدىن ئاللاھنى ھەممىدىن يۇكسەك رەب (يەنى پەرۋەردىگار) دەپ چۈشەنسىمۇ، ئەمما پەرىشتىلەرنى، جىن ۋە باشقا مەبۇدلارنى، غەيرىي تەبىئىي كۈچلەرنى، سەييارە، يۇلتۇزلارنى، ئەنبىيا، ئەۋلىيا، روھانىي پېشۋالىرىنى رۇبۇبىيەتكە شېرىك قىلىۋالاتتى.

2 ـ بۇيرۇش ۋە مەنئىي قىلىش ئىختىيارلىقى، ئىدارە قىلىشنىڭ يۇكسەك ئىگىدارلىقى، يولىيورۇق ۋە يېتەكچىلىكنىڭ مەنبەسى، قانۇننىڭ ئاساسى، دۆلەتنىڭ رەھنىماسى ۋە ئىجتىمائىيەتنىڭ مەركىزى بولۇش قاتارلىق رۇبۇبىيەتنىڭ ئۇقۇملىرى ئۇلارنىڭ قارىشىچە پۈتۈنلەي باشقىچە بىر خاراكتېردە ئىدى. بۇ ئۇقۇملار نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇلار ئاللاھنىڭ ئورنىغا پەقەت ئىنسانلارنىلا «رەب» قىلىۋالاتتى. ياكى نەزەرىيە جەھەتتە ئاللاھنى مۇشۇ نۇقتىلاردىمۇ «رەب» دەپ ئېتىراپ قىلىپ، ئەمەلىيەتتە ئىنسانلارنىڭ ئەخلاق، مەدەنىيەت ۋە سىياسەت جەھەتتىكى رۇبۇبىيىتى ئالدىدا ئىتائەتكە باش ئەگەتتى.

دەسلىۋىدىنلا مانا بۇ خىل ئازغۇنلۇقنى ئىسلاھ قىلىش ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاملار توختىماي كېلىپ تۇرغان بولۇپ، ئاخىرىدا دەل يەنە شۇ ئىسلاھات ئۈچۈن پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم كەلگەن ئىدى. رۇبۇبىيەتنىڭ يۇقىرىقى پۈتۈن ئۇقۇملىرى نۇقتىسىدىن بارلىق

پەيغەمبەرلەرنىڭ چاقىرىقى «پەقەت ئاللاھۇ ئەززە ۋەجەللىدىن ئىبارەت بىرلا رەب بولۇشى لازىم. رۇبۇبىيەتنىڭ ھېچبىر قىسمىغا باشقىلار ئىگە بولالمايدۇ. كائىناتنىڭ پۈتۈن قانۇنىيىتى پەقەت بىرلا ئاللاھ ياراتقان مەركىزى تۈزۈمدىنلا ئىبارەتتۇر. ئۇنى باشقۇرۇش ۋە ئىدارە قىلىشنىڭ بارلىق ھوقۇق ئىختىيارلىقىغا ئاشۇ بىرلا ئاللاھ ئىگىدارچىلىق قىلىدۇ. نە بۇ تۈزۈمنى بەرپا قىلىشتا باشقا بىرەرسىنىڭ ھەسسىسى بولغان ئەمەس، نە ئۇنىڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشتا باشقا ھېچبىرى شېرىك بولۇۋالالمايدۇ. بۇ مەركىزى ھۆكۈمرانلىقنىڭ خوجايىنى بولۇش سالاھىيىتى بىلەن پەقەت يېگانە ئاللاھلا سىلەرگە تەبىئەتتىن تاشقىرى نۇقتىدىنمۇ پەرۋەردىگاردۇر ۋە ئەخلاق، مەدەنىيەت، سىياسەت جەھەتتىنمۇ پەرۋەردىگاردۇر. ئەنە شۇ رەببىڭلارلا سىلەرنىڭ ئىلاھىڭلاردۇر. ئەنە شۇ ئاللاھلا روكۇ ھەم سەجدىلىرىڭلارنىڭ بۇرۇلۇش مەركىزىدۇر. ئىشەنچ ۋە تەۋەككۈلچىلىقىڭلارنىڭ تايانچى، ھاجىتىڭلارنىڭ كاپالىتىدۇر. شۇنىڭدەك، يەنە شۇ ئاللاھلا سىلەرنىڭ يېگانە پادىشاھىڭلاردۇر. قانۇنچىلىق، شەرىئەت بەلگىلەش، بۇيرۇش ۋە چەكلەش پۈتۈنلەي ئۇنىڭغا خاستۇر. سىلەر جاھالەت سەۋەبىدىن ئىككىگە ئايرىپ تاشلىغان رۇبۇبىيەتنىڭ بۇ پۈتۈن سالاھىيىتى ئاللاھنىڭ ئىلاھلىقىنىڭ ئايرىلماس مۇھىم خۇسۇسىيەتلىرىدۇر. بۇلارنى ھەرگىزمۇ بىر - بىرىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ، بۇ سالاھىيەتلەرنىڭ ھېچبىرىدە مەخلۇقاتلاردىن بىرەرسىنى ئاللاھقا شېرىك قىلىۋېلىشقا قەتئىي بولمايدۇ» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. بۇ مەركىزى چاقىرىقنى قۇرئان كەرىمنىڭ زادى قانداق شەكىلدە بايان قىلىدىغانلىقىنى قېنى، قۇرئاننىڭ تىلىدىن ئاڭلاپ باقايلى!

ھەقىــقەتەن رەبــبىڭلار ئــاللاھتۇركى، ئــۇ ئاســمانلارنى ۋە زېمىننى ئالتە كۈندە ياراتتى، ئانــدىن ئۆزىنىــڭ سەلتەنەت تەختى ئەرش ئۈستىدە قارار ئالدى، ئۇ كېچە بىلەن كۈندۈزنى ياپىدۇ، كېچە بىلەن كۈندۈز بىر- بىرىنى قوغلىشىدۇ، ئاللاھ قۇياش، ئاي ۋە يۇلتۇزلارنى ئاللاھنىڭ ئەمرىگە بويسۇنغۇچى قىلىپ ياراتتى، يارىتىش ۋە ئەمر قىلىش راستتىنلا ئاللاھقا خاستۇر، ئالەملەرنىڭ رەببى ئاللاھنىڭ دەرىجىسى كاتتىدۇر. (سۈرە ئەئراف 54 ـ ئايەت)

ئــۇلاردىن ســورىغىنكى، «ســىلەرگە ئاسمان، زېمىنــدىن كىم رىزىــق بېرىــدۇ؟ ســىلەرنىڭ ئــاڭلاش ۋە كــۆرۈش ئىقتىــدارىڭلار كىمنىڭ ئىلكىدە؟ تىرىك شەيئىلەرنى ئۆلۈك شەيئىلەردىن كىم پەيدا قىلىدۇ؟ ئۆلۈك شەيئىلەرنى تىرىك شەيئىلەردىن كىم پەيدا قىلىــدۇ؟ كىــم (ئالەمنىــڭ) ئىشلىرىنى ئىــدارە قىلىــدۇ؟» ئــۇلار چوقۇم(بۇلارغا جاۋابەن): «ئاللاھ» دەيدۇ.»

ئېيتقىنكــى، «ئۇنــداقتا ھەقــقە خىــلاپ يــول تۇتۇشــتىن قورقمامسىلەر؟ (بــۇ پۈتــۈن ئىشلار ئاللاھنىــڭ بولىدىغان بولسا،) ئۇنــداقتا ســىلەرنىڭ ھەقىقىــي رەبــبىڭلار، ئەنە شــۇ ئــاللاھتۇر. ھەقىقەتتىن قالسا، گــۇمراھلىقتىن باشقا نەرسە بولمايدۇ، سىلەر زادى قاياققا قايدۇرۇلۇپ يۈرىيسىلەر؟»[1]

ئــاللاھ ئاسمانلارنى ۋە زېمىننــى ھەق ئاساســدا يــاراتتى. ئەنە شــۇ ئــاللاھ كېچىنــى كۈنــدۈز بىــلەن ۋە كۈنــدۈزنى كــېچە بىــلەن ئورايــدۇ. ئــاللاھ كــۈن بىــلەن ئــاينى شــۇنداق بويسۇندۇرغانكى، ئۇلارنىڭ ھەربىرى مۇئەييەن ۋاقىتقىچە سەير قىلىدۇ... ئەنە شۇ ئــاللاھ ســىلەرنىڭ رەبــبىڭلاردۇر، پادىــشاھلىق ئاللاھقــا خاســتۇر، ســىلەرگە ئۇنىڭــدىن باشــقا ھــېچ مەبــۇد يوقتــۇر، ســىلەر زادى قاياققا بۇرۇۋېتىلىپ يۈرىيسىلەر. (سۈرە زۇمەر 5 ـ 6 ـ ئايەت)

---

[1] سۈرە يۇنۇس 31 ـ 32 ـ ئايەت.

ئەنە شۇ ئـاللاھ سـىلەرگە كېچىنـى ئـارام ئېلىـشىڭلار ئۈچۈن ياراتتى ھەمدە كۈندۈزنى يورۇق قىلدى...

ئەنە شـــۇ ئـــاللاھىڭلار ســـىلەرنىڭ رەبـــبىڭلاردۇر، ھەمـــمە نەرسىنىڭ ياراتقۇچىسىدۇر، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتـۇر، ئۇنداقتا سىلەر قاياقلاردىن ئالدىنىپ ئېزىپ يۈرىيسىلەر؟...

ئەنە شۇ ئـاللاھ سـىلەرگە زېمىننـى تۇرالغـۇ قىلـدى، ئاسمانىنى ئۈستۈڭلەرگە ئۆگزە قىلـدى. سـىلەرنى سۈرەتكە كىرگۈزگەنـدىمۇ ناھايىتى ياخشى سۈرەتكە كىرگۈزدى. سـىلەرگە پـاك نەرسـىلەرنى رىزىق قىلىپ بەردى.

ئەنە شـــۇ ئـــاللاھ ســـىلەرنىڭ رەبـــبىڭلاردۇر، ئىنتـــايىن بەرىكەتلىكتۇر ۋە كائىناتنىڭ رەببىدۇر.

ئەنە شۇ ئاللاھ ھاياتتۇر، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتـۇر، دىنىڭلارنـى خـالىس قىلغـان ھالـدا ئـۇنىلا چـاقىرىڭلار، جىمـى ھەمدۇسانا ئالەملەرنىڭ رەببى ئاللاھقا خاستۇر.[1]

ئـــاللاھ ســـىلەرنى تـــۇپراقتىن يـــاراتتى... ئـــاللاھ كېچىنـــى كۈنـدۈزگە كىرگۈزىـدۇ، كۈنـدۈزنى كـېچىگە كىرگۈزىـدۇ، ئـاللاھ كۈن بىلەن ئـاينى شـۇنداق بويسۇندۇرۇپ تۇتقـانكى، ھەر بىـرى بىر مۇئەييەن مۇددەتكىچە مېڭىپ كېتىۋاتىدۇ.

ئەنە شۇ ئاللاھ سىلەرنىڭ رەببىڭلاردۇر، پادىشاھلىق ئۇنىڭغا خاستۇر، ئۇنى قويۇپ سـىلەر چاقىرىۋاتقـان باشقىلارنىڭ ئىلكىـدە قىلـچە نەرســىنىڭ ئىختىيــارلىقى يوقتــۇر. ئەگەر ئۇلارغــا دۇئــا قىلــساڭلار، ســىلەرنىڭ دۇئــالىرىڭلارنى ئاڭلىمايــدۇ، ئاڭلىغــان تەقدىردىمۇ سىلەرگە جاۋاب قايتۇرالمايـدۇ، قىيامەت كـۈنى ئـۇلار سىلەرنىڭ شېرىك قىلىۋالغانلىقىڭلارنىمۇ ئىنكار قىلىدۇ.[2]

---

[1] سۈرە مۇئمىن 61 ـ 65 ـ ئايەت.
[2] سۈرە فاتىر 11 ـ 14 ـ ئايەت.

مەيلى ئاسمانلاردىكى، مەيلى زېمىندىكى ھەممە نەرسە ئاللاھنىڭ قۇلىدۇر، ھەممىسى ئاللاھقا بويسۇنغۇچىدۇر... ئاللاھ سىلەرگە ئۆزۈڭلاردىن بىر مىسال كەلتۈرىدۇ، قۇللىرىڭلاردىن بىرەرسى بىز سىلەرگە رىزىق قىلىپ بەرگەن مال- مۈلۈككە شېرىك بولسا، ئۇنى تەسەررۇپ قىلىش ۋە باشقۇرۇشتا قۇللىرىڭلارمۇ سىلەر بىلەن باراۋەر بولسا، ئۆزلىرىڭلار بىلەن باراۋەر ئازات كىشىلەردىن قورققاندەك ئۇلاردىن قورقۇشقا رازىمۇسىلەر؟ (بۇنىڭغا رازى بولمىغان ئىكەنسىلەر، مەخلۇقاتنىڭ ئاللاھقا شېرىك بولۇشىغا قانداق رازى بولىدۇڭلار؟) ئەقىل بىلەن ئىش تۇتىدىغان قەۋم ئۈچۈن ھەقىقەتكە يەتكۈزىدىغان دەلىللەرنى مۇشۇنداق تەپسىلىي بايان قىلىمىز. بىراق زالىملار ئىلىمسىز ھالدا ئۆزلىرىنىڭ ئاساسسىز قاراشلىرىغا ئەگىشىپ كېتىپ بارىدۇ... شۇڭا سەن باتىل دىنلاردىن بۇرۇلۇپ، ھەقىقىي دىنىنىڭ يولىدا ئۆزۈڭنى سابىت قەدەم قىلغىن، ئاللاھنىڭ ياراتقان تەبىئىتىگە (يەنى دىنىغا) ئەگەشكىنكى، ئاللاھ ئىنسانلارنى شۇ تەبىئەت (يەنى شۇ دىن) بىلەن ياراتقان، ئاللاھنىڭ ياراتقىنىدا ئۆزگىرىش بولمايدۇ، مانا بۇ توغرا دىندۇر، لېكىن ئىنسانلارنىڭ تولىسى بىلمەيدۇ. (سۈرە رۇم، 26 ـ 30)

ئۇلار ئاللاھنى قەدرىلەشنىڭ ھەققىگە يارىشا ھەقىقىي رەۋىشتە قەدرىلىمىدى. قىيامەت كۈنى كۆرىدۇكى، زېمىن پۈتۈنلەي ئاللاھنىڭ ئىلكىدىدۇر، ئاسمانلار ئاللاھنىڭ قولىدا قاتلىنىپ تۇرىدۇ، ئاللاھ ئۇلار كەلتۈرۈۋاتقان شېرىكلەردىن پاكتۇر ۋە ناھايىتى ئۈستۈندۇر.[1]

[1] سۈرە زۇمەر 67 ـ ئايەت.

جىمى ھەمدۇسانا زېمىن، ئاسمانلارنىڭ ۋە پۈتۈن كائىناتنىڭ رەببى ئالالاھقا خاستۇر! ئاسمانلاردىمۇ ۋە زېمىندىمۇ ئۇلۇغلۇق ئالالاھنىڭدۇر، ئالالاھ غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر.(سۈرە جاسىيە 65 ـ ئايەت)

ئۇ ئاسمانلارنىڭ، زېمىننىڭ ئىگىسىدۇر ھەمدە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بارلىق شەيئىلەرنىڭ ئىگىسىدۇر، شۇڭا ئۇنىڭغا بەندىچىلىك قىلغىن، ئالالاھنىڭ بەندىچىلىكىدە چىداملىق بولغىن، (ئەجەبا) سىنىڭ ئىلمىڭدا ئۇنىڭغا تەڭداش بىرەر زاتمۇ بارمۇ؟ (سۈرە مەريەم 65 ـ ئايەت)

ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى غەيبنى بىلىش ئالالاھقا خاستۇر، ھەممە ئىش ئالالاھقا قايتۇرۇلىدۇ، شۇڭا ئالالاھقىلا بەندىچىلىك قىلغىن ۋە ئۇنىڭغىلا تەۋەككۇل قىلغىن (يەنى ھەممە ئىشىڭنى ئۇنىڭغا تاپشۇرغىن).[1]

«ئۇ مەشرىقنىڭ ۋە مەغرىبنىڭ خوجايىنىدۇر، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، شۇڭا ئۇنىلا ئۆزۈڭگە ھامىي قىلغىن (بارلىق ئىشلىرىڭغا ئۇنىلا كېپىل ۋە مەسئۇل) قىلغىن»[2]

شەكسىزكى، سىلەرنىڭ ئۈممىتىڭلار بىرلا ئۈممەتتۇر ۋە مەن سىلەرنىڭ پەرۋەردىگارىڭلارمەن، ماڭىلا ئىبادەت قىلىڭلار، كىشىلەر بۇ رۇبۇبىيەت ئىشىنى ۋە بۇ بەندىچىلىكنى ئۆز ئىچىدە بۆلۈشۈۋالدى. بىراق ھەرقانداق ئەھۋالدا ھەممىسى بىزنىڭ دەرگاھىمىزغا قايتقۇچىلاردۇر.[3]

ئى ئىنسانلار! ئالالاھ تەرەپتىن نازىل قىلىنغان مۇشۇ كىتابقا ئەگىشىڭلار! ئالالاھنى قويۇپ، يەنە باشقا باشپاناھلارغا ئەگەشمەڭلار. (سۈرە ئەئراف 3 ـ ئايەت)

---

[1] سۈرە ھۇد 123 ـ ئايەت.
[2] سۈرە مۇزەممىل 9 ـ ئايەت.
[3] سۈرە ئەنبىيا 92 ـ 93 ـ ئايەت.

ئېيتقىنىكى، «ئى ئەھلى كىتاب! سىلەرنىڭ ۋە بىزنىڭ ئارىمىزدا ئورتاق بولغان بىرلا سۆز تەرەپكە كېلىڭلار، بىز پەقەت ئاللاھقىلا بەندىچىلىك قىلايلى، ئاللاھقا ھېچ نەرسىنى شېرىك كەلتۈرمەيلى، ئاللاھنى قويۇپ ھېچ بىرىمىز بىر- بىرىمىزنى رەب قىلىۋالمايلى.»[1]

«ئىنسانلارنىڭ پەرۋەردىگارى، ئىنسانلارنىڭ پادىشاھى، ئىنسانلارنىڭ ئىلاھى ئاللاھقا سېغىنىپ، پاناھ تىلەيمەن» دېگىن. (سۈرە ناس 1 ـ 2 ـ 3 ـ ئايەت)

«كىمكى، رەببىگە مۇلاقات بولۇشنى ئۈمىد قىلىدىكەن، ياخشى ئىش قىلسۇن. رەببىگە قىلىدىغان بەندىچىلىككە باشقا ھېچكىمنى شېرىك قىلمىسۇن.»[2]

يۇقىرىدىكى بۇ ئايەتلەرنى بىر - بىرىگە چېتىپ ئۇقۇش ئارقىلىق شۇنى ئېنىق بىلىۋالغىلى بولىدۇكى، قۇرئان كەرىم رۇبۇبىيەتنى مۇتلەق ھاكىمىيەت ۋە سەلتەنەت (Sovereignty) دەپ بەلگىلەپ بەرمەكتە ھەمدە رۇبۇبىيەتنىڭ كائىناتقا سولتانلىق، ھۆكۈمرانلىق ۋە ھاكىمۇتلەقلىق تەسەۋۋۇرىنى ئوتتۇرىغا قويماقتا.

دېمەك، ئاللاھ تائالا دەل مانا بۇ سالاھىيەت بىلەن بىزنىڭ ۋە پۈتۈن جاھاننىڭ پەرۋەردىگارى، پەرۋىش قىلغۇچىسى، شۇنداقلا ھاجەتلەرنى راۋا قىلغۇچىسىدۇر.

دەل مانا بۇ سالاھىيەت بىلەن بىزنىڭ كېپىلىمىز، خەۋەردارلىق قىلغۇچىمىز، باشقۇرغۇچى ۋە ئىشەنچ مەركىزىمىزدۇر.

---

[1] سۈرە ئال ئىمران 64 ـ ئايەت.
[2] سۈرە كەھف 110 ـ ئايەت.

دەل مانا بۇ سالاھىيەت بىلەن ئۇنىڭغا ۋاپادار، ساداقەتمەن بولۇش بىزنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىمىزنىڭ ئىمارىتىنى تۇغرا ئۇسۇللار ئارقىلىق تىكلەپ چىقىدىغان تەبىئىي ئاساستۇر. ئاللاھ تائالانىڭ بىر مەركەزلىك سالاھىيىتىگە باغلىنىش ئارقىلىقلا ھەرقايسى شەخس ۋە ھەر قايسى پىرقىلەر ئوتتۇرىسىدا بىرلا ئۈممەت بولۇش رىشتىسى بەرپا بولىدۇ.

دەل مانا بۇ سالاھىيەت بىلەن ئاللاھ تائالا بىزنىڭ ۋە بارلىق مەخلۇقاتلارنىڭ ئىتائەت قىلىشىغا، بەندىچىلىك قىلىشىغا شۇنداقلا چوقۇنۇپ ئىبادەت قىلىشىغا ھەقلىقتۇر.

دەل مانا بۇ سالاھىيەت بىلەن ئاللاھ تائالا بىزنىڭ ۋە پۈتۈن شەيئىلەرنىڭ خوجايىنى، ئىگىسى ۋە تەنھا ھۆكۈمرانىدۇر.

ئەرەب خەلقىدىن تارتىپ دۇنيادىكى پۈتۈن جاھىل قەۋملەر ھەربىر دەۋردە رۇبۇبىيەتنى بىر - بىرىدىن پەرقلىق بەش ئايرىم رۇبۇبىيەتكە بۆلۈپ قويۇشتەك ئوخشاش خاتالىقنى سادىر قىلىپ كەلگەن ۋە ھازىرمۇ شۇنداق بولۇپ كەلمەكتە. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قىياس، گۇمانلىرى ئاساسىدا «رۇبۇبىيەتنىڭ ھەر بىر تۈرى ئايرىم - ئايرىم زاتلارغا باغلىق ۋە باغلىق بولۇشى لازىم» دېگەن قاراشنى تىكلىۋېلىشقان ئىدى. ئەمما قۇرئان كەرىم ئۆزىنىڭ پۈلاتتەك دەلىللىرى ئارقىلىق شۇنى قەتئىي تۈردە ئىسپاتلاپ بەرگەنكى، كائىناتنىڭ بۇ مۇكەممەل مەركىزى تۈزۈمنى باشقۇرۇۋاتقان ئالىي ھوقۇق كىمنىڭ قولىدا بولىدىكەن، رۇبۇبىيەتكە دائىر ھېچ بىر ئىش ئۇنىڭدىن باشقا ئىككىنچى بىرسىنىڭ ئىلكىدە بولمايدۇ، ئۇنداق ئىمكانلىق قەتئىي مۇمكىن ئەمەس. كائىنات تۈزۈمىنىڭ بىر مەركەزلىكى گۇۋاھلىق بېرىپ تۇرۇپتۇكى، رۇبۇبىيەتنىڭ پۈتۈن ساھە، تارماقلىرى دەل مۇشۇ تۈزۈمنى ياراتقان بىرلا زاتقا مەنسۇپ. شۇڭا قانداقلا بىرسى بۇ تۈزۈم ئاستىدا ياشاۋاتقان تۇرۇپ، رۇبۇبىيەتنىڭ قانداقلا

قىسمىنى ھەرقانداق مەنىدىن ئاللاھتىن باشقىغا باغلىق دەپ قارايدىكەن، ياكى باغلاپ قويىدىكەن، ئۇ ھەققانىيەتكە جەڭ ئاچقان، ساداقەتتىن يۈز ئۆرۈگەن، ھەققە قارشى ئاسىيلىق قىلغان، جۈملىدىن رىئاللىققا قارشى پوزىتسىيىدە بولۇش ئارقىلىق ئۆز - ئۆزىنى ھالاكەتكە ئىتتىرگەن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىبادەت

لۇغەتتىكى ئۇقۇملىرى ھەققىدە تەھلىل

ئەرەب تىلىدا ‹عبودة، عبودية، ۋە عبدية› دېگەن سۆزلەرنىڭ ئەسلى مەنىسى، «باش ئېگىش ۋە تۆۋەنچىلىك قىلىش» دېگەننى بىلدۈرىدۇ. يەنى، ئىتائىتتىگە تەۋە بولۇش، رام بولۇش، بىراۋغا ئىتائەت ئۇچۇن ۋە قانداق خالىسا شۇنداق خىزمەتكە سېلىشى ئۇچۇن ھېچ بىر ئېتىراز، بويۇن تاۋلىق بولمىغان ھالدا باش ئېگىش دېگەننى بىلدۈرىدۇ. دەل مۇشۇ ئېتىباردىن ئەرەب خەلقى ئىنساننىڭ مىنىشكە پۈتۈنلەي رام بولۇپ كەتكەن (يەنى ئۆگىنىپ كەتكەن) تۆگىنىمۇ، ‹بَعير مُعبّد› دەپ ئاتايدۇ. كىشىلەرنىڭ كۆپ دەسسىشى بىلەن يەنچىلىپ، شەكىللەنگەن يولنىمۇ ‹طَريق مُعبّد› دەپ ئاتايدۇ. مانا بۇ ئەسلى مەنىسىدىن قوللۇق قىلىش، ئىتائەت قىلىش، چوقۇنۇش، خىزمەتكارلىق، باغلىنىش، چەكلىنىش قاتارلىق بەش خىل ئۇقۇملار كېلىپ چىققان. ئەرەب تىلىنىڭ ئەڭ كاتتا لۇغەت كىتابى «لىسانۇلئەرەب» تە بۇ ھەقتە بايان قىلىنغان شەرھلەرنىڭ خۇلاسىسى تۆۋەندىكىچە:

1 ـ ‹العبد، المملوك، خلاف الحر› (يەنى، «ئەبىد» دېگەنلىك «بىراۋنىڭ مۈلكى» دېگەنلىك بولىدۇ. بۇ سۆز «ئازات» دېگەن سۆزنىڭ دەل ئەكسىدۇر. مەسىلەن: ‹تعبَّدَ الرّجل› دېگەننىڭ مەنىسى، «ئۇ بىر ئادەمنى قول قىلىۋالدى، ئۇنىڭغا قۇلغا قىلغاندەك مۇئامىلە قىلدى» دېگەننى بىلدۈرىدۇ. ‹عبّده، اَعبد ۋە اعتبده› دېگەنلەرنىڭ مەنىسىمۇ دەل شۇنىڭدەك بولىدۇ. بىر ھەدىستە مۇنداق دېيىلگەن:

‹ثلاثة انا خصمهم، رجل اعتبد محرّراً (وفى رواية اعبد محرّراً)› «مەن قىيامەت كۈنى ئۈچ خىل كىشىگە قارشى دەۋاگەر بولىمەن،

ئۇلارنىڭ بىرى، بىرەر ئازات كىشىنى قۇل قىلىۋالغان ياكى قۇلنى ئازات قىلغاندىن كېيىنمۇ يەنە ئۇنىڭغا قۇلغا قىلغاندەك مۇئامىلە قىلغان كىشىدۇر.»

قۇرئان كەرىمدە مۇسا ئەلەيھىسسالام پىرئەۋنگە: «سېنىڭ ماڭا مىننەت قىلغان ياخشىلىقىڭ، ئىسرائىل ئەۋلادىنى بەندە (يەنى قۇل) قىلىۋالغانلىقىڭدۇر.» دەيدۇ.

2 ـ ‹العبادة الطاعة مع الخضوع› (يەنى تولۇق ئىتائەتمەنلىك بىلەن بويسۇنۇش ئىبادەت دېيىلىدۇ. ‹عبد الطاغوت اي اطاعه› (تاغۇتقا ئىبادەت قىلىش دېگەنلىك ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىش يەنى، ئۇنىڭغا ئىتائەتمەن بولۇش دېگەنلىكتۇر. شۇنىڭدەك، ‹إِيَّاكَ نَعْبُدُ› «ساڭىلا ئىبادەت قىلىمىز» دېگەنلىكمۇ ‹اى نطيع الطاعة التى يخضع معها› «بىز ساڭا تولۇق ئىتائەتكارلىق بىلەن ئىتائەت قىلىمىز» دېگەنلىك بولىدۇ. ‹اعبد ربّكم› «رەببىڭلارغا ئىبادەت قىلىڭلار» دېگەنلىكمۇ ‹اى اطيعوا ربّكم› «رەببىڭلارغا ئىتائەت قىلىڭلار» دېگەنلىك بولىدۇ.

پىرئەۋننىڭ: «مۇسا بىلەن ھارۇننىڭ قەۋمى بىزنىڭ ئابىدلىرىمىز (ئىبادەت قىلغۇچىلىرىمىز) دۇر» دېگەنلىكى ‹ئۇلار بىزگە ئىتائەت قىلغۇچىلاردۇر› دېگەنلىك بولىدۇ.» چۈنكى قانداقلا كىشى پادىشاھقا ئىتائەت قىلسا، ئۇ پادىشاھنىڭ ئابىدى(ئىبادەت قىلغۇچىسى) بولغان بولىدۇ. ئىبنۇلئەنبارى بۇ ھەقتە: ‹پالانى ئابىد› دېگەنلىك «ئۇ ئۆز خوجايىنىغا ئىتائەت قىلغۇچى، خوجايىنىنىڭ ھۆكمىگە رىئايە قىلغۇچى» دېگەنلىك بولىدۇ، دېگەن.

3 ـ ‹عبده، عبادة ومعبدًا ومعبدة تألّه له› «يەنى، ئۇنىڭغا ئىبادەت قىلدى دېگەنلىك ئۇنىڭغا چوقۇنغانلىقنى بىلدۈرىدۇ». ‹التعبّد التنسك› (يەنى ئىبادەت قىلىش دېگەنلىك بىراۋغا سېغىنغۇچى،

تىۋىنغۇچى ۋە چوقۇنغۇچى بولۇشنى بىلدۈرىدۇ. بۇ ھەقتە مەلۇم بىر شائىر مۇنداق دېگەن:

‹ارى المال عند الباخلين معبّدا› «كۆردۈمكى، بېخىللارغا نىسبەتەن چوقۇنۇش ئوبيېكتى پۇلدۇر.»

4 ـ ‹عبده و عبد بـه لزامـهُ فلـم يفارقـه› يەنى «ئەبەدەھۇ» ياكى «ئەبەدە بىھى» دېيىشنىڭ مەنىسى، «ئۇ ئۇنىڭ بىلەن باغلىنىپ كەتتى ۋە ھەرگىز ئايرىلمىدى» دېگەننى ھەمدە «ئۇ ئۇنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ ھەرگىز قويۇۋەتمىدى» دېگەننى بىلدۈرىدۇ.

5 ـ ‹ما عبدك عنى اى ما حبسك› «يەنى، قانداقلا بىر كىشى بىراۋنىڭ يېنىغا كېلىشتىن توسۇلۇپ قالسا، بىراۋ ئۇنىڭدىن ‹ما عبدك عنى› سېنى قانداق نەرسە مېنىڭ يېنىمغا كېلىشتىن توسۇپ قويدى؟» دەپ سورايدۇ.

يۇقىرىقى بۇ پۈتۈن تەھلىللەر شۇنى ئوچۇق كۆرسىتىپ بېرىدۇكى، ‹عبد› دېگەن سۆزنىڭ ئاساسلىق مەنىسى، بىراۋنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ۋە ئۈستۈنلۈكىنى ئېتىراپ قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئىختىيارى ئەركىنلىكىدىن ۋاز كېچىشنى، ئۇنىڭغا قارشى ئېتىراز، بويۇن تاۋلىقلارنى تاشلاپ، ئۇنىڭغىلا رام بولۇشنى بىلدۈرىدۇ، مانا بۇ دەل بەندىچىلىك ۋە قۇللۇقنىڭ ھەقىقىتى. شۇڭلاشقا بۇ سۆزنى ئاڭلاش بىلەن ھەرقانداق بىر ئەرەبنىڭ ئىدىيىسىدە شەكىللىنىدىغان تۇنجى تەسەۋۋۇر بەندىچىلىك قىلىش ۋە قۇللۇق قىلىش تەسەۋۋۇرىدىن ئىبارەت بولىدۇ. قۇلنىڭ قىلىدىغان ئىشى ئۆز خوجايىنىغا ئىتائەتمەن بولۇش بولغانلىقى ئۈچۈنلا بۇ سۆزدىن ئىتائەت قىلىش دېگەن ئىككىنچى مەنىۋى تەسەۋۋۇر كېلىپ چىققان. ناۋادا قۇل ئۆزىنى خوجايىنىغا پۈتۈنلەي تاپشۇرۇۋەتكەن بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە ئەقىدە جەھەتتە خوجايىنىنىڭ ئۈستۈنلۈكىگە قايىل بولۇپ، ئۇنىڭغا بولغان قۇللۇقنى ئېتىراپ قىلسا ھەمدە خوجايىنىنىڭ

قىلغان ياخشىلىقلىرىغا نىسبەتەن تەشەككۈر ۋە مىننەتدارلىق تۇيغۇسىدا بولسا، چوقۇم ئۇ خوجايىننى كاتتا بىلىپ ئۇلۇغلاشنىمۇ ئاشۇرۇپ قىلىشقا باشلايدۇ، ھەرخىل يوللار بىلەن ئېھساننى ئېتىراپ قىلغانلىقىنى ئىزھار قىلىپ تۇرىدۇ ۋە خىلمۇ خىل قۇللۇق پائالىيەتلىرىنى بەجا كەلتۈرۈشكە باشلايدۇ، مانا بۇ خىل پائالىيەت ئىبادەتنىڭ دەل ئۈچىنچى مەنىسى بولغان چوقۇنۇش دېگەن نام بىلەن ئاتىلىدۇ. ئەمما بۇ تەسەۋۋۇر خوجايىننىڭ ئالدىدا قۇلنىڭ بېشىلا ئېگىلىپ قالماستىن، قەلبىمۇ تەڭ ئېگىلگەندە ئاندىن ئىبادەتنىڭ (يەنى چوقۇنۇشنىڭ) ئۇقۇمى ئىچىگە كىرگەن بولىدۇ. قالغان ئىككى خىل تەسەۋۋۇرغا كەلسەك، ئۇلار ئىبادەتنىڭ ئاساسلىق تەسەۋۋۇرى ئەمەس، يۈزەكى تەسەۋۋۇرلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىبادەت دېگەن سۆزنىڭ قۇرئاندا ئىشلىتىلىشى

يۇقىرىقى لۇغەت تەھلىلىدىن كېيىن قۇرئانغا مۇراجىئەت قىلىپ قارايدىغان بولساق، پاك كىتابىمىزدا بۇ سۆزنىڭ دەسلەپكى ئۈچ خىل مەنىدە ئىشلىتىلگەنلىكىنى، بەزى جايدا بىرىنچى مەنىسىلا، بەزى جايدا ئىككىنچى ياكى ئۈچىنچى مەنىسىلا كۆزدە تۇتۇلغانلىقىنى، يەنە بەزى جايلاردا بىرىنچى ھەم ئىككىنچى مەنىسى بىرلىكتە، يەنە بەزى جايلاردا ھەر ئۈچىلى مەنىسى بىرلىكتە مەقسەت قىلىنغانلىقىنى كۆرىمىز.

ئىبادەت ــ قۇللۇق ۋە ئىتائەت مەنىسىدە

بىرىنچى ۋە ئىككىنچى مەنىسىگە ئائىت مىساللار تۆۋەندىكىچە:

ئانـدىن مۇسا ۋە ئۇنىـڭ قېرىنداشـى ھارۇننى ئـالامەتلىرىمىز بىلەن ۋە ئوچـۇق پاكـىت بىـلەن پـىرئەۋنگە ۋە ئۇنىـڭ قەۋمىنىـڭ چوڭلىرىغا ئەۋەتتـۇق، ئـۇلار ھاكـاۋۇرلۇق قىلىـپ مەنمەنچىلىـك قىلىشتى. چۈنكى ئۇلار ھۆكۈمرانلار ئىدى. ئۇلار: «بىـز ئـۆزىمىزگە ئوخـشاش ئىككـى ئـاددىي ئىنـسانىنىڭ سـۆزىگە كىرەمـدۇق؟ ھـالبۇكى، ئۇلارنىـڭ قەۋمـى بىزنىـڭ بەنـدىلىرىمىز (يەنـى قۇلغـا ئوخشاش چاكارلىرىمىز) تۇرسا» دېيىـشتى. (سۈرە مۆئمىنـۇن 45 ـ 47 ـ ئايەت)

(پـىرئەۋن مۇسـاغا ئەلەيھىـسسالامغا: «سـېنى بىـز ئـۆيىمىزدە كىچىكلىكـــدىن تەربىـــيىلەپ چـــوڭ قىلمىـــدۇقمۇ؟» دەپ تەنە قىلغانـدا، مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا:) «سـېنىڭ ماڭـا مىنـنەت قىلغـان ياخـشىلىقىڭ، ئىـسرائىل ئەۋلادىنـى بەنـدە (يەنـى قـۇل) قىلىۋالغانلىقىڭدۇر» دېدى.[1]

بـۇ ھەر ئىككـى ئـايەتتە ئىبـادەت دېـگەن سـۆز قوللـۇق قىلىش، ئىتائەت قىلىـش ۋە بۇيرۇققا بويـسۇنۇش مەنىـسىدە ئىـــشلىتىلمەكتە. يەنـــى، پىرئەۋنىنـــڭ «مۇســـا بىـــلەن ھارۇنىنـڭ قەۋمـى بىزنىـڭ ئابىـدلىرىمىزدۇر» دېگەنلىكـى «بىزنىڭ قـۇلىمىز بىزنىـڭ پەرمانىمىزغا بويـسۇنغۇچىلاردۇر» دېگەنلىــك بولىــدۇ. مۇسـا ئەلەيھىـسسالامنىڭ پـىرئەۋنگە: «ســەن بەنـــى ئىـــسرائىل قەۋمىنـــى ئـــۆزۈڭگە بەنـــدە قىلىۋالــدىڭ» دېگەنلىكـــى، ئـــۇلارنى قـــۇل قىلىۋالــدىڭ، ئـۇلارنى كۈچلـۈك تارتقـان ئىـشقا سـالىدىغان خىزمەتكـار قىلىۋالدىڭ» دېگەنلىك بولىدۇ.

ئـى ئىمـان ئېيتقـۇچىلار! ئەگەر سـىلەر ھەقىـقەتەن بىـزگە ئىبـادەت قىلىـدىغان بولـساڭلار، بىـز سـىلەرنى رىزىقلانـدۇرغان

---

[1] سۈرە شۇئەرا 22 ـ ئايەت.

هالال نەرسلەردىن تەرەددۇتسىز يەڭلار ۋە ئاللاھقا شۈكرى ئادا قىلىڭلار. (سۈرە بەقەرە 172 ـ ئايەت)

بۇ ئايەتنىڭ ۋەزىيەت، شارائىت جەھەتتىكى ئارقا كۆرۈنۈشى شۇكى، ئەينى چاغدىكى ئەرەب خەلقى ئۆزىنىڭ دىنىي پېشۋالىرىنىڭ بۇيرۇقلىرى ئاساسىدا ھەمدە ئەجدادلىرىنىڭ خۇراپىي قاراشلىرى ئاساسىدا يېمەك، ئىچمەككە قارىتا خىلمۇخىل چەكلىمىلەرنى بەلگىلىۋېلىشقان بولۇپ، ئۇلار ئىسلامنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئاللاھ تائالا ئۇلارغا: «ئەگەر سىلەر ھەقىقەتەن بىزگە ئىبادەت قىلىدىغان بولساڭلار، بۇ بارلىق چەكلىمىلەرنى يوق قىلىڭلار ۋە بىز سىلەرگە ھالال قىلىپ بەرگەن نەرسىلەرنى ھالال بىلگەن ھالدا تەرەددۇدسىز يەڭلار» دەپ بۇيرۇغان. بۇنىڭ ئوپئوچۇق مەنىسى «ئەگەر سىلەر راستتىنلا بۇزرۇك پېشۋالىرىڭلارنىڭ ۋە راھىب، كاھىنلىرىڭلارنىڭ بەندىسى بولماي، بىزنىڭ بەندىمىز بولساڭلار ھەمدە راستتىنلا سىلەر ئۇلارغا بويسۇنۇش ۋە ئىتائەت قىلىشنى تاشلاپ، بىزگە بويسۇنۇپ، ئىتائەت قىلىشنى قوبۇل قىلغان بولساڭلار، ئۇنداقتا ھالال، ھارام، جائىز، ناجائىز مەسىلىلىرىدە ئۇلارنىڭ تۈزگەن پىرىنسىپلىرىنى تاشلاپ، بىزنىڭ قانۇنىمىزغا ئەگىشىشىڭلار لازىم» دېگەنلىك بولىدۇ. شۇڭلاشقا بۇ جايدىمۇ ئىبادەت دېگەن سۆز قوللۇق ۋە ئىتائەت قىلىش مەنىسىدىلا ئىشلىتىلگەن بولىدۇ.

ئېيتقىنكى، «سىلەرگە پاسىقلاردىن ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا بۇنىڭدىنمۇ يامان ئاقىۋەتلىك كىشىلەرنى ئېيتىپ بېرەيمۇ؟ ئاللاھ ئۇلارغا لەنەت قىلغان، ئاللاھنىڭ غەزىپى ئۇلارغا ياغقان، ئاللاھ ئۇلارنىڭ تاغۇتقا ئىبادەت قىلغان بىر قىسمىنى مايمۇن ۋە چوشقىغا ئايلاندۇرغان.» (سۈرە مائىدە 60 ـ ئايەت.)

بىز ھەر بىر ئۈممەتكە «ئاللاھقا ئىبادەت قىلىڭلار، تاغۇتقا ئىبادەت قىلىشتىن يىراق بولۇڭلار» دەپ تەلىم بېرىش ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەۋەتتۇق. (سۈرە نەھل 36 ـ ئايەت.)

قانداقكى كىشىلەر تاغۇتقا ئىبادەت قىلىشتىن ئۆزىنى تارتىپ، ئاللاھ تەرەپكە مۇراجىئەت قىلىدىكەن، ئۇلارغا خۇشخەۋەر بېرىلىدۇ. (سۈرە زۇمەر 17 ـ ئايەت)

بۇ ھەر ئۈچىلى ئايەتتە ئىشلىتىلىۋاتقان «تاغۇتقا ئىبادەت قىلىش» دېگەن سۆز، تاغۇتقا قۇللۇق قىلىشنى ۋە ئىتائەت قىلىشنى بىلدۈرىدۇ. خۇددى بىز ئىلگىرى چۈشەندۈرۈپ ئۆتكەنگە ئوخشاش قۇرئان كەرىمنىڭ ئىستىلاھى (يەنى تېرمىنولوگىيەلىك) ئاتالغۇلىرىدا «تاغۇت» دېگەن سۆز ئاللاھنىڭ زېمىنىدا ئاللاھنىڭ بەندىلىرىنى ئۆزىگە بەندە قىلىۋېلىپ، ئۆز ھۆكمىنى يۈرگۈزىدىغان، زورلۇق - زومبۇلۇق بىلەن ياكى ئالداپ، تامالاندۇرۇش بىلەن ۋەياكى ئازغۇن تەلىم - تەربىيىلىرى بىلەن كىشىلەرنى ئۆزىنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇندىغان قىلىۋالغان ھەربىر ھۆكۈمەتنى، ھەربىر ھۆكۈمدارنى، شۇنداقلا ھەرقايسى پېشىۋا، رەھبەرلەرنى بىلدۈرىدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك، بۇ خىلدىكى ھۆكۈمەت ۋە ھۆكۈمرانلىقلار ئالدىدا، شۇنداقلا يېتەكچىلىك ۋە رەھبەرلىك ئالدىدا ئىتائەتكە باش ئېگىشمۇ شۇلارنىڭ بەندىچىلىكىنى قوبۇل قىلغانلىق، ئۇلارنىڭ ھۆكمىگە بويسۇنغانلىق، تاغۇتقا ئىبادەت قىلغانلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىبادەت ــ ئىتائەت مەنىسىدە

قېنى ئەمدى، ئىبادەت دېگەن سۆزنىڭ پەقەت ئىككىنچى مەنىسى يەنى، ئىتائەت مەنىسىدىلا ئىشلىتىلگەنلىكىگە قاراپ باقايلى:

ئـى ئـادەم بـالىلىرى! شـەيتانغا ئىبـادەت قىلمـاڭلار، ئـۇ ھەقىقەتەن سىلەرگە ئاشكارا دۈشمەندۇر، دەپ تەكىتلىمىدۇقمۇ؟ (سۈرە ياسىن 60 ـ ئايەت)

ھەممىمىزگە مەلۇمكى، دۇنيادا ھېچبىر ئىنسان شەيتانغا ئىبادەت قىلمايدۇ، بەلكى ھەر تەرەپتىن شەيتانغا لەنەت ياغدۇرىدۇ. شۇڭا قىيامەت كۈنى ئاللاھ تائالانىڭ ئادەم ئەۋلادلىرىنى شەيتانغا ئىبادەت قىلىش جىنايىتى بىلەن جاۋابكارلىققا تارتىشى ئىنسانلارنىڭ قانداقتۇر شەيتانغا چوقۇنغانلىقى سەۋەبىدىن ئەمەس، بەلكى شەيتاننىڭ سۆزىگە كىرىپ، ئۇنىڭ ھۆكمىگە ئەمەل قىلغانلىقى، شەيتان قانداق يولنى كۆرسەتسە شۇ يول تەرەپكە ماڭغانلىقى سەۋەبىدىن بولىدۇ.

(قىيامەت كۈنى بولغاندا ئاللاھ پەرىشتىلەرگە بۇيرۇق قىلىپ:) «زۇلۇم قىلغۇچىلارنى ۋە ئۇلارنىڭ ھەمراھلىرىنى ھەمدە ئۇلارنىڭ ئاللاھنى قويۇپ ئىبادەت قىلغان مەبۇدلىرىنى توپلاڭلار، ئاندىن ئۇلارنى دوزاخنىڭ يولىغا باشلاڭلار» دەيدۇ.... ئاندىن ئۇلار (يەنى كاپىرلار) بىر ـ بىرىگە يۈزلىنىپ مۇنازىرىلىشىدۇ. (ئىبادەت قىلغۇچىلار ئۆز مەبۇدلىرىغا): «سىلەر بىزنىڭ يېنىمىزغا ئوڭ تەرەپتىن (يەنى ياخشىچاق بولۇپ) كېلەتتىڭلارغۇ؟!» دەيدۇ. ئۇلار جاۋابەن: «ياق، سىلەر ئۆزۈڭلار ئىمان كەلتۈرگۈچىلەردىن ئەمەس ئىدىڭلار، بىزنىڭ سىلەرنى زورلايدىغان كۈچىمىز يوق ئىدى، سىلەر ئۆزۈڭلار ئىتائەتسىز ئىدىڭلار» دەيدۇ.[1]

بۇ ئايەتتە نەقىل قىلىنغانلار مەبۇدلار بىلەن ئىبادەت قىلغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى دە ـ تالاشلار ئۈستىدە پىكىر

[1] سۈرە سافقات 22 ـ 30 ـ ئايەت.

يۈرگۈزۈپ كۆرىدىغان بولساق، ئايەتتە «مەبۇد» دېيىلىۋاتقىنى ھەرگىزمۇ كىشىلەر چوقۇنىدىغان بۇت ياكى ھەيكەل ئەمەسلىكىنى، بەلكى ياخشى قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ئىنسانلارنى ئازدۇرىدىغان رەھبەرلەرنى، مۇقەددەسلىك تونىغا كىرىۋېلىپ، مازار، دەرەخ، سۇپا، سەللە، تەسبىھ، جەينامازلارنىڭ سايىسىدا ئاللاھنىڭ بەندىلىرىنى ئالداپ، ئاللاھقا ئەمەس، بەلكى ئۆزىگە ئەقىدەتمەن قىلىۋېلىشنىڭ غېمىنى قىلىدىغان، دەۋانى ئىسىل ھەم يوغان قىلىپ، ئەمەلىيەتتە پىتنە ـ پاسات تېرىيدىغان ئاتالمىش خوجا، دىرۋىش دىنىي پېشىۋالارنى بىلدۈرىدۇ. دېمەك، بۇ ئايەتتە دەل ئەنە شۇنداق كىشىلەرگە قارىغۇلارچە ئەگىشىپ، ئۇلارنىڭ ھۆكۈملىرىگە شەرتسىز ئىتائەت قىلىشنى ئاللاھ تائالا «باشقا مەبۇدقا ئىبادەت قىلىش» دەپ ئاتىماقتا.

ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئۆلىما، ماشايىخلىرىنى ئاللاھتىن باشقا رەب قىلىۋالدى، مەريەمنىڭ ئوغلى مەسىھنىمۇ ھەم. ھالبۇكى ئۇلار پەقەت بىرلا ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشقا بۇيرۇلغان ئىدى.[1]

بۇ ئايەتتە، ئۆلىما، ماشايىخلارنى رەب قىلىۋېلىپ، شۇلارغا ئىبادەت قىلغانلىق سۆزلەنگەن بولۇپ، بۇنىڭ مەنىسى، ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ ھۆججىتىسىز شۇلارنىڭ بۇيرۇقلىرىنى، چەكلەش ۋە يول قويۇشتىن ئىبارەت ئەھكاملىرىنى بەجا كەلتۈرۈشنى بىلدۈرىدۇ. پەيغەمبىرىمىز سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەممۇ ئۆزىنىڭ بىر سەھىھ ھەدىسىدە، بۇ ئايەتنى دەل مۇشۇنداق ئىزاھلاپ بەرگەن. شۇچاغدا، «بىز ئۆزىمىزنىڭ ئۆلىما، ماشايىخلىرىمىزغا چوقۇنمايمىزغۇ؟» دەپ سورالغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «ئۇلار نېمىنى ھالال دەپ بەلگىلىسە، سىلەر شۇنى ھالال دەپ

[1] سۈرە تەۋبە 31 ـ ئايەت.

چۈشىنىۋالمىدىڭلارمۇ؟ ئۇلار نېمىنى ھارام دەپ بەلگىلىسە، سىلەر شۇنى ھارام قىلىۋالمىدىڭلارمۇ؟» دەپ جاۋاب بەرگەن.

ئىبادەت ـــ چوقۇنۇش مەنىسىدە

ئەمدى ئۈچىنچى مەنىسىگە ئالاقىدار ئايەتلەرگە قاراپ باقايلى! ئالدى بىلەن شۇنى ياخشى چۈشىنىۋېلىش لازىمكى، قۇرئان كەرىمنىڭ روھىغا ئاساسەن تۆۋەندىكىدەك ئىككى خىل پائالىيەتلەر ئىبادەتنىڭ چوقۇنۇش مەنىسىگە كىرىدۇ:

1 ـ بىراۋنىڭ ئالدىدا سەجدە، رۇكۇ، قول باغلاپ قىيامدا تۇرۇش، ئەتراپىنى تاۋاپ قىلىپ، بوسۇغا سۆيۈش، نەزىر، قۇربانلىق قىلىش قاتارلىق بىراۋغا چوقۇنۇش مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان پائالىيەتلەر بولۇپ، مەيلى بىراۋنى «ئىلاھ» دەپ بىلسۇن، ياكى «كاتتا ئىلاھنىڭ ئالدىدا يېقىنلىققا ۋە شاپائەتكە ۋاستە بولغۇچى» دەپ قارىسۇن، ۋەياكى «كاتتا ئىلاھنىڭ ئىلاھلىق ئىنتىزامىنى يۈرگۈزۈشتە ئۇنىڭغا ھەمكارلىشىدىغان كىچىك ئىلاھ» دەپ قارىسۇن، بۇنىڭدىن قەتئىي نەزەر مەزكۇر پائالىيەتلەرنى بەجا كەلتۈرگەنلىكنىڭ ئۆزى چوقۇنغانلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

2 ـ بىراۋنى «سەۋەبلەر ئالەمىگە تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ» دەپ قاراپ، ئۆز ھاجىتى ئۈچۈن دۇئا، ئىلتىجا قىلىش، قىيىنچىلىق ياكى مۇسىبەتتە قالغان چاغلىرىدا ئۇنىڭدىن مەدەت تىلەش، خېيىم ـ خەتەر، بالايىئاپەتلەردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۇنىڭ پاناھلىقىنى تىلەش بولۇپ، يۇقىرىقى مانا بۇ ھەرئىككى خىل پائالىيەتلەر قۇرئاننىڭ روھىغا ئاساسەن چوقۇنۇشنىڭ تەرىپى ئىچىگە كىرىدۇ. مەسىلەن:

ئېيتىپ قويغىنكى: «مەن پەرۋەردىگارىمدىن روشەن دەلىللەرگە سازاۋەر بولۇپ بولغاندىن كېيىن سىلەرنىڭ ئاللاھنى

قويۇپ ئىبادەت قىلىۋاتقانلىرىڭلارغا ئىبادەت قىلىشتىن مەنئى قىلىندىم» (سۈرە مۆئمىن 66 ـ ئايەت)

(ئىبراھىم ئېيتتى) «مەن سىلەرنى ۋە سىلەر ئاللاھنى قويۇپ چوقۇنۇۋاتقان نەرسىلەرنى تاشلايمەن، مەن پەقەت پەرۋەردىگارىمنىلا چاقىرىمەن...» ئۇ (يەنى ئىبراھىم) ئۇلاردىن ۋە ئۇلارنىڭ ئاللاھنى قويۇپ چوقۇنۇۋاتقان نەرسىلىرىدىن يىراقلاشقاندا، بىز ئۇنىڭغا ئىسھاق بىلەن يەئقۇبتەك پەرزەنت ئاتا قىلدۇق.[1]

ئاللاھنى قويۇپ قىيامەتكىچە دۇئانى ئىجابەت قىلىشقا قادىر بولالمايدىغانلارغا دۇئا قىلىدىغان ئادەمدىنمۇ گۇمراھ ئادەم بارمۇ؟ ئۇلار ھەتتا ئۇلارنىڭ دۇئا قىلىۋاتقانلىقىدىنمۇ خەۋەرسىزدۇر. (قىيامەت كۈنى) ئىنسانلار (ھېساب بېرىش ئۈچۈن) توپلانغان چاغدا، ئۇلار ئاشۇ دۇئا قىلغۇچىلارغا دۈشمەن بولىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئىبادەتلىرىنىمۇ ئىنكار قىلىدۇ.[2]

بۇ ھەر ئۈچىلى ئايەتتە قۇرئان كەرىم ئىبادەتنى دۇئا قىلىش ۋە مەدەت تىلەش دەپ ئوچۇق چۈشەندۈرۈپ بەرمەكتە.

بەلكى بۇلار جىنلارغا ئىبادەت قىلاتتى، ئۇلارنىڭ تولىسى شۇلارغا ئىمان كەلتۈرەتتى. (سۈرە سەبە 41 ـ ئايەت)

بۇ يەردىكى جىنلارغا ئىبادەت قىلىش ۋە جىنلارغا ئىمان كەلتۈرۈش دېگەن سۆزدە زادى نېمىنىڭ كۆزدە تۇتۇلغانلىقى سۈرە جىننىڭ 6 ـ ئايىتىدە مۇنداق شەرھلەپ بېرىلگەن:

«ئىنسانلاردىن بولغان بەزى كىشىلەر جىنلاردىن بولغان بەزى كىشىلەرنىڭ پاناھىغا سېغىناتتى.»

---

[1] سۈرە مەريەم 48 ـ 49 ـ ئايەت.

[2] يەنى ئۇلار ئوچۇق قىلىپ، بىز بۇلارغا «بىزگە ئىبادەت قىلىڭلار» دەپ بۇيرۇمىغان ئىدۇق، «ھەتتا بۇلارنىڭ بىزگە ئىبادەت قىلىدىغانلىقىدىنمۇ خەۋەرسىز ئىدۇق» دەيدۇ. سۈرە ئەھقاف 5 ـ 6 ـ ئايەت.

بۇنىڭدىن بىلىۋېلىشقا بولىدۇكى، جىنلارغا ئىبادەت قىلىش دېگەنلىك جىنلارنىڭ پاناھلىقىغا سىغىنىشنى ھەمدە خېيىم، خەتەر مۇسىبەتلەرگە قارشى ئۇلاردىن مۇھاپىزەت تەلەپ قىلىشنى بىلدۈرىدۇ. جىنلارغا ئىمان كەلتۈرۈش دېگەنلىك بولسا، «جىنلار پاناھلىق بېرىش ۋە قوغداپ قىلىش قۇدرىتىگە ئىگە» دەپ ئەقىدە قىلىشنى بىلدۈرىدۇ.

شۇ كۈنىدە (پەرۋەردىگارىڭ) ئۇلارغا قوشۇپ، ئۇلار ئاللاھنى قويۇپ چوقۇنغان مەبۇدلارنىمۇ بىرلىكتە يىغىدۇ. ئاندىن ئاللاھ ئۇلاردىن: «مېنىڭ بۇ بەندىلىرىمنى سىلەر ئازدۇردۇڭلارمۇ؟ يا ئۇلار ئۆزلىرى (توغرا) يولدىن ئازدىمۇ؟» دەپ سورايدۇ. ئۇلار: «ئى ئاللاھ! سەن پاكتۇرسەن، سېنى قويۇپ باشقىلارنى باشپاناھ قىلىۋېلىشقا بىزلەرنىڭ قەتئىي ھەددىمىز يوق» دەيدۇ.[1]

بۇ يەردىكى بايان ئۇسلۇبىدىن شۇنى ئوچۇق بىلىۋالغىلى بولىدۇكى، مەبۇدلار دېگەن سۆز ئەۋلىيا، بۈزرۈكلارغا قارىتىلغان، ئۇلارغا ئىبادەت قىلىش دېگەنلىك بولسا، كىشىلەرنىڭ ئۇلارنى بەندىلىك سۈپىتىدىن يۇقىرى كۆتۈرۈۋېتىپ، ئىلاھىي سۈپەتلەر بىلەن سۈپەتلىۋالغانلىقىنى، ئۇلارنى غەيىپتىن ياردەم بېرىشكە، مۈشكۈلنى ئاسان قىلىشقا، دادۇ ـ پەريادلارنى ئاڭلاشقا قادىر دەپ چۈشىنىۋالغانلىقىنى شۇڭا ئۇلارنى ئۇلۇغلاش ئۈچۈن چوقۇنۇش تۈسىنى ئالغان ھەرخىل پائالىيەتلەرنىمۇ بەجا كەلتۈرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

ئاللاھ ئۇ كۈنىدە پۈتۈن ئىنسانلارنى يىغىدۇ، ئاندىن پەرىشتىلەردىن: «بۇ كىشىلەر سىلەرگە ئىبادەت قىلامتى؟» دەپ سورايدۇ. پەرىشتىلەر: «سەن پاكتۇرسەن، بىزنىڭ ئالاقىمىز سەن بىلەندۇر، ئۇلار بىلەن ئەمەس» دەيدۇ.

---

[1] سۈرە فۇرقان 17 ـ 18 ـ ئايەت.

بۇ يەردىكى «پەرىشتىلەرگە ئىبادەت قىلىش»[1] دېگەن سۆز پەرىشتىلەرنىڭ خىيالى ھەيكەل، بۇتلىرىنى، قاتۇرۇۋېلىپ، شۇلارنىڭ نامىدا ئىبادەتخانا سېلىپ چوقۇنۇشنى بىلدۈرىدۇ. بۇ خىل چوقۇنۇشتىن مەقسەت ئۇلارنى خۇشال قىلىش ئارقىلىق نەزەر، ئىنايىتىگە ئېرىشىش، ئۇلارنىڭ دىققىتىنى ئۆز ئەھۋالى تەرەپكە تارتىشنى قولغا كەلتۈرۈپ، دۇنيالىق ئىشلىرىدا شۇلاردىن مەدەت تىلەش ئىدى.

ئۇلار ئاللاھنى قويۇپ، ئۆزلىرىگە نە پايدا، نە زىيان يەتكۈزەلمەيدىغان نەرسىلەرگە چوقۇنىدۇ، «بۇلار ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا بىزگە شاپائەت قىلغۇچىلاردۇر» دېيىشىدۇ. (سۈرە يۇنۇس 18 ـ ئايەت)

ئاللاھنى قويۇپ ئۇنىڭدىن باشقىنى باشپاناھ قىلىۋالغانلار (ئۆزلىرىنىڭ بۇ قىلمىشىنى چۈشەندۈرۈپ): «بىزنىڭ ئۇلارغا چوقۇنۇشىمىز پەقەت ئۇلارنىڭ بىزنى ئاللاھقا يېقىنلاشتۇرۇشى ئۈچۈندۇر» دېيىشىدۇ. (سۈرە زۇمەر 3 ـ ئايەت.)

بۇ يەردىمۇ ئىبادەتنىڭ مەنىسى چوقۇنۇشنى بىلدۈرگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ زادى نېمە مەقسەتتە چوقۇنىدىغانلىقىمۇ شەرھلەپ بېرىلگەن.

ئىبادەت ــ بەندىچىلىك ۋە قوللۇق، ئىتائەت ۋە چوقۇنۇش مەنىسىدە

يۇقىرىقى مىساللار بىلەن شۇنىسى ئېنىق ئايدىڭلىشىدۇكى، قۇرئان كەرىمدە «ئىبادەت» دېگەن سۆز بەزى يەردە قوللۇق

---

[1] بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىۋاتقان پەرىشتىلەرنى باشقا مۇشرىك قەۋملەر (Gods) «ئىلاھلار» دەپ قارار قىلىۋېلىشقان بولسا، ئەرەب مۇشرىكلىرى «ئاللاھنىڭ قىزلىرى» دەپ بەلگىلىشىۋالغان ئىدى.

قىلىــش ۋە ئىتــائەت قىلىــش مەنىــسىدە، بەزى جايــدا، پەقەتــلا ئىتائەت قىلىش مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن. ئەمدى بىز «ئىبادەت» دېگەن سۆزنىڭ يۇقىرىقى ئۈچىلى مەنىدە ئىشلىتىلگەنلىكىگە ئائىت مىساللارنى كەلتۈرۈشتىن ئىلگىرى ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ تېخىمۇ ياخشى ئۆزلەشتۈرىۋېلىشى ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم قىسقىچە مۇقەددىمە بېرىپ ئۆتمەكچىمىز.

يۇقىرىدا مىسال كەلتۈرۈلگەن ئايەتلەرنىڭ ھەممىسىدە ئاللاھتىن غەيرىگە ئىبادەت قىلىش تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، ئىبادەت - قۇللۇق قىلىش ياكى ئىتائەت قىلىش مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن جايلارنىڭ ھەممىسىدە «مەبۇد» نىڭ شەيتان ئىكەنلىكى ياكى ئاللاھنىڭ بەندىلىرىنى ئاللاھقا ئەمەس، بەلكى ئۆزىگە ئىتائەت قىلدۇرۇپ، بەندىچىلىك قىلدۇرغان ئاسىي، تاغۇت ئىنسانلار ئىكەنلىكى ۋەياكى ئاللاھنىڭ كىتابىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئۆزى ئويدۇرۇپ چىققان يوللارغا كىشىلەرنى يېتەكلىگەن رەھبەرلەر ئىكەنلىكى كۆرسىتىلگەن. ئەمما ئىبادەت، چوقۇنۇش مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن جايلاردا بولسا، «مەبۇت»نىڭ ئەۋلىيا، ئەنبىيا، سالىھ كىشىلەر ئىكەنلىكى، ئۇلارنىڭ تەلىماتىغا خىلاپ ھالدا كىشىلەرنىڭ ئۇلارنى مەبۇد قىلىۋالغانلىقى، ياكى جىن ۋە پەرىشتىلەر بولۇپ، كىشىلەرنىڭ پەقەتلا خاتا تەسەۋۋۇرلار تۈپەيلى ئۇلارنى تەبىئەتتىن تاشقىرى رۇبۇبىيەتكە ھەسسىدار قىلىۋالغانلىقى، ۋەياكى خىيالى بۇت ھەيكەللەر بولۇپ، شەيتاننىڭ ئازدۇرۇشى تۈپەيلى كىشىلەرنىڭ ئۇلارنى چوقۇنۇش ئوبيېكتى قىلىۋالغانلىقى كۆرسىتىلگەن. قۇرئان كەرىم بۇ خىلدىكى پۈتۈن مەبۇدلارنى مەيلى ئۇلارغا قوللۇق ياكى ئىتائەت قىلىنغان ۋەياكى چوقۇنۇپ تىۋىنىلغان بولسۇن، قەتئىي ھالدا باتىل، شۇنداقلا ئۇلارغا ئىبادەت قىلىش پۈتۈنلەي خاتا، دەپ بەلگىلەيدۇ. قۇرئان كەرىم بۇ ھەقتە:

«سىلەر ئىبادەت قىلىۋاتقان بۇ مەبۇدلارنىڭ ھەممىسى ئاللاھنىڭ بەندىلىرى ۋە قۇللىرىدۇر. ئۇلار ئىبادەت قىلىنىشقا ھەقلىق ئەمەس، سىلەر ئۇلارغا ئىبادەت قىلىش بىلەن خارلىق، رەسۋالىق ۋە مەھرۇملۇقتىن باشقا ھېچ نەرسىگە ئېرىشەلمەيسىلەر. ھەقىقەتتە ئۇلارنىڭ ۋە پۈتۈن كائىناتنىڭ ئىگىسى پەقەتلا ئاللاھتۇر. پۈتۈن ھوقۇق ئەنە شۇ ئاللاھنىڭ قولىدا. شۇڭا سىلەر پەقەت ئاللاھقىلا ئىبادەت قىلىڭلار» دەپ تەكىتلەيدۇ.

سىلەر ئاللاھنى قويۇپ ئىبادەت قىلىدىغان مەبۇدلار سىلەرگە ئوخشاشلا بەندىلەردۇر. (قېنى) ئۇلارغا دۇئا قىلىپ كۆرۈپ بېقىڭلار، ئەگەر ئۇلار ھەققىدىكى ئەقىدەڭلار توغرا بولىدىغان بولسا، دۇئايىڭلارغا جاۋاب قايتۇرۇپ باقسۇن [1]... سىلەرنىڭ ئاللاھنى قويۇپ، ئىبادەت قىلىۋاتقىنىڭلار بولسا، نە سىلەرگە ياردەم قىلالمايدۇ، نە ئۆزلىرىگىمۇ ياردەم قىلىشقا قادىر ئەمەس. (سۈرە ئەئراف 194 ـ 197 ـ ئايەت)

بۇلار: «رەھماننىڭ (يەنى ئاللاھ) نىڭ بالىسى بار» دېيىشىدۇ، ئۇنداق ئەمەس. ئاللاھ (بۇنىڭدىن) پاكتۇر، ئۇلار بولسا، پەقەتلا ھۆرمەتلىك بەندىلەردۇر.» [2] ئۇلار ئاللاھنىڭ ئالدىدا ئالدىراپ سۆز قىلىشقىمۇ پېتىنالمايدۇ، پەقەت ئاللاھنىڭ پەرمانى بويىچىلا ئەمەل قىلىدۇ. ئاللاھ ئۇلارغا ئايان بولغاننىمۇ بىلىدۇ ۋە ئۇلاردىن مەخپىي بولغاننىمۇ بىلىپ تۇرىدۇ، ئۇلار ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا ئاللاھ رازى بولغانلاردىن باشقىغا شاپائەت قىلالمايدۇ، ئۇلار دائىم ئاللاھتىن قورقۇپ تۇرىدۇ. (سۈرە ئەنبىيا 26 ـ 28)

---

[1] جاۋاب قايتۇرۇشنىڭ مەنىسى ئۇنىلۇك جاۋاب قايتۇرۇش ئەمەس، بەلكى دۇئاغا جاۋابەن ئەمەلىي ھەرىكەت قىلىشنى بىلدۈرىدۇ.

[2] بۇ ئايەتتە تىلغا ئېلىنىۋاتقان ھۆرمەتلىك بەندىلەر پەرىشتىلەردىن ئىبارەتتۇر.

ئۇلار مەرھەمەتلىك ئاللاھنىڭ بەندىلىرى بولغان پەرىشتىلەرگە ئايال ئىلاھ دەپ ئېتىقاد قىلدى.[1]

بۇلار ئاللاھ بىلەن جىنلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا نەسەب رىشتىسى ياساپ چىقىشتى. ۋەھالەنكى جىنلار ئوبدان بىلىدۇكى، بۇ كىشىلەر چوقۇم جاۋابكارلىققا تارتىلىش ئۈچۈن ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىغا ھازىر قىلىنىدۇ.[2]

مەسىھ ھېچ قاچان ئاللاھقا بەندە بولۇشنى ئۆزىگە ئار كۆرۈپ باققان ئەمەس، ياكى ئاللاھقا يېقىن پەرىشتىلەرمۇ ئار كۆرگەن ئەمەس. كىملەركى ئاللاھقا بەندىچىلىك قىلىشنى ئار كۆرىدىكەن ۋە كۆرەڭلەيدىكەن، (ئۇلار قېچىپ نەگىمۇ بارالىسۇن؟) بىر كۈنى ئاللاھ ئۇلارنىڭ ھەممىنى ئۆز دەرگاھىغا توپلايدۇ.[3]

كۈن بىلەن ئاي (ئۆز بۇرجلىرىدا) مۇئەييەن ھېساب بويىچە سەير قىلىدۇ. ئوت- چۆپلەر، دەل- دەرەخلەر ئاللاھنىڭ ئىتائىتىگە باش ئېگىدۇ.[4]

يەتتە ئاسمان ۋە زېمىن ھەمدە ئۇلاردا مەۋجۇد بولغان پۈتۈن مەخلۇقاتلار ئاللاھنىڭ پاكلىقىنى بايان قىلماقتا. ئۇنى مەدھىيىلەش بىلەن تەسبىھ ئېيتمايدىغان ھېچقانداق شەيئى يوقتۇر. لېكىن سىلەر ئۇلارنىڭ تەسبىھلىرىنى چۈشىنەلمەيسىلەر. (سۈرە بەنى ئىسرائىل 44 ـ ئايەت)

ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى ھەممە نەرسە ئاللاھنىڭ مۈلكىدۇر. ھەممىسى ئۇنىڭ پەرمانىغا بويسۇنغۇچىدۇر.[5]

---

[1] سۈرە زەخرۇف 19 ـ ئايەت.
[2] سۈرە ساففات 158 ـ ئايەت.
[3] سۈرە نىسا 172 ـ ئايەت.
[4] سۈرە رەھمان 5 ـ 6 ـ ئايەت.
[5] سۈرە رۇم 26 ـ ئايەت.

كوكىلىسى ئاللاھنىڭ قولىدا بولمايدىغان بىرمۇ جانلىق يوق. (سۈرە ھۇد 56 ـ ئايەت)

ئاسمانلاردا ۋە زېمىندا ئاللاھنىڭ ئالدىغا قۇل بولۇش سالاھىيىتى بىلەن ھازىر بولمايدىغان ھېچ مەخلۇق يوقتۇر. ئاللاھ ئۇلارنى تولۇق ساناپ قويىدى. قىيامەت كۈنى ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ـ بىرلەپ ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا كېلىدۇ. (سۈرە مەريەم)

ئېيتقىنكى، «پادىشاھلىقنىڭ ئىگىسى بولغان ئى ئاللاھ! خالىغان ئادەمگە پادىشاھلىقنى بېرىسەن، خالىغان ئادەمدىن پادىشاھلىقنى تارتىپ ئالىسەن؛ خالىغان ئادەمنى ئەزىز قىلىسەن، خالىغان ئادەمنى خار قىلىسەن؛ ھەممە ياخشىلىق سېنىڭ ئىختىيارىڭدىدۇر. شەكسىزكى، سەن ھەممىگە قادىرسەن.» (سۈرە ئال ئىمران 26 ـ ئايەت)

بۇ ئايەتلەر ئارقىلىق قۇرئان كەرىم كىشىلەرنىڭ مەيلى قانداقلا شەكىل بىلەن بولمىسۇن ئىبادەت قىلىپ كېلىۋاتقان پۈتۈن مەبۇدلىرىنى «ماھىيەتتە ھېچ بىر ئىختىيارلىقى بولمىغان ئاللاھنىڭ قۇللىرى» دەپ ئىسپاتلاپ بولغاندىن كېيىن، ئاندىن پۈتۈن ئىنسانلار بىلەن جىنلارغا «مەيلى قانداقلا مەنىدىن بولمىسۇن ئىبادەت پەقەت ئاللاھقىلا بولۇشى لازىم. قۇللۇقمۇ، ئىتائەتمۇ ۋە چوقۇنۇشمۇ پەقەت ئۇنىڭغىلا بولۇشى لازىم. بۇلارنىڭ ھېچ بىرىنى ئاللاھتىن باشقىغا قىلىشقا قەتئىي بولمايدۇ» دېگەن تەلەپنى قويىدۇ.

بىز ھەر بىر ئۈممەتكە «ئاللاھقا ئىبادەت قىلىڭلار، تاغۇتقا ئىبادەت قىلىشتىن يىراق بولۇڭلار» دېگەن يوليورۇق بىلەن پەيغەمبەر ئەۋەتتۇق. (سۈرە نەھل 36 ـ ئايەت)

قانداقكى كىشلەر تاغۇتقا ئەگىشىشتىن ئۆزىنى تارتىدىكەن ۋە ئاللاھ تەرەپكە مۇراجىئەت قىلىدىكەن، ئۇلارغا خۇشخەۋەر بېرىلىدۇ. (سۈرە زۇمەر 17 ـ ئايەت)

«ئــى ئــادەم بــالىلىرى! شــەيتانغا ئىبــادەت قىلمــاڭلار، ئــۇ ھەقىــقەتەن ســىلەرگە ئاشــكارا دۈشــمەندۇر، مــاڭىلا ئىبــادەت قىلىڭلار، مانا بۇ توغرا يولدۇر، دەپ تەكىتلىمىدىممۇ؟»[1]

ئــۇلار ئۆزلىرىنىــڭ ئۆلىمــالىرىنى ۋە راھىپلىرىنــى ئــالالھتىن باشــقا پەرۋەردىگــار قىلىۋالــدى... ھــالبۇكى ئــۇلار پەقەت بىــرال ئالالھقا ئىبادەت قىلىشقا بۇيرۇلغان ئىدى.[2]

ئــى مــۇئمىنلەر! ئەگــەر ســىلەر ھەقىــقەتەن ئــالالھقىال ئىبــادەت قىلىــدىغان بولــساڭلار، بىــز ســىلەرنى رىزىقالنــدۇرغان ھــاالل نەرســىلەردىن تەرەددۇتــسىز يەڭــالر ۋە ئالالھقــا شــۈكرى ئــادا قىلىڭلار. (سۈرە بەقەرە 172 ـ ئايەت)

بۇ ئايەتلەردە ئىبادەتنى پەقەتال ئالالھقا مەخسۇسالشتۇرۇشقا ھۆكــۈم قىلىنغــان بولــۇپ، ئىبــادەت ــ بەنــدىچىلىك قىلىــش، قوللــۇق قىلىــش، ئىتــائەت قىلىــش ۋە بۇيرۇققــا بويــسۇنۇش مەنىسىدە كەلگەن. بۇ نــۇقتىنى ئىــسپاتالىدىغان «قەرىــنە» (يەنــى يانــداش پاكىــت)، تاغۇتقــا، شــەيتانغا، مۇســتەبىت ھۆكۈمرانالرغــا، شــەيخ، ماشــايىخ، ئاتــا ـ بوۋىالرغــا ئىتــائەت ۋە بەنــدىچىلىك قىلىشتىن ساقلىنىپ، پەقەت ئــالالھقىال ئىتــائەت ۋە بەنــدىچىلىك قىلىش يولىنى تالالشنىڭ كۆرستىلىۋاتقانلىقىدىن ئىبارەتتۇر.

ئــى پەيغەمــبەر! ئۇالرغــا ئېيتــىپ قــويغىنكى: «ســىلەر ئــالالھنى قويــۇپ ئىبــادەت قىلىۋاتقــان مەبۇدلىرىڭالرغــا ئىبــادەت قىلىــشتىن مەنئــى قىلىنــدىم، پەرۋەردىگارىمــدىن ماڭــا روشــەن دەلىلــلەر كەلــگەن چاغــدا (ئۇنــداق ئىــشنى قانــداقمۇ قىلغــۇدەكمەن؟)، مەن ئالەملەرنىــڭ پەرۋەردىگارىغــا بويــسۇنۇشقا بۇيرۇلــدۇم». (ســۈرە مۆئمىن 66 ـ ئايەت)

---

[1] سۈرە ياسىن 60 ـ 61 ـ ئايەت.
[2] سۈرە تەۋبە 31 ـ ئايەت.

پەرۋەردىگارىڭلار ئېيتىدۇكى: «ماڭا دۇئا قىلىڭلار، مەن دۇئايىڭلارنى قوبۇل قىلىمەن. شۈبھىسىزكى، مېنىڭ ئىبادىتىمدىن چوڭچىلىق قىلىپ باش تارتىدىغانلار خار بولغان ھالدا جەھەننەمگە تاشلىنىدۇ»[1]

ئەنە شۇ ئاللاھ سىلەرنىڭ پەرۋەردىگارىڭلاردۇر، پادىشاھلىق ئۇنىڭغا خاستۇر، ئۇنى قويۇپ سىلەر چاقىرىۋاتقان باشقىلار قىلچىلىك نەرسىگە ئىگە ئەمەس. ئەگەر ئۇلارغا دۇئا قىلساڭلار، سىلەرنىڭ دۇئالىرىڭلارنى ئاڭلىمايدۇ، ئاڭلىغان تەقدىردىمۇ سىلەرگە جاۋاب قايتۇرالمايدۇ، قىيامەت كۈنى ئۇلار سىلەرنىڭ شېرىك قىلىۋالغانلىقىڭلارنىمۇ ئىنكار قىلىدۇ.[2]

ئۇلارغا ئېيتقىنكى، «سىلەر ئاللاھتىن باشقا، سىلەرگە نە پايدا، نە زىيان يەتكۈزۈشكە قادىر بولالمايدىغان بىرىگە چوقۇنامسىلەر؟ ھالبۇكى ئاللاھ بولسا ھەممە نەرسىنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر.[3]

بۇ ئايەتلەردە ئىبادەتنى ئاللاھقىلا مەخسۇسلاشتۇرۇش بايان قىلىنغان بولۇپ، ئىبادەت ــ چوقۇنۇش مەنىسىدە كەلگەن. بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدىغان ئېنىق «قەرىنە» (يەنى يانداش پاكىت)، ئىبادەتنىڭ دۇئا قىلىش بىلەن مەنىداش شەكىلدە ئىشلىتىلگەنلىكىدۇر ھەمدە ئالدىنقى ۋە كېيىنكى ئايەتلەردە تەبىئەتتىن تاشقىرى رۇبۇبىيەتتە ئاللاھقا شېرىك قىلىۋېلىنغان مەبۇدلارنىڭ تىلغا ئېلىنغانلىقىدۇر.

ئەمدى ھەرقانداق بىر تەپەككۇر ساھىبى بولغان كىشىگە نىسبەتەن شۇنى چۈشىنىۋېلىش قىيىن ئەمەسكى، قۇرئان كەرىمنىڭ ھەرقانداق يېرىدە ئاللاھقا ئىبادەت قىلىش تىلغا

---

[1] سۈرە مۆئمىن 60 ـ ئايەت.
[2] سۈرە فاتىر 13 ـ 14 ـ ئايەت.
[3] سۈرە مائىدە 76 ـ ئايەت.

ئېلىنغان بولسا ھەممە ئىبادەت دېگەن سۆزنىڭ ئەتراپىدا ئۇنىڭ ھەرقايسى مەنىلىرىدىن مەخسۇس بىر مەنىسىگە قارىتىلغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان بىرەر «قەرىنە» (يەنى يانداش پاكىت) بولمىسا، چوقۇمكى، ئۇنداق جايلارنىڭ ھەممىسىدە، «ئىبادەت»نىڭ مەنىسى، قۇللۇق قىلىش، ئىتائەت قىلىش ۋە چوقۇنۇش قاتارلىق ھەر ئۈچىلى مەنىدە تەڭ ئىشلىتىلگەن بولىدۇ. مىسال ئۈچۈن تۆۋەندىكى ئايەتلەرنى مۇلاھىزە قىلىپ باقايلى!

مانا مەن ھەقىقىي ئاللاھتۇرمەن، مەندىن باشقا ھېچ مەبۇد يوقتۇر، (يالغۇز) ماڭىلا ئىبادەت قىلغىن.[1]

ئەنە شۇ ئاللاھ سىلەرنىڭ رەببىڭلاردۇر، ئاللاھتىن بۆلەك ھېچ مەبۇد يوقتۇر، ئۇ ھەممە نەرسىنى ياراتقۇچىدۇر، شۇڭا ئۇنىڭغىلا ئىبادەت قىلىڭلار، ئۇ ھەر نەرسىگە ھامىيدۇر.[2]

ئى پەيغەمبەر! ئېيتقىنكى، «ئى ئىنسانلار! ئەگەر سىلەر مېنىڭ دىنىمدىن گۇمانلىنىدىغان بولساڭلار، بىلىپ قويۇڭلاركى، سىلەرنىڭ ئاللاھنى قويۇپ ئىبادەت قىلىۋاتقانلىرىڭلارغا مەن ئىبادەت قىلمايمەن، بەلكى مەن سىلەرنى قەبزى روھ قىلىدىغان ئاللاھقىلا ئىبادەت قىلىمەن، ۋە مەن مۆمىنلەردىن بولۇشقا بۇيرۇلدۇم.»[3]

سىلەرنىڭ ئاللاھنى قويۇپ ئىبادەت قىلىۋاتقىنىڭلار سىلەر ئۆزۈڭلار ۋە ئاتا ـ بوۋاڭلار ئاتىۋالغان ناملاردىنلا ئىبارەتتۇر، ئاللاھ ئۇ ھەقتە ھېچقانداق دەلىل چۈشۈرگىنى يوق، ھۆكۈمرانلىق ئاللاھتىن باشقا ھېچكىمگە مەنسۇپ ئەمەس، ئۇ سىلەرنى

---

[1] سۈرە تاھا 14 ـ ئايەت.
[2] سۈرە ئەنئام 102 ـ ئايەت.
[3] سۈرە يۇنۇس 104 ـ ئايەت.

پەقەت ئۆزىگىلا ئىبادەت قىلىشقا بۇيرۇيدۇ، مانا بۇ توغرا دىندۇر. (سۈرە يۈسۈف 40 ـ ئايەت)

ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى غايىبنى بىلىش ئاللاھقا خاستۇر، ھەممە ئىش ئاللاھقا قايتۇرۇلىدۇ، ئى پەيغەمبەر! ئاللاھقا ئىبادەت قىلغىن ۋە ئاللاھقا تەۋەككۇل قىلغىن.[1]

بىزنىڭ ئالدىمىزدىكى، ئارقىمىزدىكى ۋە ئالدى ـ كەينىمىز ئارىسىدىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئاللاھنىڭ ئىلكىدىدۇر، پەرۋەردىگارىڭ ھەرگىزمۇ ئۇنتۇپ قالغۇچى ئەمەستۇر، ئۇ ئاسمانلارنىڭ، زېمىننىڭ ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بارلىق شەيئىلەرنىڭ ئىگىسىدۇر، شۇڭا ئۇنىڭغىلا ئىبادەت قىلغىن، ئاللاھنىڭ ئىبادىتىدە سابىت قەدەم بولغىن. (سۈرە مەريەم 64 ـ 65 ـ ئايەت)

كىمكى، پەرۋەردىگارىغا مۇلاقات بولۇشنى ئۈمىد قىلىدىكەن ياخشى ئىش قىلسۇن. پەرۋەردىگارىغا قىلىدىغان ئىبادەتكە ھېچكىمنى شېرىك كەلتۈرمىسۇن.[2]

بۇ ئايەتلەردە ۋە مۇشۇنىڭغا ئوخشاش باشقا بارلىق ئايەتلەردە «ئىبادەت» دېگەن سۆزنى پەقەتلا چوقۇنۇش، ياكى قۇللۇق قىلىش ۋە ئىتائەت قىلىش دېگەن مەنىلەرگە خاسلاشتۇرۇۋېلىشقا ھېچ بىر سەۋەب يوق. دەرۋەقە بۇ خىلدىكى ئايەتلەردە قۇرئان كەرىم ئۆزىنىڭ پۈتۈن دەۋىتىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولىدۇ. ئېنىقكى، قۇرئاننىڭ دەۋىتى «قۇللۇق، ئىتائەت ۋە چوقۇنۇشنىڭ ھەممىسى ئاللاھقا خاس بولۇش لازىم» دېگەندىن ئىبارەتتۇر. شۇڭلاشقا بۇ خىلدىكى جايلاردا ئىبادەتنىڭ مەنىسىنى قانداقتۇر بىرەر مەخسۇس مەنا دائىرىسىگە

[1] سۈرە ھۇد 123 ـ ئايەت.

[2] سۈرە كەھف 110 ـ ئايەت.

ئەكىرىپ قويۇش ماھىيەتتە قۇرئاننىڭ دەۋىتىنى تارلاشتۇرغانلىق بولىدۇ. بۇنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى شۇكى، كىشىلەر قۇرئاننىڭ دەۋىتىگە قارىتا چەكلىك تەسەۋۋۇر ئىچىدە ئىمان كەلتۈرۈشكە ۋە ئۇنىڭغا ناقىس ھەم يېتەرسىز ئەگىشىشكە باشلايدۇ.

دىن

لۇغەتتىكى ئۇقۇملىرى ھەققىدە تەھلىل

ئەرەب تىلىدا «دىن» دېگەن سۆز ئوخشاش بولمىغان مەنىلەر ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

1 ـ مەنىسى، غەلىبە، ئىستىلا، ھۆكۈمرانلىق، باشقىلارنى ئىتائەتكە مەجبۇر قىلىش، ئۇلارغا ئۆزىنىڭ (Sovereignty) دىكتاتۇرىسىنى يۈرگۈزۈش، ئۇلارنى ئۆزىگە قۇل قىلىش ۋە بۇيرۇققا بويسۇندۇرغان قىلىش دېگەن مەنىلەردە ئىشلىتىدۇ. مەسىلەن: ‹دان الناس› دېگەنلىك «كىشىلەرنى ئىتائەتكە مەجبۇر قىلدى» دېگەنلىك بولىدۇ. ‹دنتهم فدانوا› دېگەن «مەن ئۇلارنى مەغلۇپ قىلدىم ۋە ئۇلار ماڭا بويسۇندى» دېگەنلىك بولىدۇ. شۇنىڭدەك، ‹دنت القوم اى اذللتهم واستعبدهم› دېگەننىڭ مەنىسى، «مەن پالانى قەۋمنى يەڭدىم ۋە قۇل قىلدىم» دېگەنلىك بولىدۇ. ‹دان الرجل اذا عزّ› دېگەننىڭ مەنىسى، «پالانى كۈچلۈك ۋە ئىززەتلىك بولدى» دېگەنلىك بولىدۇ. ‹دنت الرجل حملته على ما يكره› نىڭ مەنىسى، «مەن ئۇنى ئۆزى رازى بولمىغان ئىشقا مەجبۇر قىلدىم» دېگەنلىك بولىدۇ.‹دين فلان اذا حمل على مكرره› نىڭ مەنىسى، «پالانى كىشى بۇ ئىشقا بىسىم بىلەن مەجبۇر قىلىندى» دېگەنلىك بولىدۇ. دنته، ‹اى سئسته وملكته› دېگەنلىك، «مەن ئۇنىڭغا ھۆكۈم يۈرگۈزدۈم ۋە ھۆكۈمرانلىق قىلدىم» دېگەننى بىلدۈرىدۇ. ‹ديّنته القوم ولّيته سياستهم› دېگەنلىك «مەن كىشىلەرگە سىياسەت قىلىش ۋە ھۆكۈمرانلىق قىلىشنى پالانىغا تاپشۇردۇم» دېگەنلىك بولىدۇ. دەل مۇشۇ مەنىدە ھۇتەيىە ئۆز ئانىسىغا خىتاب قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

لقد دينت امر بنيك حتى تركتهم ادق من الطحين

«سەن ئـۆز پەرزەنتلىرىڭنىـڭ ئىـشىغا باشـقۇرغۇچى قىلىنغـان ئىدىڭ، ئاخىرى سەن ئۇنى ئۇندىنمۇ يۇمران قىلىپ قويدۇڭ.»

بىـر ھەدىـستە، «ئـۆز نەپـسىنى مەغلـۇپ قىلغـان ۋە ئـاخىرەت ئۈچـۈن مەنپەئەتلىــك ئىــش قىلغــان كىــشى ئەقىلمەنــدۇر» دېيىلگەن. مانا بۇ مەنىدىن بىرەر دۆلەت، بىرەر قەۋم يـاكى قەبىـلە ئۈسـتىدىن غالىـپ كېلىـپ، ئۇلارغـا ئـۆز ھـۆكمىنى يۈرگـۈزگەن كىــشىمۇ «ديّــان» دەپ ئاتىلىــدۇ. ئىــشرۇلھەرمازىمۇ پەيغەمــبەر ئەلەيھىسسالامغا خىتاب قىلىـپ، ‹يا سيد الناس وديّــان العــرب› دېـگەن ئىـدى. دەل مۇشـۇ نۇقتىـدىن «مـدين» نىـڭ مەنىـسى «قـۇل» ۋە «مدينة» نىڭ مەنىسى «چۆرە» بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

قۇرئان كەرىمدىمۇ «ئەگەر سىلەر بىرەرسىنىڭ مـۈلكى، يـاكى قـــۇل ئاســـتىدا بويسۇنغۇچـــسى بولمـــساڭلار، ئۇنـــداقتا ئۆلگـۈچىلەرنى نېمـشقا قۇتقۇزۇۋالمايـسىلەر؟ جېنىنــى نېمــشقا قايتۇرۇپ كەلمەيـسىلەر؟ ئەگەر سـۆزۈڭلاردا راسـتچىل بولـساڭلار» دېيىلگەن.

2 ـ مەنىــسى ئىتـائەت، قۇلـلـۇق، خىزمەتكـارلىق، بىرەرسـىگە يـېڭىلىش، بىرەرسـىنىڭ بـۇيرۇقى ئاسـتىدا بولـۇش، بىرەرسـىنىڭ غەلىــبە ۋە دىكتاتورىــسى ئاستىــدا تـۆۋەنچىلىكنى قوبـۇل قىلىـش دېگەنلەرنـى بىلدۈرىـدۇ. شـۇڭا ‹دنتــهم فــدالوا، اى قهــرتهم فاطــاعوا› دېگەنلىك، «مەن ئۇلارنى مەغلـۇپ قىلـدىم ۋە ئـۇلار بويـسۇنغۇچى بولدى» دېگەنلىك بولىدۇ. ‹دنــت الرجــل، اى خدمتــه› دېگەنلىــك، «مەن پـالانى كىـشىگە خىـزمەت قىلـدىم» دېـگەن بولىـدۇ. بىـر ھەدىـستە پەيغەمــبەر ئەلەيھىســسالام، «مەن قــۇرەيش خەلقىنــى شـۇنداق بىـر سـۆزگە ئىتـائەت قىلغـۇچى قىلىـشنى خـالايمەنكى، ئەگەر ئــۇلار ئۇنىڭغــا ئىمــان كەلتۈرســە، پۈتــۈن ئەرەپ ئۇلارغــا بويسۇنىدۇ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا باش ئېگىدۇ» دېـگەن. دەل مانـا بـۇ مەنە نۇقتىــسىدىن ھەرقانــداق ئىتـائەتمەن قەۋم ‹قـوم ديّـن› دەپ

ئاتىلىدۇ. دەل مۇشۇ مەنىدىن خاۋارىجلار ھەققىدىكى ھەدىستە «دىن» دېگەن سۆز ‹يمرقون من الدين مروق السهم من الرميّة›[1] دەپ ئىشلىتىلگەن.

3 ـ مەنىسى، شەرىئەت، قانۇن، يول، ئېتىقاد ۋە ئىزىم ھەمدە ئۆرپ ـ ئادەت دېگەنلەرنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: ‹ما ذال ذالك ديني و ويدني› دېگەنلىك «بۇ ھەر دائىم مېنىڭ يولۇم بولۇپ كەلگەن» دېگەن بولىدۇ. ‹يقال دان، اذا اعتاد خيراً وشرًّا› دېگەن، «ئادەم مەيلى ياخشى ياكى يامان يولغا ئەگەشكەن بولسۇن، ھەر ئىككى ئەھۋالدا، ئۇنىڭ ئەگەشكەن يولى «دىن» دېيىلىدۇ» دېگەنلىك بولىدۇ. بىر ھەدىستە، «قۇرەيش ۋە ئۇلارنىڭ يولىغا ئەگەشكەنلەر» دېيىلگەن بولسا، يەنە بىر ھەدىستە، «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىلگىرى ئۆز قەۋمىنىڭ دىنىدا ئىدى» (يەنى، نىكاھ، تالاق، مىراس ۋە باشقا ئىجتىمائىي ئىشلاردا ئۆز قەۋمىگە ئومۇملاشقان قائىدە، قانۇنلارغا رىئايە قىلاتتى) دېيىلگەن.

4 ـ مەنىسى، ئەمەل، بەدەل، مۇكاپات، جازا، قارار، ھېساب دېگەنلەرنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن، ئەرەب ماقال تەمسىللىرىدىكى، «كما تدين تدان» دېگەنلىك، «نېمىنى

---

[1] بۇ ھەدىسنىڭ مەنىسى ھەرگىزمۇ «خاۋارىجلار دىندىن يەنى ئىسلامىيەتتىن چىقىپ كەتتى» دېگەنلىك بولمايدۇ. چۈنكى ئۇلار ھەققىدە ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن، "اكُفّارُهم" يەنى، «ئۇلار كاپىر بولدىمۇ؟» دەپ سورىغاندا، ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ "من الكفر فروا" يەنى «كۇپۇرلۇقتىن قاچتى» دەپ جاۋاب بەرگەن. ئاندىن "افمنافقون" يەنى «ئۇنداقتا مۇناپىق بولدىمۇ؟» دەپ سورىغاندا، ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ «مۇناپىق دېگەن ئاللاھنى ئاز ياد ئېتىدۇ، ئۇلار بولسا، كېچە ـ كۈندۈز ئاللاھنى ئەسلەپ تۇرىدۇ» دەپ جاۋاپ بەرگەن. دەل مانا بۇ نۇقتىدىن بۇ ھەدىستىكى «دىن» دېگەن سۆز ئىمامغا ئىتائەت قىلىش مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن بولىدۇ. شۇڭا ئىبنى ئەسىر ئۆزىنىڭ «نىھايە» دېگەن ئەسىرىدە ‹اراد بالدين الطاعة، اى انهم يخرجون من الطاعة الامام المفترض الطاعة وينسلخون منها› دەپ بايان قىلغان. (2 ـ جىلد، 41 ـ 42 ـ بەت)

قىلساڭ، شۇنى ئالسەن» (يەنى نىمە تىرىساڭ شۇنى ئالسەن) دېگەنلىك بولىدۇ. قۇرئان كەرىمدە كۆپپارلارنىڭ سۆزىنى نەقىل كەلتۈرۈپ، ‹كما تدين تدان› «يەنى ئۆلگەندىن كېيىن بىزدىن ھېساب ئېلىنامدۇ؟ بىزگە قىلغانلىرىمىزنىڭ بەدىلى تېگىشلىك بولامدۇ؟» دېگەنلىكى بايان قىلىنغان. ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە، «ئۆز ھۆكۈمرانلىرىڭلارنى ھاقارەتلىمەڭلار، بەلكى ‹ئى ئاللاھ! ئۇ بىزگە قانداق قىلىۋاتقان بولسا، سەنمۇ ئۇنىڭغا شۇنداق قىلغىن› دەڭلار» دېيىلگەن. مانا بۇ مەنىدىن ‹ديّان› دېگەن سۆز قازى، ئادالەت مەھكىمىسىنىڭ ھاكىمى دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. مەلۇم بىر زاتتىن ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ھەققىدە سوئال سورىغاندا ئۇ كىشى: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن ئۈممەتنىڭ ئەڭ كاتتا قازىسى ئىدى» دەپ جاۋاب بەرگەن.

«دىن» دېگەن سۆزنىڭ قۇرئاندا ئىشلىتىلىشى

بۇ تەپسىلاتلار ئارقىلىق شۇ ئوچۇق ئايدىڭلىشىدۇكى، «دىن» دېگەن سۆزنىڭ ئاساسى تۆت خىل ئۇقۇم تەسەۋۋۇرىدىن ئىبارەت. ياكى باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، «دىن» دېگەن سۆز تۆۋەندىكىچە تۆت خىل ئۇقۇم تەسەۋۋۇرغا ۋەكىللىك قىلىدۇ.

1 ـ بىرەر ھۆكۈمران تەرىپىدىن غەلىبە ياكى ئىستىلا.

2 ـ ھۆكۈمران ئالدىدا ئىگىلگۈچى تەرەپتىن ئىتائەت، قۇللۇق ۋە چوقۇنۇش.

3 ـ رىئايە قىلىنىشى لازىملىق قانۇن، تۈزۈم ۋە يول.

4 ـ ھېساب، قارار، جازا ۋە مۇكاپات.

ئەرەب خەلقى «دىن» دېگەن سۆزنى مانا بۇ تۆت خىل ئۇقۇمنىڭ بەزىدە بىرسىگە بەزىدە يەنە بىرسىگە قارىتىپ ھەر

خىل شەكىلدە ئىشلىتىپ كەلگەن. بۇ تۆت ئىشقا نىسبەتەن ئەرەب خەلقىنىڭ ئۇقۇم، تەسەۋۋۇرى پۈتۈنلەي ساپ بولمىغانلىقى ۋە تازا يۈكسەكلىكتە بولمىغانلىقى ئۈچۈن بۇ سۆزنى ئىشلىتىشتە مەۋھۇملۇق ساقلىنىپ كەلگەن. شۇڭا بۇ سۆز ھېچبىر پىكىر تۈزۈلمىسىنىڭ خاس تېرمىنولوگىيىسىگە ئايلىنالمىغان. قۇرئان كەرىم نازىل بولغاندىن كېيىن بۇ سۆزنى ئۆز مەقسىتى ئۈچۈن مۇناسىپ قاراپ، پۈتۈنلەي ئۇچۇق ۋە ئېنىق مەنىلەر ئۈچۈن ئىستېمال قىلىشقا باشلىغان ۋە ئۇنى ئۆزگىچە بىر ئىستىلاھقا،(يەنى تېرمىنولوگىيەلىك ئاتالغۇغا) ئايلاندۇرغان. قۇرئان كەرىمنىڭ تىلىدا «دىن» دېگەن سۆز تۆۋەندىكى تۆت نەرسىدىن تەركىب تاپقان بىر پۈتۈن تۈزۈمگە ۋەكىللىك قىلىدۇ.

1 ـ ئالىي ھوقۇق ۋە يۈكسەك ھاكىمىيەت،

2 ـ يۈكسەك ھاكىمىيەت ئالدىدا باش ئېگىش ۋە ئىتائەت قىلىش،

3 ـ مەزكۇر يۈكسەك ھاكىمىيەتنىڭ تەسىرىدە پۈتۈپ چىققان پىكىر ۋە ئەمەل تۈزۈلمىسى.

4 ـ بۇ تۈزۈمگە بولغان ۋاپادارلىققا يۈكسەك ھاكىمىيەت تەرىپىدىن بېرىلىدىغان مۇكاپات ياكى ئاسىيلىق ۋە ئۆزبېشىمچىلىققا بېرىلىدىغان جازا.

قۇرئان كەرىم بۇ سۆزنى بەزىدە بىرىنچى ۋە ئىككىنچى مەنىدە ئىشلەتسە، بەزىدە ئۈچىنچى مەنىدە، يەنە بەزىدە تۆتىنچى مەنىدە ئىشلىتىدۇ. بەزى جايلاردا «دىن» دېگەن سۆزنى ئىشلىتىشتە مەزكۇر تۆت مەنىۋى تەركىبنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پۈتۈن بىر تۈزۈم كۆزدە تۇتۇلغان بولىدۇ. بۇ نۇقتىنى قېنى تۆۋەندىكى ئايەتلەر بىلەن ئايدىڭلاشتۇرۇپ باقايلى!

«دىن» دېگەن سۆزنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى مەنىدە ئىشلىتىلىشى

ئەنە شۇ ئـاللاھ سـىلەرگە زېمىننـى تۇرالغـۇ، ئاسـماننى بىنـا قىلـدى. سـىلەرنى سۈرەتكە كىرگۈزگەنـدىمۇ ناھـايىتى ياخـشى سۈرەتكە كىرگۈزدى. سـىلەرگە پـاك نەرسـىلەرنى رىزىـق قىلىـپ بەردى. (بـۇ ئـىشلارنى قىلغـان) ئەنە شـۇ ئـاللاھ سـىلەرنىڭ پەرۋەردىگـارىڭلاردۇر، ھېسابـسىز بەرىكەتلىكتـۇر ۋە كائىناتنىـڭ رەببىدۇر. ئەنە شۇ ئاللاھ ھاياتتۇر، ئۇنىڭدىن باشـقا ھـېچ ئىـلاھ يوقتـۇر، دىنىڭلارنـى خـالىس قىلغـان ھالـدا ئـۇنىلا چـاقىرىڭلار، جىمـــى ھەمدۇســـانا ئالەملەرنىـــڭ پەرۋەردىگـــارى ئاللاھقـــا خاستۇر![1]

ئۇلارغا ئېيتقىنكى، مەن دىنىمنـى ئاللاھقـا خـالىس قىلىـشقا ۋە ئۇنىڭغىلا بەندىچىلىك قىلىشقا بۇيرۇلـدۇم. ھەمـدە ئالـدى بىـلەن ئۆزۈم ئىتائەتكە باش ئېگىشكە بۇيرۇلدۇم...

ئېيتقىنكـى، مەن دىنىمنـى ئاللاھقـا خـالىس قىلغـان ھالـدا ئـــۇنىڭغىلا بەنـــدىچىلىك قىلـــمەن، ســـىلەر ئـــاللاھتىن باشـــقا خالىغىنىڭلارغـــا ئىبـــادەت قىلىـــپ يۈرـــۈۋېرىڭلار!... قانـــداقكى كىــشىلەر تاغۇتقـا ئەگىشــشتىن ئــۆزىنى تارتــدىكەن ۋە ئــاللاھ تەرەپـكە مـۇراجىئەت قىلـدىكەن، ئۇلارغـا خۇشـخەۋەر بېرىلـدۇ. (سۈرە زۇمەر 11 ـ 17 ـ ئايەت)

بىز ساڭا بۇ كىتابنى ھەقىقەتەن ھەق بىلەن نازىـل قىلـدۇق، شۇڭلاشــقا ســەن دىنىڭنــى خــالىس قىلغــان ھالــدا ئــاللاھقىلا بەنــدىچىلىك قىلغىــن. بىلىڭلاركــى، دىــن خــالىس ئاللاھنىــڭ ھەققىدۇر. (سۈرە زۇمەر 2 ـ 3 ـ ئايەت)

---

[1] سۈرە غافىر 64 ـ 65 ـ ئايەت.

ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى ھەممە نەرسە ئاللاھقا تەئەللۇقتۇر، دىن خالىس ئاللاھقا خاستۇر، شۇنداقتىمۇ ئاللاھتىن باشقا سىلەر ھۆكمىگە خىلاپلىق قىلىشتىن ئەنسىرەيدىغان، ئۇنى نارازى قىلىشتىن قورقىدىغان بىرەرسى بارمۇ؟)[1]

ئەمدىلىكتە بۇلار ئاللاھنىڭ دىنىدىن باشقا دىننى تىلەمدۇ؟ ھالبۇكى، ئاسمانلاردىكىلەر ۋە زېمىندىكىلەر ئىختىيارىي ۋە ئىختىيارسىز رەۋىشتە ئاللاھقا بويسۇنغان تۇرسا ھەممىسى ئۇلار ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىدىغان تۇرسا؟[2]

ئۇلار پەقەت ئىخلاس بىلەن دىننى ئاللاھقىلا خالىس قىلغان ھالدا ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشقا بۇيرۇلدى.[3]

بۇ بارلىق ئايەتلەردە «دىن» دېگەن سۆز ئالىي ھوقۇق مەنىسىدە، شۇنداقلا بۇ ھوكۇمرانلىققا بويسۇنۇپ، ئۇنىڭغا ئىتائەت ۋە بەندىچىلىكنى قوبۇل قىلىش مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن. دىننى ئاللاھقا خاسلاشتۇرۇشنىڭ مەنىسى شۇكى، ئىنسان ئاللاھتىن باشقىنىڭ ھاكىمىيىتىنى، ھۆكۈمرانلىقىنى ۋە باشقۇرۇشىنى ئېتىراپ قىلماسلىقى ھەمدە ئۆزىنىڭ ئىتائىتى ۋە بەندىچىلىكىنى پەقەت ئاللاھقىلا خاسلاشتۇرۇشى لازىم. باشقا ھەرقانداق بىرسىگە بولغان قۇللۇق ۋە ئىتائەتنى ئاللاھنىڭ ئىتائىتىگە شېرىك قىلماسلىقى لازىم[4].

---

[1] سۈرە نەھل 52 ـ ئايەت.
[2] سۈرە ئال ئىمران 83 ـ ئايەت.
[3] سۈرە بەييىنە 5 ـ ئايەت.
[4] يەنى ئاللاھتىن باشقا ھەرقانداق بىرسىگە ئىتائەت قىلىشقا توغرا كەلسە، ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ ئىتائىتى ئاستىدا، ئاللاھ بەلگىلەپ بەرگەن چەك، چېگرىلار دائىرىسىدە ئىتائەت قىلىش لازىم. بالىنىڭ دادىغا ئىتائەت قىلىشى، ئايالنىڭ ئەرگە ئىتائەت قىلىشى، قۇل ياكى خىزمەتچىنىڭ خوجايىنغا ئىتائەت قىلىشى قاتارلىق ئىتائەت

«دىن» دېگەن سۆزنىڭ ئۈچىنچى مەنىدە ئىشلىتىلىشى

ئېيتقىنكى، «ئى ئىنسانلار! ئەگەر سىلەر مېنىڭ دىنىمدىن گۇمانلىنىدىغان بولساڭلار، (يەنى، مېنىڭ دىنىمنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئوچۇق بىلمىگەن بولساڭلار،) ئاڭلاپ قويۇڭلاركى، سىلەرنىڭ ئاللاھنى قويۇپ ئىبادەت ۋە قۇللۇق قىلىۋاتقان مەبۇدلىرىڭلارغا مەن ئىبادەت قىلمايمەن، بەلكى مەن سىلەرنى قەبزى روھ قىلىدىغان ئاللاھقا بەندىچىلىك قىلىمەن، مەن مۆمىنلەردىن بولۇشقا بۇيرۇلدۇم. ھەمدە ماڭا «پۈتۈن ئىخلاس بىلەن مۇشۇ دىندا تىك تۇرغىن، مۇشرىكلاردىن بولمىغىن» دەپ يوليورۇق بېرىلدى.[1]

ھۆكۈمرانلىق ئاللاھتىن باشقا ھېچكىمگە مەنسۇپ ئەمەس، ئۇ سىلەرنى پەقەت ئۆزىگىلا ئىبادەت قىلىشقا بۇيرۇيدۇ، مانا بۇ تۈز، توغرا دىندۇر.[2]

مەيلى ئاسمانلاردىكى، مەيلى زېمىندىكى ھەممە نەرسە ئاللاھنىڭ قۇلىدۇر، ھەممىسى ئاللاھقا بويسۇنغۇچىدۇر... ئاللاھ سىلەرگە ئۆزۈڭلاردىن بىر مىسال كەلتۈرىدۇ، ئېيتىڭلاركى، قۇللىرىڭلاردىن بىرەرسى بىز سىلەرگە رىزىق قىلىپ بەرگەن

تۈرلىرىنىڭ ھەممىسى ئاللاھنىڭ ھۆكمىگە ئاساسەن بولۇشى ۋە ئاللاھ بەلگىلەپ بەرگەن دائىرە ئىچىدە بولۇشى لازىم. شۇنداق بولغاندىلا بۇ خىل ئىتائەتمۇ ئاللاھقا ئىتائەت قىلىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ناۋادا بولاردىن ئازات ھالەتتە، باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئاللاھنىڭ ھۆكمىگە بىنائەن ئەمەس، بەلكى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ئىتائەتتە بولسا، ئۇ دەل ئاسىيلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭدەك، ئەگەر ھۆكۈمەت ئاللاھنىڭ قانۇنىنى ئاساس قىلغان ۋە شۇنى جارى قىلدۇرۇۋاتقان بولسا، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىش ۋاجىپ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر ئۇنداق بولمىغان ئەھۋالدىمۇ ھۆكۈمەتكە ئىتائەت قىلىش بولسا، دەل جىنايەت بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

[1] سۈرە يۇنۇس 104 ـ 105 ـ ئايەت.

[2] سۈرە يۇسۇف 40 ـ ئايەت.

مال- مۈلۈككە شېرىك بولسا، ئۇنى تەسەررۇپ قىلىش ۋە باشقۇرۇشتا قۇللىرىڭلارمۇ سىلەر بىلەن باراۋەر بولسا، ئۆزلىرىڭلار بىلەن باراۋەر ئازات كىشىلەردىن قورققاندەك ئۇلاردىن قورقۇشقا رازىمۇسىلەر؟ (بۇنىڭغا رازى بولمىغان ئىكەنسىلەر، مەخلۇقاتنىڭ ئاللاھقا شېرىك بولۇشىغا قانداق رازى بولدۇڭلار؟)... بىراق ھەقىقەت شۇكى، زالىملار ئىلىمسىز ھالدا ئۆزلىرىنىڭ ئاساسسىز قاراشلىرىغا ئەگىشىپ كېتىپ بارىدۇ... شۇڭا سەن پۈتۈن ئىخلاس بىلەن بۇ دىنىنىڭ يولىدا ئۆزۈڭنى سابىت قەدەم قىلغىن، ئاللاھنىڭ ياراتقان تەبىئىتىگە (يەنى دىنىغا) ئەگەشكىنكى، ئاللاھ ئىنسانلارنى شۇ تەبىئەت (يەنى شۇ دىن) بىلەن ياراتقان، ئاللاھنىڭ ياراتقىنىدا ئۆزگىرىش بولمايدۇ، مانا بۇ توغرا دىندۇر[1]، لېكىن ئىنسانلارنىڭ تولىسى بىلمەيدۇ. (سۈرە رۇم 26 ـ 30 ـ ئايەت)

زىنا قىلغۇچى ئايال ۋە زىنا قىلغۇچى ئەرنىڭ ھەر بىرىنى يۈز دەررىدىن ئۇرۇڭلار، ئاللاھنىڭ دىنىنىڭ ئىشىدا ئۇلارغا رەھىم قىلماسلىقىڭلار كېرەك. (سۈرە نۇر 2 ـ ئايەت)

شۈبھىسىزكى، ئاسمان، زېمىن يارىتىلغاندىن تارتىپ ئايلارنىڭ سانى ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا (يەنى لەۋھۇلمەھپۇزدا) ئون ئىككى دۇر، ئۇلاردىن تۆتى ئۇرۇش قىلىش ھارام قىلىنغان ئايلاردۇر، مانا بۇ توغرا دىندۇر.[2]

---

[1] يەنى ئىنسانلار شۇنداق تەبىئەتتە يارىتىلغانكى، ئىنساننىڭ يارىتىلىشىدا، ئۇنىڭ رىزىق بىلەن تەمىن ئېتىلىشىدە، شۇنداقلا ئىنسانلارغا پەرۋەردىگارلىق قىلىشتا ئاللاھتىن باشقا ئىككىنچى بىر شېرىك يوق. ئاللاھتىن باشقا ئىككىنچى بىرسى ئۇنىڭ خۇداسىمۇ ئەمەس، ئىگىسىمۇ ئەمەس، ھەقىقي ئىتائەت قىلىنغۇچىسىمۇ ئەمەس. دېمەك خالىس تەبىئي يول شۇكى، ئىنسان پەقەتلا ئاللاھنىڭ بەندىسى بولۇشى لازىم، ئاللاھتىن باشقا ئىككىنچى بىرسىگە بەندە بولماسلىقى لازىم.

[2] سۈرە تەۋبە 36 ـ ئايەت.

شۇنداق قىلىپ، بىز يۇسۇفقا مۇشۇ تەدبىر بىلەن ياردەم قىلدۇق. ئۇنىڭغا نىسبەتەن پادىشاھنىڭ قانۇنى بويىچە ئۇكىسىنى تۇتۇپ قېلىش جائىز ئەمەس ئىدى.[1]

شۇنىڭدەك، مۇشرىكلارنىڭ شېرىكلىرى[2] ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكىگە ئۆز ئەۋلادلىرىنى ئۆلتۈرۈشنى چىرايلىق كۆرسەتتى، (بۇ ئارقىلىق) ئۇلارنى ھالاكەتكە مۇپتىلا قىلماقچى ۋە دىنىنى شۈبھىلىك قىلىپ قويماقچى ئىدى[3].

ئۇلارنىڭ ئاللاھ رۇخسەت قىلمىغان نەرسىلەرنى دىنغا ئوخشاش قانۇن قىلىپ بېكىتكەن شېرىكلىرى بارمۇ؟[4]

«سىلەرنىڭ دىنىڭلار ئۆزۈڭلار ئۈچۈن، مېنىڭ دىنىممۇ ئۆزۈم ئۈچۈن.» (سۈرە كافىرۇن 6 ـ ئايەت)

بۇ ئايەتلەرنىڭ ھەممىسىدە «دىن» دېگەن سۆز قانۇن، پرىنسىپ، شەرىئەت، يول مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن بولۇپ، ئىنسانىنىڭ ھايات كەچۈرۈشى ئۈچۈن رىئايە قىلىشى مۇھىم بولغان پىكىر، ئەمەل تۈزۈلمىسىنى بىلدۈرىدۇ. ناۋادا قانۇن ـ تۈزۈمگە رىئايە قىلىنىشىغا ئاساس بولغان ھاكىمىيەتنىڭ ھۆججىتى ئاللاھنىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ ھۆججىتى بولغان بولسا، ئۇنىڭغا رىئايە قىلغان كىشى ئاللاھنىڭ دىنىدا بولغان بولىدۇ. ناۋادا بىرەر پادىشاھ ھاكىمىيىتىنىڭ ھۆججىتى بولغان بولسا،

---

[1] سۈرە يۇسۇف 76 ـ ئايەت

[2] شېرىكلىرى دېگەن سۆز ھۆكۈم يۈرگۈزۈش، قانۇن چىقىرىش، جۈملىدىن خۇدالىق قىلىشتا ئاللاھقا شېرىك بولۇشنى بىلدۈرىدۇ.

[3] دىنىنى شۈبھىلىك قىلىپ قويۇشنىڭ مەنىسى، «يالغان شەرىئەتچىلەر (يەنى قانۇنچىلار) بۇ گۇناھنى شۇ قەدەر چىرايلىق قىلىپ كۆرسەتكەنكى، ئەرەب خەلقى «بەلكىم بۇ ئىشمۇ دەسلىۋىدىنلا ئىبراھىم ۋە ئىسمائىل ئەلەيھىسسالاملاردىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان دىنىنىڭ بىر قىسمى بولسا كېرەك» دەپ چۈشىنىپ قالدى» دېگەننى بىلدۈرىدۇ.

[4] سۈرە شۇرا 21 ـ ئايەت.

پادىشاھنىڭ دىنىدا بولغان بولىدۇ. ناۋادا ھۆججەت ئىلىنىۋاتقان ھاكىمىيەت راھىب، ماشايىخلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى بولغان بولسا، ئۇنىڭغا رىئايە قىلغان كىشى دەل ئاشۇ راھىب، ماشايىخلارنىڭ دىنىدا بولغان بولىدۇ. شۇنىڭدەك، ناۋادا ئائىلە، خانىدانىنىڭ، ياكى مىللىي جۇمھۇرىيەتنىڭ ھۆكۈمرانلىقى بولغان بولسا، ئىنسان دەل شۇلارنىڭ دىنىدا بولغان بولىدۇ. قىسقىسى، ئىنسان قانداقلا بىر ھۆججەت ياكى قانداقلا بىر قارارنى ئاخىرقى مۇتلەق قارار دەپ بىلىپ، شۇنىڭ كۆرسەتكەن يولىدا ماڭسا، دەل شۇنىڭ دىنىدا ماڭغان بولىدۇ.

«دىن» دېگەن سۆزنىڭ تۆتىنچى مەنىدە ئىشلىتىلىشى

سىلەرگە يەتكۈزۈلگەن (ئۆلۈمدىن كېيىن قايتا تىرىلىش ھەققىدىكى) خەۋەر ئەلۋەتتە راستتۇر ۋە دىن (يەنى، ياخشى ئەمەللەرنى مۇكاپاتلاش، يامان ئەمەللەرنى جازالاش) چوقۇم بولىدىغان ئىشتۇر. (زارىيات 5 ـ 6 ـ ئايەت)

دىننى ئىنكار قىلغان ئادەمنى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ دەل يېتىمنى دۈشكەللەيدىغان، مىسكىنگە تاماق بېرىشنى تەرغىب قىلمايدىغان ئادەمدۇر.[1]

«سەن دىن كۈنىنىڭ قانداقلىقىنى نېمە بىلىسەن؟ سەن دىن كۈنىنىڭ زادى نېمە ئىكەنلىكىنى نېمە بىلىسەن؟ ئۇ كۈندە بىر ئادەمنىڭ يەنە بىر ئادەمگە ياردەم بېرىشى قولىدىن كەلمەيدۇ، ئۇ كۈندە پۈتۈن ھوقۇق ئاللاھنىڭ ئىلكىدە بولىدۇ.» (سۈرە ئىنفىتار 17 ـ 19 ـ ئايەت)

بۇ ئايەتلەرنىڭ ھەممىسىدە «دىن» دېگەن سۆز ھېساب، قارار، ئەمەللەرگە جازا ياكى مۇكاپات مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن.

---

[1] سۈرە مائۇن 1 ـ 3 – ئايەت.

«دىن» دېگەن سۆزنىڭ ئومۇمىي ئىستىلاھ بولۇپ (يەنى تېرمىن بولۇپ) ئىشلىتىلىشى

قۇرئـان كەرىـم يـۇقىرىقى ئايەتلەرنىـڭ ھەممىسىدە «دىــن» دېــگەن ســۆزنى ئەرەبلەرنىــڭ ئومــۇمىي دىئالوگلىرىــدا قوللىنىــپ كېلىۋاتقــان مەنىــلەر ئۈچــۈن ئىـشلەتكەن. ئەمـدى بىـز ئۇنىـڭ ھەممىنـى ئـۆز ئىچىـگە ئالغـــــان بىـــــر «تېـــــرمىن» ســـــالاھىيىتىدە ئىـشلىتىلىۋاتقانلىقىنى ھەمـدە ئۇنىڭـدا، ئىنـسان بىـرەر ئـالىي ھۆكـۈمرانلىقنى قوبـۇل قىلىـپ، ئۇنىڭغـا ئىتـائەت ئۈچـۈن بـاش ئېگىـدىغان، ئۇنىـڭ بەلگىلىـگەن قـانۇن ـ تـۈزۈم، پرىنـسىپلىرىغا ئاساسـەن ھايـات كەچۈرىـدىغان، ئۇنىڭغا ئىتـائەتمەن بولـۇش ئـارقىلىق ئىـززەت، مەرتىـۋە، تەرەققىــي، ئىنئــاملارنى ئۈمىــد قىلىــدىغان، ئۇنىڭغــا ئىتائەتــسىزلىك قىلىــشتا خارلىققــا قىلىــشتىن، چۈشكۈنلىشىــشتىن ۋە جازالىنىــشتىن قورقىــدىغان بىــر مـۇكەممەل ھايـاتلىق تـۈزۈمى كـۆزدە تۇتۇلۇۋاتقـانلىقىنى كۆرىمىز. بەلكىم دۇنيـادىكى ھەرقانـداق باشـقا تىلـدا مانـا بۇلارنىڭ ھەممىنى تەڭلا ئـۆز ئىچىـگە ئالالايـدىغان ئاشـۇ بـارلىق تـۈزۈمنى ئىپادىلىيەلەيـدىغان بىـرەر «تېـرمىن» بولمىــسا كېــرەك. ھــازىرقى دەۋردە بىــز قوللىنىۋاتقــان ئىنگلىـزچە ‹State› يەنـى، ‹شـتات› دېـگەن سـۆز گەرچە ئۇنىڭغا ئازراق يېقىن كەلگەندەك قىلسىمۇ، لېكىن يەنىـلا «دىــن» دېـگەن سـۆز ئـۆز ئىچىـگە ئالغـان مەنىلەرنىـڭ پۈتـۈن كەڭلىكىنـى ئـۆز ئىچىـگە ئالالمايـدۇ. تۆۋەنـدىكى ئــايەتلەردە «دىــن» دېــگەن ســۆز دەل ئەنە شــۇنداق ئاستىلاش (يەنى تېرمىن) ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن.

سىلەر ئەھلى كىتابتىن ئاللاھقا ئىشەنمەيدىغانلار (يەنى ئاللاھنى يېگانە ئالىي ھۆكۈمران دەپ ئېتىراپ قىلمايدىغانلار) بىلەن[1] ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشەنمەيدىغانلار (يەنى ھېساب ئېلىنىدىغان كۈنگە، مۇكاپات ياكى جازا بېرىلىدىغان كۈنگە ئىشەنمەيدىغانلار) بىلەن[2]، ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرى ھارام قىلغان نەرسىلەرنى ھارام بىلمەيدىغانلار بىلەن[3] ھەمدە ھەق دىننى ئۆز دىنى قىلمايدىغانلار بىلەن تاكى ئۇلار سىلەرگە بويسۇنۇپ، خار ھالدا جىزيە تاپشۇرغانغا قەدەر، ئۇرۇش قىلىڭلار. (سۈرە تەۋبە 29 ـ ئايەت)

بۇ ئايەتتە «ھەق دىن» دېگەن سۆز ئىستىلاھى (تېرمىنولوگىيىلىك) سۆز بولۇپ، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ پۈتۈن ئۇقۇملىرىنى ئالدىنقى ئۈچ جۈملىدە ئوچۇق شەرھلەپ بەرگەن. بىز ئاستىغا ئىزاھات بېرىش ئارقىلىق «دىن» دېگەن سۆزنىڭ شۇ تۆت مەنىسىنىڭ ئاشۇ جۈملىلەردە بايان قىلىنغانلىقىنى ھەمدە شۇ تۆت ئۇقۇم جۇغلانمىسىغا ئاخىرىدا «ھەق دىن» دېگەن سۆز بىلەن تەبىر بېرىلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ ئۆتتۇق.

پىرئەۋن ئوردا ئەمەلدارلىرىغا: «مېنى قويۇۋېتىڭلار، مەن مۇسانى ئۆلتۈرىمەن، ئۇ ئەمدى پەرۋەردىگارىنى ياردەمگە چاقىرىپ باقسۇن، مەن قورقۇمەنكى، مۇسا دىنىڭلارنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ ياكى دۆلەتتە قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرىدۇ» دېدى. (سۈرە غافىر 26 ـ ئايەت)

---

[1] بۇ «دىن» دېگەن سۆزنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى مەنىسى. يەنى بىرىنچىسى غەلىبە، ئىستىلا، ھۆكۈمرانلىق. ئىككىنچىسى، ئىتائەت، بويسۇنۇش، رىئايە قىلىش.
[2] بۇ «دىن» دېگەن سۆزنىڭ تۆتىنچى مەنىسى. يەنى ئەمەل، بەدەل، مۇكاپات، جازا، قارار، ھېساپ.
[3] بۇ «دىن» دېگەن سۆزنىڭ ئۈچىنچى مەنىسى، يەنى شەرىئەت، قانۇن، يول، ئېتىقاد، ئىزم.

قۇرئان كەرىمدىكى مۇسا ئەلەيھىسسالام بىلەن پىرئەۋن قىسسىسىنىڭ تەپسىلاتى ئەستايىدىل كۆرۈپ چىقىلىدىغان بولسا، شۇنىڭدا قىلچە شۈبھىگە ئورۇن قالمايدۇكى، بۇ يەردىكى «دىن» دېگەن سۆز قانداقتۇر پەقەتلا ئېتىقاد مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن ئەمەس، بەلكى دۆلەت ۋە مەدەنىيەت تۈزۈمى مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن. پىرئەۋنىنىڭ «مۇسا ئۆز ئىشىدا غەلىبە قىلىپلا سالسا، شىتاتىمىزنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ» دېگەنلىكىنىڭ مەنىسى، «پىرئەۋن ھاكىمىيىتى ئاستىدا يۈرگۈزۈلىۋاتقان قانۇن، تۈزۈملەرنىڭ يىلتىزى پۈتۈنلەي كېسىپ تاشلىنىدۇ، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىرەر تۈزۈم ئورنىتىلىدۇ، ياكى بولمىسا، باشتىن ـ ئاخىر ھېچبىر تۈزۈم قالمىغان بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن دۆلەتتە قالايمىقانچىلىق تۇغۇلىدۇ» دېگەننى بىلدۈرىدۇ.

ھەقىقەتەن ئاللاھنىڭ نەزىرىدىكى مەقبۇل دىن پەقەت ئىسلامدۇر. (سۈرە ئال ئىمران 19 ـ ئايەت)

كىمكى ئىسلامدىن غەيرىي دىننى ئىزدەيدىكەن، ئۇنىڭ تاللىغان دىنى ھەرگىز قوبۇل قىلىنمايدۇ.[1]

ئەنە شۇ ئاللاھ ھەق دىننى بارلىق دىنلاردىن ئۈستۈن قىلىش ئۈچۈن ئۆز پەيغەمبىرىنى ھىدايەت ۋە ھەق دىن بىلەن ئەۋەتتى، گەرچە مۇشرىكلار ھەرقانچە يامان كۆرگەن تەقدىردىمۇ. (سۈرە تەۋبە 33 ـ ئايەت)

(ئى مۆئمىنلەر!) پىتنە تۈگىگەن ۋە دىن پۈتۈنلەي ئاللاھنىڭلا بولغانغا قەدەر ئۇلار بىلەن ئۇرۇش قىلىڭلار.[2]

ئاللاھنىڭ ياردىمى ۋە غەلىبىسى كەلگەن ۋە ئاللاھنىڭ دىنىغا كىشىلەرنىڭ توپ ـ توپ بولۇپ كىرگەنلىكىنى

---

[1] سۈرە ئال ئىمران 85 ـ ئايەت.

[2] سۈرە ئەنفال 39 ـ ئايەت.

كۆرگىنىگىدە، رەببىڭگە تەسبىھ ئېيتقىن، ھەمدۇ ئېيتقىن ۋە ئۇنىڭدىن مەغپىرەت تىلىگىن. ئاللاھ ھەقىقەتەن تەۋبىنى ناھايىتى قوبۇل قىلغۇچىدۇر. (سۈرە نەسر)

بۇ بارلىق ئايەتلەردە، «دىن» دېگەن سۆز مۇكەممەل ھاياتلىق تۈزۈمى ئۈچۈن ۋە ئۇنىڭ بارلىق ئېتىقادىي، نەزەرىيىۋىي، ئەخلاقىي، ئەمەلىي تەرەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ئىشلىتىلگەن.

دەسلەپكى ئىككى ئايەتتە ئاللاھنىڭ نەزىرىدە ئىنسانغا نىسبەتەن توغرا ھاياتلىق تۈزۈمى پەقەت ئاللاھقا بولغان ئىتائەت ۋە بەندىچىلىكنى (يەنى ئىسلامنى) ئاساس قىلغان تۈزۈم ئىكەنلىكى، ئۇنىڭدىن باشقا ھەرقانداق خىيالى ھۆكۈمرانلارنىڭ ئىتائىتىنى ئاساس قىلغان تۈزۈملەر پۈتۈن كائىناتنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا ھەرگىز قوبۇل بولمايدىغانلىقى سۆزلەنگەن بولۇپ، ئىنسان كىمنىڭ مەخلۇقى، مۈلكى، ۋە بېقىندىسى بولغان بولسا، كىمنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا تەۋە بولغان بولسا، ئۇ ھەرگىزمۇ ئەسلى ئىگىسىدىن باشقا ھۆكۈمرانغا بەندىچىلىك ۋە ئىتائەت قىلىش ئاساسىدا ھايات كەچۈرۈشنى قوبۇل قىلالمايدۇ ھەمدە ئۇنىڭ كۆرسەتمىلىرىگە بىنائەن يول تۇتۇشقا ئەسلى ئىگىسىدىن باشقىسى قەتئىي ھەقلىق بولالمايدۇ.

ئۈچىنچى ئايەتتە بولسا، ئاللاھنىڭ ئۆز پەيغەمبەرلىرىنى ئاشۇ توغرا ھەققانىي ھاياتلىق تۈزۈمى بىلەن يەنى ئىسلام بىلەن ئەۋەتكەنلىكى، پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىنقىلاب غايىسى بۇ تۈزۈمنى باشقا بارلىق تۈزۈملەردىن ئۈستۈن قىلىش ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان.

تۆتىنچى ئايەتتە ئىسلام دىنىغا ئەگەشكۈچىلەرگە ھۆكۈم قىلىنىپ، «پۈتۈن دۇنيا بىلەن ئۇرۇش قىلىڭلار، تاكى پىتنە

تۈگەپ (يەنى، ئاللاھقا ئاسىيلىق قىلىشنى ئاساس قىلغان بۇ تۈزۈملەرنىڭ دۇنيادىكى مەۋجۇتلۇقى يوقىلىپ)، پۈتۈن ئىنسانىيەت تۈزۈمى ئاللاھقىلا خاس بولغانغا قەدەر دەم ئالماڭلار» دېيىلگەن.

بەشىنچى ئايەت، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام 23 يىلغا قەدەر توختىماي كۆرەش قىلىپ، ئەرەب زېمىنىدا ئىنقىلابنى تاكامۇللۇق باسقۇچىغا يەتكۈزۈپ بولغان چاغدا خىتاب قىلىنغان بولۇپ، شۇ چاغدا ئىسلام ئۆزىنىڭ تولۇق ئوبرازى بىلەن بىر پۈتۈن ئېتىقادىي، پىكرىي، ئەخلاقىي، مەدەنىي، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي، سىياسىي تۈزۈم بولۇش سالاھىيىتىدە تىكلىنىپ بولغان ئىدى. ئەرەب زېمىنىنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىن كىشىلەر توپ ـ توپ بولۇپ، بۇ تۈزۈمنىڭ دائىرىسىگە ئۆزىنى تاپشۇرماقتا ئىدى. شۇنداق قىلىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەزىپە قىلىنغان ئىش تاكامۇللىشىپ بولغان چاغدا، ئۇنىڭغا، «بۇ تۆھپىنى ئۆزەڭنىڭ تۆھپىسى بىلىپ، پەخىرلىنىپ يوغانچىلىق قىلىپ سالمىغىن، ئەيىب، نۇقساندىن پاك زات پەقەتلا سېنىڭ پەرۋەردىگارىڭدۇر. بۇ ئۇلۇغ ئىشنىڭ نەتىجىسى ئۈچۈن ئاللاھقا ھەمدۇ ـ سانا بىلەن تەسبىھ ئېيتقىن، ھەمدە ئاللاھقا ئىلتىجا قىلىپ، ‹ئى ئىگەم! بۇ 23 يىل داۋامىدا ئۆز ۋەزىپەمنى ئادا قىلىشتا قانداقلا ئەيىب، نۇقسان، يېتەرسىزلىكلەر مەندىن ئۆتۈلگەن بولسا، ئۇنى ئەپۇ قىلغىن› دەپ تىلىگىن» دەپ خىتاب قىلىنغان.